

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XXI-lea, n-le 1-3.

Ianuar-Mart 1935.

SUPT
CONDUCEREA
LUI
N. IORGA

618

SUMARIUL :

- N. Iorga*: Întemeietorul autorității în Franța medievală :
Abatele Suger de la Saint-Denis.
- A. Bitay*: Un amănunt necunoscut din viața lui Atanasie
Anghel (1703).
- A. Sacerdoțeanu*: De unde era Cavalioti.
- Dr. Ananescu*: Două documente privitoare la poetul Con-
stantin Aristia.
- N. Iorga*: Un Aromân dascăl al Academiei din Constan-
tinopol.
- H. Dj. Sirouni*: Insemnări armenesti.
- Aurel Sacerdoțeanu*: Insemnări pe o Biblie a lui Șerban
Cantacuzino.
- V. Mihordea*: De Hauterive secretar domănesc în Moldova
(1785).
- A. Sacerdoțeanu*: Două acte din Titești-Argeș.
La vechile documente moldovenești pen-
tru satul Vicșani.
- T. Holban*: Contribuție la pribegia lui Constantin-Vodă
Șerban.
- Marcel Ciuntu*: Un călător engles în Orientul turc la în-
ceputul secolului al XIX-lea : J. C. Hobhouse.
- Constantin Karadja*: Un Saxon despre miseria Moților,
pe la începutul veacului trecut.
- Dări de samă, *Cronica și Notițe de N. Iorga*

Biblioteca Universitară "N. Iorga" din Iași

№ 1088 1935
EXEMPLAR LEGAL.

Sibiu

I. 477

1935

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 40 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXI-lea, n-le 1-3.

Ianuar-Mart 1935.

Întemeietorul autorității în Franța medievală

— Abatele Suger de la Saint-Denis —

Cea mai mare personalitate a Franciei în secolul al XI-lea este fără îndoială, pe lângă regi și peste dînșii, abatele Suger de la marea mănăstire Saint-Denis lângă Paris, o bucată de vreme și regent în vremea lui Ludovic al VII-lea plecat în Locurile Sfinte, și, în acest timp mai ales, dar și altfel, prin exercițiul continuu al unei autorități care era de fapt romană, restabilitorul principiului de autoritate în țara sa.

Viața și fapta lui le cunoaștem, prin biografia, neprețuită, a lui Ludovic al VI-lea, pe care a lăsat-o, și prin scrisorile lui Ludovic, plecat pe acele meleaguri de cruciată, ca și prin paginile pe care un altfel necunoscut călugăr Gulielm le-a închinat învățătorului și stăpînului său. Dar „Viața lui Ludovic“ e de sigur unul din cele mai însemnate izvoare pentru cunoașterea epocii întregi.

Din aceste mărturii contemporane se desfac trei lucruri: desordinea feudală, dușmană nevoii de pace creștină și concepției ierarhice a Bisericii, legitimitatea puterii regale și metoda Bisericii, întrebuințate pentru a face pe oameni supuși și ordonați, în ciuda instinctelor prea multă vreme deslănțuite.

Cercetarea acestor trei linii de direcție poate lumina istoria secolului întreg mai bine decît orice expunere cronologică.

I.

Clerul, mai ales cel de mănăstire, pe care-l întrupează Suger, este adversarul hotărît al violenței stăpînitoare.

De aici portretele de feudali care ni se dau: oameni „atroci“, „tirani“, dușmani ai bisericilor, prigonitori ai martirilor îngropați în ele, vrednici să li se închidă împărăția cerurilor, usurpatori

plini de răutate¹. Așa sînt stăpîni castelelor din jurul mănăstirii: la Corbeil, la Puiset. Țeranii, supuși la dări grele, către ei și dregătorii lor, „abia de pot trăi“, și situația lor trezește milă². Ceia o fac ei călcînd satele nu e mai bun decît acea „apăsare“ a Saracinelor³, contra căreia regele pleacă la luptă în Orient. Iată descrierea unuia din acești „distrugători“⁴: „Domnul acestui castel, de cîte ori voia, își găsia prin violență adăpost cu oricine voia, înghiția cu gura plină averea țeranilor, căra pe vremea secerișului talia și dijma după obicei, își aduna lemnele de două sau de trei ori pe an cu căruțele satului, lua cu nesuferită supărare, tot după datină, porci, miei, găște, găini“⁵. Castelele lor sînt ca „un culcuș de balauri și o speluncă de hoți“⁶; ale lor sînt drumurile: între Paris și Orléans nu se poate merge decît în arme fără voia acestora⁷. Ei nu respectă pe nimeni, nu se supun niciunei autorități. De Biserică nu li pasă, de și aceasta încearcă a-i stăpîni sufletește, luîndu-li, dar în lipsă, demnitatea de cavaleri⁸. Cutare ucide pe episcopul de Nogent, lasă trupul gol în piața, tăindu-i degetul cu

¹ Intolerabiles et pene consumptivas consuetudines habebat, videlicet tres in anno procuraciones, unam de collata rusticorum... Atrocitas cuiusdam tyranni... Unde sanctos martyres in terra, inde se de coelo exhaerare elaboravit... Tyrannis corbolensis... In malitia sua congelati; *Vita*, ed. Migne, c. 1222, 1223, 1225, 1226 și urm. Cf. c. 1298.

² Rapacitas Puteolensium... Esca populis Aethiopum... Sibi primum [annonam et tallia], deinde dapifero suo, deinde praeposito suo... Vix qui aderant sub tam nefandae oppressionis mole vivebant... Humanae compassionis dolores... Iugum insuportabile, tyrannis nequissimi castri; *ibid.*, c. 1219-20. Atac la posesiunile mănăstirii Sf. Denis, c. 1298 și urm. Suger însuși iea parte la luptele de la Corbeil; *ibid.*

³ Non minus quam Saracenorum depressione; c. 1218.

⁴ Destructor more antecessorum; *ibid.*

⁵ Eiusdem castri dominus quotiescumque vellet in eadem hospitium cum quibuscumque vellet raperet, rusticorum bona plano ore devoraret, talliam et annonam tempore messis pro consuetudine asportaret, lignaria sua bis aut ter in anno carrucarum villae dispendio aggregaret, porcorum, agnorum, anserum, gallinarum importabiles quasque molestias pro consuetudine tolleret; *ibid.*, c. 1218. Cf. „consuetudo mala; *ibid.*

⁶ Sicut draconum cubile et spelunca latronum; *ibid.*, c. 1304.

⁷ Neque hi ad illos, neque illi ad istos absque perfidorum arbitrio nisi in manu forti valerent transmeare; *ibid.*, c. 1264.

⁸ C. 1305: „ab omni honore, tanquam sceleratum, infamatum, christiani nominis inimicum, omnium iudicio deponit“.

inelul¹. Regele Filip se plîngea de unul dintre dînșii : „de ale cărui năcazuri mai că a îmbătrînit, de pe urma șireteniei și înșelătoarei ticăloșii n'a putut să aibă niciodată bună pace și liniște“².

Dacă acești mici stăpînitari de castel cocoțat pe o mică înălțime de unde pîndesc și vînează pe negustori și pe oricare drumeți fac atîta supărare unui monarh ale cărui puteri reale vom avea prilejul să le vedem, își închipuie cineva ce înseamnă, în lumea violenței libere, să se desfășure un puternic feudal, domn fără control pe pămînturile sale de moștenire, legate nominal de o coroană căreia îi cîntărește după capriciu aderența și sprijinul. Elegantul tînăr Teobald, conte de Champagne și de Brie, se unește cu unchiul său din Anglia, un vasal tot așa de arogant al regelui fără mijloace, își caută aliați între baroni și începe lupta cu Ludovic al VI-lea³. Conte de Corbeil, fiul unui părinte tot așa de trufaș, „om care nu era un om, pentru că nu era rațional, ci ca o vită..., buclucaș, de o minunată mărime, cap al făcătorilor de rele“, „aspiră la coroană“, cerind odată soției sale să-i dea armele, pe care primindu-le în calitatea lui de conte, aceiași zi i le va da înapoi ca rege⁴. / Central University Library Cluj

Regele e ajutat, de obicei, mai mult din cauza legăturilor de rudenie, de cîte unul dintre dînșii. Astfel Ludovic al VI-lea are contra lui Teobald puterea unchiului Robert de Flandra, „om admirabil, foarte vestit ca ostaș la creștini și la Saracini de la începutul călătoriei la Ierusalim“ (a cruciatei)⁵.

Dacă micul senior de la Corbeil n'a ajuns rege, cum se lăuda că e în stare, Foulques de Anjou, a cărui soție a fost sedusă de rege, dîndu-i un fiu, tot Filip, cu ale cărui pretenții și cu intrigile mamei lui va avea atîta de lucru dreptul moștenitor, ajunge rege al primejdutului Ierusalim, care simte atîta nevoie de ajutor⁶.

¹ C. 1306.

² Cuius devexatione pene consensui, cuius dolo et fraudulentia nequitia nunquam pacem bonam et quietem habere potui; c. 1264.

³ C. 1275.

⁴ Homo non homo, quia non rationalis, sed pecoralis..., tumultuosus, mirae magnitudinis, caput sceleratorum... ad regnum aspirans... Quia qui comes a te recepit, rex hodie tibi reddet“. Trece, ucis, în infern; c. 1297.

⁵ Vir mirabilis, christianis et Saracenis a primordio hierosolymitanæ viae armis famosissimus.

⁶ V. și c. 1287.

De aici vin toate grozăviile unei epoce crude. Răsbunarea celor obijduiți face să fie strivite de o stîncă odraslele unui rău baron a cărui soție trebuie să se tîrască spre cadavru ca un șarpe; se văd trupuri aruncate pe ape, inimi înfipte în pari ¹.

Cîte unii dintre acești stricători ai păcii publice merg la Ierusalim pentru iertarea păcatelor, dar și de dragul aventurii, de lăcomia prăzii și de patima măririlor. Pe lîngă cei doi pe cari i-am întilnit, cel din Flandra și cel din Anjou, iată și unul din „domnișorii“ de lîngă Paris, din tăietorii de drumuri și încasatorii prețului de răscumpărare, Guy de Monthéry, fiu al unui alt „om zbuțiat și tulburător al regatului“, care fugise din Antiochia contra căreia vin cetele lui Cherboga din Mesopotamia: el își dă fata după acel fiu al regelui Filip cu femeia despărțită de soț ². Din această categorie de călători supt cruce în Orient face parte și un Guy de Rochefort, care a făcut și el un „iter hierosolymitanum“ ³. Dar Suger nu crede că asemenea pioase excursii sînt în stare să curățe un suflet prihănit ⁴.

În fața acestei anarhii perpetue, cu care Suger va lupta biruitor, puind bazele unei noi ordii de Stat, se ridică din fericire amintirea, foarte vie, a vechilor autorități, care vor trebui ajutate să devie din nou efective.

Imperiul e departe — și apare acum, cu osebirile naționale care prind a trece din instinct în conștiință, nu numai departe, dar și străin. Suger știe doar că este undeva un Împărat la Constantinopol, dar el nu-l interesează decît pentru bogățiile ce are și, cum vom vedea, pentru tesauzele de artă ce se păstrează în Capitala lui ⁵. Este însă în Apus un *imperator romanus* ⁶. Și pe acesta, Henric al V-lea, l-a cunoscut și-l judecă, nu numai ca dușman al regelui Franciei, ca pe un rău fiu față de acela pe care l-a prigonit foarte crud și l-a despoiat ⁷, ci ca năvălitor asupra Papei,

¹ *Ibid.*

² V. *ibid.*

³ C. 1293-4.

⁴ C. 1303.

⁵ Constantinopolitanae gazae; c. 1228.

⁶ P. 1215.

⁷ Henricus imperator, vir affectus paterni et totius humanitatis experts, qui, et genitorem Henricum crudelissime persecutus, exhaeredavit; c. 1107.

insultător al acestuia, crud prigonitor al populației romane, pentru care scriitorul arată înțelegere și simțire.

Iată bucuria Romanilor, cari cred că regalul oaspete aduce pacea și cari primesc cu aclamații pe Papa care-i iese întru întâmpinare, cu clerul său, pe cai albi. Împăratul face jurământul pe Evanghelia care i se cere; el jură de trei ori, cu nobilii lui, înaintea porților bisericii Sfântului Petru, unde va fi împărtășit. Încoronarea lui se face cu o mulțime și o pompă ca și cum ar fi fost Scipione Africanul victorios¹. Germanii lui cîntă „grozav“ alături de clericii romani². Dar imediat cîntăreții înarmați se aruncă, în „furia lor teutonică scîrșnitoare“, asupra locuitorilor orașului, cari n'au cu ce să se apere. E amenințat cu moartea Papa și cei din jurul lui. Șeful Bisericii, tîrît cu toată Curtea sa în Castelul Sfântului Înger, e despoiat de insignii, silit a da stăpînului său prin violență privilegiul care i se cere. Dar un sinod de peste trei sute de episcopi îl sfarmă³.

Și Suger povestește cum contra Împăratului prigonitor se adună la 1112 un alt sinod, la Vienne în Franța, unde Henric e anatemisat și înlocuit cu acel Lotar, care e presintat ca „un om bun de războiu, apărător neînvincis al Statului“. Și, până ajunge să spuie că aceste lucruri privesc pe istorici, el vorbește de luptele, mai tîrziu, din Sudul Italiei, cu participarea regelui creat acolo de noul Împărat, „Roger Sicilianul“⁴.

Suger va reveni la Roma, cu o solie de la regele, în 1121, apoi, după alegerea sa ca egumen, în 1123, ca să mulțamească pentru sprijinul ce-i dăduse Sfîntul Scaun contra opunerii de la început a regelui, jignit de neobservarea formelor, opunere care mersese până la închiderea solilor cari anunțau alegerea. Stă atunci șase luni, asistînd la un nou sinod de trei sute de membri și coborîndu-se, ca pelerin, până la mănăstirea Monte Cassino, la Benevent, la Salerno, la Bari, cetatea Sfîntului Nicolae, la Monte Gargano. Aflînd, la Lucca, de moartea Papei sprijinitor, el se

¹ Infinita nobilium quam si Africano victoria potito; p. 1272.

² Praecinentium clericorum odis et Alemannorum cantantium terribili clamore coelum penetrante; *ibid.*

³ V. și expunerea amănunțită și exactă din vechea biografie a lui Suger de Alphonse Vétault, *Suger*, ed. a 2-a, Tours 1876, p. 86 și urm.

⁴ Vir bellicosus, reipublicae defensor invictus... Praesente rege Rogerio, eo quod se regem creasset; *Vita*, c. 1273.

teme de „noua și vechea lăcomie a Romanilor“, dar se bucură de alegerea lui Honoriu al II-lea, om de autoritate și aspru¹.

Totuși împăratul acesta, care se vede supț unghiul intereselor Bisericii și ale regatului frances, nu e un factor determinant în hotărîrea situației pe care o dorește conștiința, rămasă romană, a clerului. Sarcina readucerii la ordine o poate îndeplini numai *regalitatea*.

Regalitatea *în sine*. Oriunde o vede, chiar în tabăra opusă regelui său, Suger o privește cu simpatie, o admiră. Astfel pentru regele Angliei Henric I-ii, totuși, de sigur, nu un mare Suveran. Despre intențiile și acțiunea lui, Suger se exprimă astfel: „Avea de gînd ca, precum folosia tuturor, să-i servească toți. Căci mai sigur este să ai pe unul singur ca să apere pe toți de către toți decît, neavînd pe acela singur, toți să piară²“.

De aceea Henric e presintat ca „un om foarte puternic, vestit în pace și în războiu³“. Și, arătînd conflictul lui cu regele Ludovic, Suger aruncă lozinca: „regele și legea să capete aceeași maiestate în a porunci“⁴. Așa face Henric, care, dacă-și împacă supușii englesi, întărind de hatârul lor „vechile obiceiuri“ ale „vechilor regi“, urmînd întru aceasta sfatul oamenilor experienți și de ispravă⁵ din regat⁵, se poartă în Normandia, al cărui duce este, ca un adevărat stăpîn care face să fie liniște în sate, muncă sigură, „dulapurile pline“ de bani (*plenis scriniis*). „Sprijinit pe ajutorul regelui Francesilor, el pune la cale țara, repune în vigoare legile, impune pacea cu de-a sila, puindu-li în vedere că, dacă ar călca-o, li se vor scoate ochii și vor fi ridicați în furci.. Tace pămîntul la vederea lui“, cum spune Scriptura, „și fără voie toți păstrează

¹ Romanorum novā et vetus avaritia.. Vir gravis et severus; c. 1316-7. V. și c. 1332-5 (cu Lotar, „augustus imperator“, la Roma). Cf. Vitault, p. 108 și urm., și mai ales Cartellieri, *Abt Suger von Saint-Denis*, Berlin 1898.

² Hoc intendens ut, sicut omnibus profici debet, ab omnibus ei serviretur. Tutius est enim unum ut omnes defendat ab omnibus habere quam, non habendo, [per] unum omnes deperire; c. 1283.

³ Vir fortissimus, pāce et bello clarus; c. 1281. Strenuissimus rex Henricus; p. 1229.

⁴ Rex et lex eandem imperandi excipiant maiestatem; *ibid*.

⁵ Cum consilio peritorum et proborum virorum regnum Angliae lege antiquorum regum gratanter disposuisset ipsasque regni antiquas consuetudines ad captandam eorum benevolentiam iureiurando firmasset; c. 1281.

pacea... Piere pofta de răpire a ulilor şi se tocesc dinţii lupilor, căci nici nobili, nici nenobili nu mai cutează în orice fel de îndrăzneală să prade sau să răpească... Mai pe toate turnurile şi orice întărituri din Normandia, care e o parte a Galiei, ori le face să fie dărimate, ori introducînd în ele pe ai săi şi îngrijindu-le din ai săi bani, ori dacă erau stricate, le-a supus voinţii sale“. Ba chiar „balaurii din insulă tremurără, orice nobil din Anglia neîndrăznind să spuie un cuvînt în tot timpul cîrmuirii lui!“¹. Lucru de laudă chiar dacă pentru a-l avea trebuiau stoarceri de bani, şi anume de la toţi, şi de la „crinul“ cari sînt clericii, şi de la a celorlalţi urzică².

În descrierea luptei cu Ludovic, sprijinit de Robert de Flandra, aducînd 4.000 de oameni, de Teobald, de contele de Nevers, de ducele de Burgundia, cu oferta de duel între cei doi monarhi — Henric obiectează că podul ales ca loc de luptă e putred şi-şi poate rupe piciorul —, luptă cruntă şi îndelungată, se simte cruţarea pentru acela care a arătat contemporanilor ce înseamnă un stăpîn.

În ce priveşte pe regele său, Suger, care a avut să sufere de pe urma lui Ludovic al VI-lea şi care avea de apărut drepturile mănăstirii sale, ştie foarte bine că „orice putere nu admite rivală“ şi că „mîinile regilor sînt lungi“³. Dar aceasta nu-l împiedecă să ceară intervenţia regelui.

E bucuros cînd ea se produce, ceia ce întîmplă în momente deosebit de grele pentru ţară şi cînd nimeni altul decît dînsul n'ar putea îndeplini opera de justiţie neapărată. Astfel cînd contele de

---

¹ *Fretus domini regis Francorum auxilio, terram componit, leges recolit, pacem coactis imponit, nihil minus quam eruptionem oculorum et celsitudinem furcarum, si capiant, promittens... Silet terra in conspectu eius, pacem servant inviti... Perit milvorum rapacitas et dentes luporum hebetantur, cum nec nobiles, nec ignobiles depraedari aut rapere quacumque audacia praesumunt... Fere omnes turres et quaecumque fortissima castra Northmanniae, quae pars est Galliae, aut eversum iis facit, aut suos intrudens et de proprio aerario procurans, aut, si dirutae essent, propriae voluntati subiugavit. Insulani dracones tremuerunt, cum quicumque Angliae proceres nec etiam mutire tota eius administratione praesumpserunt; c. 1281.*

² *Ibid.* Ci. c. 1226: „oppressio exactorum regionum quos dicunt grafiones“.

³ *Omnis potestas impatiens consortis erit; c. 1307. Scitur enim longas regibus esse manus; c. 1306.*

Flandra, Robert Frisonul, e ucis de un anume Burcard, regele intervine și așează pe fiul lui, Robert de Normandia, iar pe ucigaș îl frînge pe roată, lăsînd să-l mănînce corbii, un complice fiind spînzurat în tovărășia unui cîne¹.

Sînt momente cînd de la sine țara, atacată, primejduită, se strînge, cu o formidabilă armată, în jurul celui care de obicei poate aduna abia șapte sute de ostași². Astfel cînd, la 1124, Împăratul Henric al V-lea, se aruncă asupra regatului, cu „Lotaringienii, Alemanii, Bavaresii, Suevii și Saxonii săi“. Ludovic al VI-lea merge de se roagă la Sfîntul Dionisiu. El se duce acolo după datina veche, de cîte ori „un alt Stat îndrăznește să năvălească Statul Francilor“³. De acolo iea steagul cu care mănăstirea l-a înfeodat pentru comitatul de Vexin⁴. Stilul povestitorului gîlgîie de ură contra străinilor. Să fie loviți mai rău decît Saracini, să li se dea trupurile lupilor și corbilor! Toată feudalitatea e acum în jurul regelui: Raoul din Vermandois, Carol din Flandra⁵, Gulielm din Aquitania, Conan din Bretania, Foulques din Anjou, chiar un dușman, ca Hugo de Troyes. Fuga lui Henric e echivalentă cu o mare victorie. Fugarul va muri, ca un blăstămat, într'un an⁶.

Către regele acesta, mare în clipele mari, iar de obicei așa de retras și de modest, clerul se îndreaptă de la sine, și pentru coroana pe care o poartă și pe care Ludovic o închină Sfîntului Dionisiu, și pentru legăturile personale cu dînsul.

Față de anume lovituri și păgubiri din partea seniorilor, abații mănăstirilor fac o intervenție pe lîngă acela care, de la stabilirea dinastiei Capetienilor, a rămas un ocrotitor și apărător al Bisericii, *un advocatus Ecclesiae*: „De aici a ieșit“ scrie Suger, „că prin a noastră osteneală venerabilul episcop de Chartres, Yves, pentru partea sa, capitolul Bisericii Sfintei Marii, pentru a sa, arhiepiscop-

¹ C. 1326-8. Pe altul călugărit, îl despoaie de rasă și-l ucide.

² C. 1261-2. Cîndva, sînt cu el atîția „de ar putea supune Spania“ (luptelor pentru Cruce), „qui etiam Hispaniam perdomare sufficerent“; c. 1324.

³ Hanc ab eo habent praerogativam ut, si regnum Francorum invadere audeat, ipse beatus et admirabilis defensor cum sociis suis tanquam ad defendendum altari suo superonatur.

⁴ Vexillum quod de comitatu Vulcassini, quo ad Ecclesiam feodatus est, spectat, votive tanquam a domino suo suscipiens; c. 1319.

⁵ Pentru Balduin de Flandra „apprime militaris, elegans juvenis et factus“, c. 1308.

⁶ *Ibid.*

copul de Sens, pentru a sa, și noi, pentru a noastră, am mers la gloriosul rege în Laon și i-am expus cu lacrimi pustiirea bisericilor, starea nenorocită a săracilor și a orfanilor, desmoștenirea bisericilor¹.“ Regele se simte apărătorul lor chemat (*ecclesiarum illustris defensor*), jură că nu va mai îngădui asemenea abusuri și, ajutat de milițiile bisericesti, distruge castelul amenințator, întărițiuni de piatră în locul celor de palisade ridicându-se în calea tulburătorilor².

Legăturile personale între regalitate și mănăstirea lui Suger sînt nu numai cele foarte vechi, pe care le vom semnala pe urmă, dar și cele din acest veac al XI-lea chiar. Nu cu frumosul Filip³, tatăl lui Ludovic al VI-lea, criticat pentru legătura lui cu adultera Bertrada, care-l stăpînește cu desăvîrșire, și care, murind la Melun, în vîrstă de șezeci de ani, nu dă nimic Sfîntului Dionisiu și de aceea e îngropat la mănăstirea Sfîntului Benedict pe Loira⁴, ci cu însuși acest Ludovic, care, crescut supt îngrijirea egumenului din marginea Parisului, rămîne prietenul mănăstirii⁵. Încoronarea lui la Reims, pe care Roma ar fi voit s'o oprească, e pusă în legătură cu amintirile bătrînului creștinător Clovis. Cînd era acum bătrîn, gras, de unde porecla⁶, — dar tot umbla printre țerani⁷ —, el se gîndia ca, făcîndu-se călugăr acolo unde copilărise, să-și lese averea la săraci. Moare pe cenușă, cerînd a fi îngropat lîngă Carol-cel-Mare, ceia ce nu se poate îndeplini, spune Suger, fiindcă în acel loc zăcea Carloman și nu se pot izgoni din mormînt regii (*exhospitari*). Om „amabil și binevoitor, pentru care unii îl socotiau slab de minte“⁸. Pe fiul său vrea să-l crească tot acolo unde el însuși își primise creșterea⁹. Acesta va fi însă, cum îl vom vedea, în calitate de cruciat, altfel de om.

¹ *Ecclesiarum depopulationem, pauperum et orphanorum deplorationem, ecclesiarum exhaeredationem lacrymabiliter exposuimus*; c. 1220.

² *Palo et vmine... Castrum bene munitum*; *ibid.*

³ *Procer et elegans corpus*; c. 1276. Mențiunea mamei lui, Rusoica din Chiev, „*regis Ruthenorum filia*“; c. 1335.

⁴ C. 1277.

⁵ *Clarissimus dominus et amicus noster*; p. 1215. *Rex Ludovicus Philippus ab infantia sua dum hic nutrentur*; c. 1235. Cf. c. 1213, 1255.

⁶ *Iam gravis corpore et carnea spissitudinis mole ponderosus*; c. 1324, 1335.

⁷ C. 1338.

⁸ *Gratus et benevolus, quo etiam a quibusdam simplex reputabatur*; c. 1258.

⁹ Pp. 1337-40.

Privirea lui Suger nu îmbrățișează, în afară de această regalitate francesă pe care o crește, o conduce și o suplinește, un orizont geografic prea larg. Dar pentru dînsul, ca și pentru orice Frances din vremea lui, ducele de Normandia, de și a ajuns, dar abia, rege în Anglia, e încă un prinț de acasă.

Supt Ludovic al VI-lea aceste situații le are „mărinimosul rege al Angliilor Gulielm, fiul și mai mărinimosului rege Gulielm”¹, biruitorul de la Hastings. E un om „bun de oaste, doritor de laudă și urmăritor de faimă”², un răspînditor al comorilor adunate³, dar și supus instinctelor și patimei pentru femei⁴. Dar ambiția regală pentru Franța jignește pe clericul, foarte frances, care enunță principiul că *poporul său nu trebuie să se supuiе altui neam, ci, în acest cas, Englesii Francesilor*. „Se zicea în de obște că acel rege mîndru și năvalnic aspira la coroana Francesilor”, ca unul a cărui mamă era soră a lui Robert de Flandra. „Dar nu e iertat, nici lucru firesc ca Francesii să fie supuși Englesilor, ci Englesii Francesilor”⁵.

Îl presintă pe acest Gulielm al II-lea pedepsit prin uciderea de săgeată în Pădurea Nouă pentru că răpise, la moartea prelaților, avere bisericească⁶.

E adevărat că puternicul lui urmaș, Henric, de care a mai fost vorba, e „un om foarte cuminte, înzestrat cu distincție a sufletului și a trupului și cu știință”⁷, că era animat de ambiția ca nimeni să nu-l întrecă⁸, dar nu-i e iertat s’o facă față de regele Franciei însuși, a cărui superioritate e evidentă față de regele engles și de ducele Normandiei, vasalul lui⁹. Normandia e o

¹ Magnanimus rex Anglorum Guilelmus, magnanimioris Guillelmi regis filius, Anglorum domitor.

² Usui militiae aptus, laudis avarus famaеque petitor.

³ Opulentium Anglorum thesaurorum profusor; c. 1256-7.

⁴ Lasciviae et animi desiderii deditus; c. 1257.

⁵ Dicebatur equidem vulgo regem illum superbum et impetuosum aspirare ad regnum Francorum, quia famosus iuvenis unicus patri erat de nobilissima coniuge, Roberti, flandrensis comitis, sorore. Nec fas, nec naturale est Francos Anglis, imo Anglos Francis subici; c. 1257.

⁶ *Ibid.*

⁷ Vir prudentissimus..., animi et corporis strenuitas et scientia; c. 1258.

⁸ Inferioritatis impatiens.

⁹ Rex Francorum Ludovicus, ea qua supereminebat regi Anglorum ducique Nortmannorum Henrico sublimitate, in eum semper tanquam in feodatum suum efferebat; c. 1307.

regni portio întocmai ca Aquitania, de a cărei soartă se ocupă acela care a avut o parte în căsătoria lui Ludovic al VII-lea cu Aliénor, fata ducelui Gulielm¹.

Am arătat că opera de cruciată nu e pentru el o datorie, devotamentul lui tot mergînd spre Biserica lui și credincioșii ei². Dar legătura de familie încheiată de Boemund, istețul Normand, devenit în depărtatul Orient duce de Antiohia, cu dinastia francesă face ca Suger să se ocupe de zgomotoasa și izbutita lui vizită în Apus, la 1106.

E, scrie Suger, „un om ales și faimos între Răsăriteni“. Isprăvile lui sînt multe, pînă la ajutorul dat, contra Împăratului, Papei Alexandru. E firesc ca regele Franciei, de care se tem și Saracinii, să-i acorde pe sora sa Constanța, nunta făcîndu-se la Chartres, și ca Papa să-i dea ca întovărășitor un legat.

La Conciliul de la Poitiers, fiind de față și viitorul egumen, care abia-și mîntuise studiile³, se aude, pe lîngă glasul Papei, și al lui Boemund, vorbind de o nouă cruciată⁴. Și scriitorul urmărește cu gîndul odraslele acestei căsătorii⁵: Ioan, care va muri în Apulia, Boemund al II-lea, „frumos băiat și bun ostaș“ în Anatolia moștenirii sale, căruia i se rătăzează capul, cînd, cu o sută de călăreți, urmăria pe Saracini⁶.

Vorbind de legăturile primului Boemund cu Bizanțul, abatele frances arată față de celalt Imperiu aceleași sentimente ca și primii cruciați. Se amintește lupta lui Boemund la Durazzo, continuînd campania tatălui, Robert Guiscard, contra Imperiului, rezistența la ispitele ce veniau din Tesalonic și din Constantinopol, din „toată Grecia“, a „Împăratului Grecilor“⁷. Grecii sînt pentru el cei mai șireți oameni⁸.

Astfel de sentimente fuseseră provocate de nesuccesul cru-

¹ C. 1136.

² C. 1409-10. El dă privilegiu cui pleacă în cruciată cu Ludovic al VII-lea; c. 1225.

³ Cui et nos interfuimus, quia recenter a studio redieramus; c. 1266.

⁴ De hierorolymitano ininere ne tepescat; c. 1267.

⁵ Constanța fusese despărțită, pentru motive canońice, de Hugo, contele de Troyes (Vétault, *o. c.*, p. 44, nota 1).

⁶ *Ibid.*

⁷ C. 1265.

⁸ Astutia enim praecipue Grecorum est; c. 1234.

ciatei lui Ludovic al VII-lea, solicitat de regele Ierusalimului și de patriarhul Antiohiei, de Papa, după uciderea de Musulmani a celui de-al doilea Boemund, a întreprinde o expediție fără țintă și fără rezultat, care a costat mulți bani regatul Franciei¹. Scrisorile regelui au aceiași notă ca și ale unora din participanții primei cruciate: dacă lucrurile au mers rău, poate fi și „greșeala alor săi“, dar și „viclenia“ împăratului², care e acum marele Comnen Manuil. Dacă regele întâmpină piedeci în Asia Mică, e de pe urma acestuia, care a „îngăduit Turcilor să între în țara sa și să prigo-nească oastea lui Hristos“³.

Orice sentimente ar avea el, reformatorul și orînduitorul născut, pentru regalitatea care poate să ajute la pedepsirea încălcătorilor feudali⁴, cărora nu li permite măcar o participare prea importantă la cruciată, „cu o oaste care se cuvine numai regilor“⁵, el așteaptă însă refacerea lumii pe basă de drept și de autoritate, supt binecuvîntarea lui Dumnezeu, care a creat și susține mai ales Biserica.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

De la Biserica romană, de care e firește așa de legat? Să vedem.

La 1107 el cunoaște pe Pascal al II-lea în Franța, cînd, izgonit de acasă, acesta merge la leagănul teoriei de stăpînire universală prin Scaunul pontifical, gloriosul Cluny trece la Charité, fiind întâmpinat de ofițeri regali, ca stolnicul (*dapifer*) care e contele de Rochefort — Suger el însuși vine să se plîngă contra arhiepiscopului de Paris, la cetatea Sfîntului Martin, Tours, și în sfîrșit la mănăstirea însăși a Sfîntului Dionisiu, apoi la Châlons, unde merge și Suger și egumenul său, Adam, și asistă la negociațiile cu Germanii: cancelarul Albert, arhiepiscopul de Trier, doi episcopi și adversarul împăratului prigonitor, acel duce Welf, care e descris, cu plăcere, ca „un om voinic și de minune cît era de lung și de lat, și cu glas strașnic“, observînd numai că astfel de oameni, afară de episcopul de

¹ C. 1202 și urm.

² Tum pro fraude imperatoris, tum pro culpa nostrorum; c. 1365-6.

³ Turci qui permissione imperatoris in terram suam militiam Christi persequi venerant; *ibid.*

⁴ V. și c. 1218. „Ad repellendos raptore“ se ridică împreună întărituri, c. 1219.

⁵ Așa cu baronul de Roucy, care merge „in Hispaniam... cum exercitu magno, quod solos reges deceret“; c. 1260.

Trier, elegant, sincer, plăcut, păreau trimeseși „mai degrabă ca să sperie decât ca să discute“¹. De fapt, „în furia lor teutonică“, spune statornicul adversar al celor de peste Rin, ei „strigau scrișnind din dinți“ și „insultau“, amenințând cu o nouă expediție romană de înfricoșare și pedepsire: „Nu aici, ci la Roma, se va hotări, cu sabia, conflictul“². De aceea urii arătate de „Teutonici“ i se opune, după conciliul ținut la Troyes, „iubirea Francesilor“³. Și el constată cu bucurie că, în ciuda armatei de 30.000 de oameni pe care o conduce, Henric al V-lea a trebuit să facă față blîndă la Roma⁴.

Regele Franciei a întîmpinat personal pe Papă și, cu acest prilej, pentru a explica pentru ce el „a plecat la picioarele lui Pascal maiestatea regală“, Suger invocă nu numai fireasca „iubire de Dumnezeu“, dar și vechile omagii la Roma înaintea mormîntului Sfîntului Petru, Sfîntul Părinte însuși amestecînd în cererea de ajutor contra Împăratului amintirea lui Carol-cel-Mare, cel încoronat de înaintașul său⁵.

În ce privește raporturile sale proprii cu acela care e șeful creștinătății, Suger nu uită să arăte că în mănăstirea sa a fost, un moment, teama ca Papa, sărăcit și în exil, să nu puie mîna pe lucrurile scumpe din țesaur, dar Pascal „nici nu s'a uitat la ele“, ci a cerut numai un petec din veșmintele Sfîntului Dionisiu⁶.

Urmașul lui Pascal, mort în 1118, Gelasiu, are și el de luptă cu Antipapa scos înainte de dușmănia persistentă a Împăratului, și astfel și el va trebui să facă drumul în Franța, apărînd la Maguelonne dar, înainte de a fi văzut pe regele, care voia să-i

¹ Vir corpulentus et tota superficie longi et lati admirabilis et clamosus, qui tumultuantes magis ad terrendum quam ad ratiocinandum missi videntur; c. 1278.

² Theutonico impetu frendentes tumultuabant et, si tuto auderent, convicia eructarent, iniurias inferrent. *Non hic, iniquiant, sed Romae gladio determinabitur querela*; c. 1270.

³ Cum amore Francorum, qua multum servierant, et timore et odio Teutonicorum.

⁴ C. 1271.

⁵ Amore Dei maiestatem regiam pedibus eius incurvantes [Philippus et filius Ludovicus], quemadmodum consueverunt ad sepulcrum piscatoris Petri reges submisso diademate inclinari. Quos dominus Papa manu erigens, tamquam devotissimos apostolorum filios ante se sedere fecit; c. 1269.

⁶ *Ibid.*

iasă întru întâmpinare la Vézelay, se stinge de podagră. Și Suger se bucură, arătînd-o prin laudele pe care le răspîndește, prin legăturile așa de onorabile pe care le răscolește, că urmașul celui mort, Calixt al II-lea, episcop de Vienne, e însuși fiul lui Gulielm cel Mare, zis Tête Hardie, conte de Burgundia, și unchiul reginei Adelaida, care era fiica lui Humbert al II-lea de Maurienne, avînd deci bun sînge imperial, dar și sîngele regilor Franciei. El vede în alegerea celui care se visase — el o știe — cu lumină de lună supt veșmînt un triumf al punctului de vedere frances, pe care-i place să-l afirme. Conciliul, cercetat, de la Reims îl încîntă și nu-i displace că, după negocierile cu Împăratul la Mouzon, vrăjmașul permanent al Romei pontificale e excomunicat ¹.

Intors la Roma, Calixt e primit „glorios“, adversarul fiind gonit de la Sutri, prins, purtat prin Capitala pontificală pe o cămilă, cu piei crude de capră pe umeri, închis; scena umilirii lui e zugrăvită apoi în camera învingătorului. Cînd Suger, care iea parte la Conciliul de la Laterano în 1123, merge la Bitonto să-și vadă conaționalul ridicat pe Scaunul Sfîntului Petru, acesta vrea să-l reție lîngă dînsul ². Cluj / Central University Library Cluj

Și Honoriu al II-lea, urmașul lui Calixt, e lăudat ca „un om de bun sfat și apărător al dreptății“ ³. Cînd, chiar înainte de moartea lui, în 1130, de frica „tumultului roman“, se alege diaconul Grigore, care e Inocențiu al II-lea, și i se opune Pierleone, noul Papă e silit și el să facă drumul în Franța, unde regele adunase un Conciliu la Étampes, venind apoi la St. Benoît-sur-Loire să-i cadă la picioare. Data aceasta, nu mai e în față aceiași „furie teutonică“. Împăratul cel nou Lotar, vine la Liège, ca să fie friul Papei, care străbătuse și Lotaringia. La întors, Inocențiu apare la St. Denis cu un coif de aur, călare pe un cal alb, răspîndind bani poporului după vechea datină la întrarea în Ierusalim. În urmă, cardinalii doi cîte doi, în mantii lungi, cîntînd, lumea feudală îngrămădindu-se după dinșii pe supt tapițerii și coroane de verdeață. Din mulțime nu lipsesc nici Evreii cu sulul, cărora li se urează ca „Dumnezeu atot puternicul să li iea vâlul de pe inimă“ ⁴. După o vizită la Paris,

¹ C. 1311-2.

² C. 1312-4.

³ Vir consilii et iustitiae tutor; pp. 1214-5.

⁴ Auferat Deus omnipotens velamen a cordibus vestris.

Papa se așează un timp la Compiègne¹. Se dă un mare ospăț în casele abațiale. Deci, pe Inocențiu al II-lea Suger are mândria de a-l ospăta. Dar bucuria lui e și mai mare când, cu prilejul călătoriei Papei Eugeniu al III-lea (1145-53), se vedește că visita făcută Sfântului Dionisie în Casa lui e acum o datorie pentru Papii cari calcă pământul Franciei².

Dar nu de la Papă poate să aștepte Suger mîntuirea Franciei sale, restabilirea rînduiei pe care-o are în suflet. Nici de la episcopatul, cu care, în persoana lui Galon, arhiepiscop de Paris, el se găsește în luptă și care pîndește „libertatea“ mănăstirilor³, și care, în afacerea încoronării lui Ludovic al VI-lea, primește ordine de refus de la această Romă, totuși străină. Ci numai de la altă putere, de la aceia care a moștenit tradițiile de cultură ale epocii romane, care a dus mai departe literatura în limba latină, care a păstrat cărțile antichității, care a continuat școala, care, cum vom vedea, a cultivat arta, și care, pe lângă aceasta, a dat continuul exemplu al unei administrații îngrijite și profitabile, condusă de șefi înaintea cărora, fără rezistență, oricine trebuie să se supună: mănăstirea.

Aici e și locul unde se păstrează din veac în veac, prin poemelnic, prin daruri, amintirea unui trecut regal, care nu trăiește așa de puternic în dinastia însăși și în societate. Această amintire, plină de recunoștință și de venerație, care susține și îndreaptă, pleacă de la Clovis creștinătorul, care e invocat când e vorba de încoronarea, contra oricui, a succesorului din secolul al XII-lea. Pipin e calificat de „Împărat“ și se arată de ce a fost înmormîntat acolo⁴. Se citează în materie de artă patronul giuvaiergiilor, Dagobert, „prea-piosul“, „gloriosul și faimosul rege al Francilor“ Dagobert, cel urmărit de mînia tatălui⁵, și soția, Matilda. Se mai arată „scaunul nobilului, gloriosului rege Dagobert, în care,

¹ Pp. 1330-2.

² Sicut mos est romanis pontificibus in Galliis demorantibus ob honorem sancti apostolatus beati Dionysii; c. 1232-3.

³ Eam etiam episcopi parisienses ex aemulatione ingenitae monasterii libertatis beato Dionysio abstulerunt; c. 1223. Ce i se ia se da Cluniacensilor de la St. Martin des Champs și de la Gournay; *ibid.*

⁴ Pro peccatis patris sui, Karoli Martelli; c. 1228.

⁵ Și c. 1226.

cum se spune din vechime, regii Francilor, primind puterea asupra țerii, obișnuiseră a se așeza mai întâiu pentru a primi omagiile nobililor lor¹. Ctitoria însăși a mănăstirii trimete la „Clotar cel mare“, cu vedeniile lui de oameni în alb, cari-l ajută la clădire². Se aduce înaintea și privilegiul lui Pipin. Ea se sprijină însă mai ales pe Carol-cel-Mare, de care e vorba și la creșterea lui Ludovic al VI-lea, ca și de a „altor regi de mare valoare“³. Se păstrează hrisovul de donație al lui, al fiului, Ludovic cel Evlavios, se arată cele șapte candelabre ale Împăratului⁴, un „gradalis“ de la dînsul⁵, ușile de afară⁶. În arhivele care cuprind documente pe care Suger le numește, pe jumătate în limba greacă, întru cînta cunoscută atunci în Apus, *immunitatis bibli*, el studiază, cînd stătea la școală (*aetate docibili*). Aceste acte-i permit să discute fundația lui Pipin, relațiile mănăstirii cu Carol-cel-Mare și fata lui, care a fost stareță, certele de după dispariția puternicului Suveran⁶. Carol cel Pleșuv dă o parte din altar⁷. De la „Carol al treilea“, cel-gros, bietul „glorios“, și el, îngropat supt altar⁸, pentru că dăduse Sîntului Dionisie satul Rueil, vin cele șapte lămpi în vase de argint care ard de-asupra mormîntului, și, în memoria lui, la serbătorile cele mari se aprind șazeci de făclii⁹. De aici șirul se întrerupe, odată cu Carolingienii. Nicio pomenire a celor d'întăiu modești „advocati ecclesiae“ cari sînt Capetienii: Hugo, Robert, Henric. Filip, fiul acestuia și al „Rutenei“ de la Chiev, e menționat numai pentru păcatul lui cu Bertrada. Numai cu „Ludovic al lui Filip“, Ludovic al VI-lea, se reiea seria donatorilor¹⁰.

Din colecția de „bibli“ de la Saint Denis culege Suger tot ce-l

¹ Nobilis gloriosi regis Dagoberti cathedra, in qua, ut perhibere solet antiquitas, reges Francorum, suscepto regni imperio, ad suscipienda optatum suorum hominia primum sedere consueverant; c. 1257.

² P. 1241.

³ Ludovicus, regis magnifici Philippi filius, antiqua regnum Caroli Magni et aliorum excellentiorum consuetudine; c. 1255.

⁴ C. 1258, 1317.

⁵ C. 1225.

⁶ Prior valvarum introitus; c. 1226.

⁷ Pp. 1214-5.

⁸ Karolus imperator tertius, qui eidem altari subjacet gloriose sepultus; c. 1236.

⁹ C. 1236

¹⁰ Rex Ludovicus Philippi; c. 1233.

leagă cu școala lui Carol-cel-Mare și cu antichitatea, pe o vreme când Roma pontificală nu mai avea legături cu trecutul cultural al vechilor Romani. Dacă se încrede în profețiile politice și vorbește, impresionat, de profeția lui Martin, „acel poet popular care a văzut și a povestit în chip minunat împrejurările Englesilor peste veacuri¹”, el va cita pe Lucan, va vorbi de *regii quirites*, de „brațele lui Hector”², de *Gades Herculis*³. Elevul și biograful lui, Gulielm, pomenește pe Horatiu, pe Caton și pe Cesar, pe Cicerone, pe stoici⁴. Îi place să presinte spectacole de poezie virgiliană, cu clarele ape care înseninează, cu plantele când verzi, când în floare⁵. Descrie minunile din „pământul nou” al ostenelilor sale, cu izvoarele vii și râurile care-i străbat creațiunea⁶. Nu odată încearcă a caracteriza, fie și într-o formă confusă încă, personagiile de care se ocupă⁷.

Ca artist, el înțelege și admiră opera marelui lucrător în aur și în pietre scumpe din vremea regelui Dagobert. Sf. Eligiu⁸. Piatra scumpă ca atare îi place, și el vorbește cu mândrie de mulțimea negustorilor „din deosebite țeri și neamuri”, cari-l copleșesc cu ofertele, știindu-l așa de doritor⁹. Vin la el și abați, ca acel de la Fontevault cu astfel de podoabe, care, închise în „potire minunate”, sînt daruri de la regele Angliei, Ștefan, de la contele de Champagne, Henric¹⁰.

¹ Vaticinium... Ille agrestis vates, Anglorum sempiterni eventus mirabilis spectator et relator; c. 1231.

² Hectorei lacerti; c. 1294.

³ C. 1300.

⁴ Suger e pentru dinsul „Caesar animo, sermone Cicero”; c. 1199. El știe, de altfel, că în *historiae* sînt toți regii și prinții Francei; c. 1196.

⁵ Spatiantibus decurrentium aquarum clarificam exhilarationem et modo florentium, modo virentium graminum obtulibus et formis; c. 1273.

⁶ In hac itaque nova terra, videlicet in medio villae, loci obiectantis amoenitatem, vividorum fontium et rivarum decurrentium amplectantes affinitatem; p. 1218. Cf. „ignes confabularentur”; c. 1279.

⁷ V. c. 1196, 1199.

⁸ Incluso S. Eligii opere; c. 1258.

⁹ Venditorum etiam gemmariorum tanta de diversis regnis et nationibus ad nos turba confluebat ut nos plus emere quaereremus quam illi vendere sub administratione omnium festinarent; c. 1231.

¹⁰ Quas in mirabilibus cuppis toto tempore vitae suae congresserat; c. 1232. Cf. la c. 1258 un dar de la Teobald, care avea obiectul de la regele Siciliei.

Îi lucrează „giuvaiergii“ din Lotaringia ¹, și el crede că meșterii lui sînt mai buni decît cei vechi ². Cu prilejul căsătoriei lui Ludovic al VII-lea știe că-i face plăcere regelui dăruindu-i un vas ³. El știe însă, din convorbirea cu „Ierosolimitani“, cu episcopul de Laon, Hugo, la ceas de leturghie, ce comori, de rîvnit, se ascund, de frica lăcomiei latine, la Sfînta Sofia și în alte biserici ale Constantinopolului Grecilor celor „vicleni“ ⁴. Încă de atunci se desemnează perspectiva prădăciunilor fără păreche din 1204, cînd cetatea împărătească, supusă cu armele, va fi la dispoziția baronilor.

Marele ziditor, care se crede ajutat și prin minuni dumnezeiești, se gîndise a aduce pe Mediterana, pe Marea Angliei, și pe Seina, fie și înțelegîndu-se cu Saracinii, „coloanele minunate ale palatului lui Dioclețian și ale altor terme“ din Roma ⁵. Pentru pictură chiamă pe meșterii „cei mai buni ce s'au putut găsi în deosebite părți“ ⁶.

Cea mai mare bucurie i-a fost cînd, după nouăsprezece ani de conducere, a putut consacra la 1140, în fața regelui și a reginei, biserica refăcută de dînsul ⁷.

Dar, chiar fără această mare operă, numele lui Suger ar fi înscris în istoria civilizației europene prin *clitoria de țară* pe care a făcut-o.

Pe ruinele castelelor distruse, și cu ajutorul regelui, el întemeiază și țîrguri ⁸, dar, înainte de toate, pe pămînturi de multă vreme pustii el taie brazda ⁹, plantează vii ¹⁰, adună locuitori ¹¹.

¹ „Aurifabri lotharingi“ (cinci pînă la șapte); c. 1232.

² Profusiores nostratibus erant artifices; c. 1233.

³ Cum in primo itinere Aquitaniae regina noviter desponsata domino regi Ludovico dedisset; c. 1258.

⁴ Cum Hierosolymitanis, quibus constantinopolitanae patuerunt gazae et Sanctae Sophiae ornamenta... Admiranda siquidem et fere incredibilia a viris veridicis quam pluribus et ab episcopo laudunensi Hugone, in celebratione missae, de S. Sophiae ornamentorum praerogativa, necnon et aliarum ecclesiarum audieramus; c. 1234.

⁵ C. 1243. Cf. c. 1243-5.

⁶ Meliores quos invenire potui de diversis partibus pictoribus; c. 1227.

⁷ C. 1140.

⁸ Publicum forum; c. 1298. C. 1303: effosis puteis.

⁹ Carruca terram incultam derumpi fecimus; c. 1216. Erat locus ille quasi spelunca latronum, habens ultra duo milliaria deserti... Cubilia in quibus dracones habitabant; c. 1216-8.

¹⁰ Clausus vinearum; c. 1213.

¹¹ Villas omnino rapinis exhospitales rehospitari fecimus; c. 1222.

Sună din nou clopotele în regiuni unde „peste iarba crescută din singurătate oile și caprele pășteau adesea“ și unde numai se afirma că „Sîmbăta, arătînd sfințenia locului, se vedeau arzînd candelae¹“.

Minuni se fac: orbi, șchiopi, lunateci, dropici' alergînd pentru însănătoșare, cutare mută văzînd pe Maica Domnului și strigînd către dînsa: „Doamnă!“². Biserica e plină, de se uită femeile peste capul bărbaților³. Mănăstirea e și un pantehnic industrial, și se pomenește „odaia încălțămîntilor“⁴.

Pe pămînturile astfel liberate se ia dijma de la „colonii“ cari devin „censuali“; se așează „advocați“, ale căror drepturi trec și la fete, pe care mănăstirea caută să le mărite cu oameni de casă⁵. I se cedează cîte unui senior cum e contele de Dammartin *tallia* (*taille*) de cinci măsuri de grîu, censul de la berbeci (*exactio arietum*) și dreptul de *hospitare* pe sama țeranilor, dar se rezervă „censul“ propriu-zis, așa-numitul *tensamentum*, dreptul de mină moartă (*mortuae manus*), „talia pierdută“ (*forisfacta tallia*)⁶. Se ieau și Evrei arendași⁷.

Astfel, cînd se împlinește aproape un șfert de veac de abație a lui Suger, Casa Sfîntului Dionisie, mănăstirea, culege veniturile noilor ogoare date la țerani sau în arendă: „schimbul“ (*cambiatio*), darea pentru trecere sau, cum se zicea la noi: brudina (*pedagium*, *theloneum*), și la poarta Parisului, unde Sfîntul are o casă⁷.

Egumenul e însuși un mare, un foarte mare senior, cel mai bun administrator al proprietăților încredințate lui. El intră, nu numai ca mijlocitor către rege al săracilor⁹, și în viața de tot felul a acelora pe cari i-a înlocuit. Vinează cu amici, cum e contele de

¹ Supra ex solitudine concretam herbam oves et caprae frequenter depercebant... Ubi testimonio multorum saepe in die Sabbati, sanctitatem loci significantes, candelae videbantur ardere; c. 1223.

² C. 1223. *Ibid.*, pentru moaște; brațul Sf. Simion apăra de furtună; c. 1249.

³ C. 1242.

⁴ Camera calciamentorum; c. 1221.

⁵ C. 1220-1.

⁶ C. 1214.

⁷ C. 1212-3.

⁸ C. 1212-4. Pentru „consuetudo quam vulgo dicunt aquariam“, c. 1227.

⁹ Per hunc clamor pupilli et causa viduae ingrediebantur ad principem; c. 1195.

Evreux, cerbii, dar împarte prada fraților bolnavi și „oaspeților“ de la spital¹.

Înainte de el, o lume se închină. La sfințirea noii biserici vine arhiepiscopul de Canterbury și cel de Constanța². Pe lângă mari feudali ca Teobald sau Godefrid de Normandia, regi, ca Scotianul Daniel, Roger Sicilianul, Henric al Angliei, îi prezintă omagiile lor³.

Nu e de mirare deci că, atunci când Ludovic al VII-lea pleacă în cruciată și se cheamă sfatul clericilor și baronilor pentru a hotărî de administrația țării, Suger e ales el, cu Gulielm, conte de Nevers, care, dorind a se călugări, refuză, fiind apoi îndemnat și de Papa Eugeniu să primească³ (1147).

I se zice de acum „serenissime domine“, „Sublimitas Vestra“, „ești cel mai mare prinț în țară“⁴. Englezii îl întitulează „regni Francorum rector“⁵. Cereri de ajutor contra reapariției „briganzilor“, *latrunculi*, vin de la Limoges, de la Bourges, de la Poitiers, din depărtata Gasconie; regele-i cere neconținut bani. Fratele acestuia, Robert, e îndemnat, întors mai înainte din cruciată, să usurpe⁶. Cu o energie de fier, Suger biruie, sacrificându-se: „bătrîn eram, dar în acestea mai mult am îmbătrînit: *Senex eram, sed in his magis consenui*“⁷.

Când, mult după întoarcerea regelui căruia-i păstrase regatul, abatele se stinge, la 12 Ianuar 1152, în vrâstă de șaptezeci de ani, sînt de față episcopii de Soissons, de Noyon și *silvanectensis* și la îngroparea lui servesc șase episcopi, Marele Maiestru al Templierilor fiind și el de față⁸.

N. Iorga.

¹ C. 1217.

² C. 1250.

³ C. 1197 (Viața, de Gulielm). Pentru prinți, regi, clerici cari-și scot inele (*digitos exanulare*), c. 1230-1.

⁴ *Initum est a pontificibus regni vel proceribus generale concilium, cui potissimum ex optimatibus vel personis ecclesiasticis rerum summam et regni oporteret committi gubernacula*; c. 1202 (Viața, de Gulielm). Regele-i dase abația Chaumont; c. 1137.

⁵ *Maximus princeps estis in regno*; c. 1152 (Viața citată). Il ajută arhiepiscopul de Reims și Raoul de Vermandois; *ibid.*

⁶ C. 1202-4 (corespondență).

⁷ C. 1337-8.

⁸ C. 1140 (Viața citată).

Un amănunt necunoscut din viața lui Atanasie Anghel (1703)

Întimplarea mi-a scos înainte un document latin din 1703, care ni povestește un amănunt necunoscut din viața lui Atanasie Anghel. Amănuntul, acesta privește și întregeste întru câțva pe cele dovedite de d. N. Iorga despre berăria, respectiv cârciumăritul „ius educilli, educillatio“ lui Atanasie Anghel (*Două scrisori ale lui Atanasie Anghel*, Academia Română, Mem. Secț. Ist., ser. III, tom. XLII, mem. 5, București 1932, pp. 3 și 7-8).

Înainte de a intra în arătarea celor cuprinse în documentul găsit (și păstrat acum) de mine, în vederea scoaterii la iveală a conexiunii, legăturii lucrurilor și a deschiderii perspectivei istorice juste, ținem să semnalăm următoarele:

Îndată după ce pacea de la Carlovăț (1699), prin care intra Ardealul în cadrele Imperiului Habsburgilor, a apărut la Alba-Iulia o „*commissio cameralis*“, delegată din sinul așa-zisei „*Hofkammer*“ (Camera Aulica) din Viena, având însărcinarea de a descurca și organiza finanțele ardelene. Până la mișcările lui Francisc Rákóczy al II-lea comisia aceasta a avut trei președinți: baronul Ludovic Thavonat și doi conți (v. următoarele izvoare ungurești contemporane: Bethlen M., *Önéletírása*, adică autobiografia lui N. B., și Cserei M., *Historiaja*, Istoria lui M. Cserei, apoi *Erdélyi Országgyűlés Emlékek*, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, XXI, Budapesta 1898, p. 66). Comisia s'a apucat cu temeinicie de lucru, impunând la o cercetare amănunțită toate documentele și privilegiile de ordin financiar: „scotea, scutura pe mulți donatori din averile și bunurile lor de nu se făcea irupțiunea lui Rákóczy“—precum spune M. Cserei (1668—1756). „Irupțiunea“ lui Rákóczy (1703—1711) în privința aceasta i-a priit și lui Atanasie Anghel, precum vom vedea din cuprinsul documentului nostru, care e un fel de proces-verbal și raport, înaintat Guvernului Ardelean de către cei trei delegați ai lui, însărcinați a apăra veniturile ce le aducea cârciumăritul, față de părinții Iesuiți, episcopul și Colegiul calvin și, în cele din urmă, și față de „*Reverendissimus Dominus Episcopus Valachicus*“, care a fost Atanasie Anghel.

Delegația de trei și-a făcut datoria în ziua de 1-iu Maiu 1703. Arătînd răspunsul celor d'întăiu, așa continuă procesul-verbal:

„*Quo peracto, eiusdem Incltyi Gubernii nomine ivimus ed Re-*

verendissimum Dominum Episcopum Valachicum, simili instructione ut, siquidem monasteria ad hoc extracta sunt ut ibi commodius divina peragantur, nihil scandalosorum et vitiosorum exercitiorum ibi tractari debent, quod vel maxime in popinis fieri solet, ibi enim quivis perversissimi eiulatores, blasphematores, maledici, meretricarii, etc., convenire solent. Ille etiam praedictus Reverendissimus Dominus ab educillatione cesset, hederas ex cemeterii muro deponi curet, quo facto illas inconventias (*sic*) quae in popinis accidere solent evitabit, alias Inclytum Gubernium modum compescendi certe invenire non intermittet. Qui respondit sir: ego educillationem non intermittam, hac ratione quia mei antecessores etiam semper vendebant etiam temporibus principum. 2-do, quando me Ecclesiae vel Fidei Romano-Catholicae univi, cum homagii depositione, Viennae, tunc non tantum¹ sum confirmatus in Episcopatu, sed illo omni privilegio condecoratus, quo omnes Episcopi Catholici utuntur. Catolici autem Episcopi Viennae etiam curant educillari, et hac ratione etiam ego non cessabo donec a Sua Maiestate et Eminentissimo Domino Cardinali² mandatum non accepero. Praeterea Inclytum Gubernium custodias constituit ad impediendam meam popinam: iam constitui haidukones aliosque homines; si non dederint pacem meae popinae, certe maxima inconvenientia sequetur“.

Apoi urmează clausula de autentificare și întărire a delegației de trei :

„Quae per nos et coram nobis sic dicta et pronuntiata nos etiam pro futura cautela annotavimus et conscripsimus, manuum nostrarum propriarum subscriptionibus, sigillorum quoque usuali nostrorum appressione muniendo, extradeditimus, fide nostra mediante. Datum Albae-Iuliae, anno 1703, die prima maii ut supra“.

Iscăliturile, întărite și de niște frumoase peceti de ceară, sînt următoarele : „Iohannes Gombkötö, ductor nobilium albensium. Sigismundus Tokaj, Iuratus asseor (*sic!*), Ioannes Szebeny“. (Acesta din urmă la începutul documentului ni se înfățișează cu titlul său nobilitar : „de Csik Superiori Taplocza“.) Documentul însuși constă dintr'o coală întreagă (de patru pagini), din care însă numai cele d'întăiu două pagini sînt scrise. În partea de sus a paginii a patra

¹ Textul aici repetă, de sigur greșit, pe „non“.

² Care a fost Leopold Kollonics, născut din părinți de origine croată la 1631, † 1707.

(nescrisă) se află următorul extras scurt în limba maghiară: „Fejérvári korcsmálás dolgában“ („În cauza cîrciumăritului din Alba-Iulia“).

Documentul acesta dovedește că în apropierea mănăstirii Bălgradului, ctitoria lui Mihai Viteazul, și înainte de Atanasie Anghel, „etiam temporibus principum“ („și în vremea principilor“, adică până la 1690) a existat o cîrciumă (*popina*), asigurînd oarecare venituri. Cîrciuma aceasta a avut și semnul obișnuit, un mănunchiu de iederă, planta închinată lui Bacchus, afirmat de zidul curții bisericii, respective a mănăstirii.

În ce privește învinuirile aduse în legătură cu ea, ele ni aduc aminte din capul locului de cele îndreptate pe vremuri contra unui Ilie Iorest sau Sava Brancovici. Iar la judecarea și cumpănirea lor trebuie luată în seamă împrejurarea că le aduc calvinii supărați pe Atanasie Anghel din cauza unirii lui religioase cu Roma. Precum ni arată însuși documentul, chiar cancelarul Guberniului, contele Nicolae Bethlen, a trimis și povățuit delegația de trei („ex mandato Illustrissimi Domini ac Comitiss Nicolai de Bethlen, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Gubernii Transilvanici Cancellarii Supremi, sumus expediti“). Bethlen (1642-1716) a fost un om foarte luminat, care a cunoscut tot Apusul cult, de oare ce acest contemporan maghiar al lui Constantin Cantacuzino Stolnicul în călătoriile sale a umblat la Roma, Paris și Londra. Posedînd limba franceză, s'a putut înțelege cu generalul Rabutin, comandantul francez al armatei Habsburgilor în Ardealul de pe la 1700, fără să-i fi putut cîștiga simpatia. Bethlen a fost un stîlp al Bisericii calvine (v. și Iorga, *loc. cit.*, pp. 3 și 7). Din cauza vederilor sale politice (și religioase), în cele din urmă e fost deținut de Rabutin și internat la Viena (v. și Iorga, *ibid.*), de unde nici nu s'a mai întors viu. El a părtenit și pe Ioan Țircă, cunoscutul dușman calvinizat al lui Atanasie Anghel.

„Irupțiunea* lui Rákoczy însă a prelungit existența acestei cîrciume până la 1711, în care ni-o înfățișează din nou documentul publicat de d. N. Iorga.

A. Bitay.

Alba-Iulia.

De unde era Cavaliotti

S'a discutat mult asupra originii aceluia care a fost preotul și dascălul Teodor Anastasie Cavaliotti, protoiereu al Moscopoliei și director al noii Academii de acolo. Mulți l-ar vrea Grec. Nu

adăogăm nimic asupra acestui lucru, întru cât se vede toată discuția la cel mai recent și bine informat biograf al său¹. Amintim numai că îl socotiau unii a fi născut în Moscopole, iar alții în Cavalla². Elevii lui și Thunmann îl considerau Moscopolean³. El însuși se intitula la fel: „din Moscopole“ (τοῦ ἐκ Μοσχοπέλεως), și, vorbind despre școala la care funcționa, spunea că e „in propria-i patrie“ (ἐν τῇ τῆς ἰδίας πατρίδος)⁴. Din cauza acestor numiri Papacostea îl consideră Moscopolean. În ceia ce privește numele de Cavalioti, crede mai probabil că ar veni de la tatăl său, care va fi locuit... vreme îndelungată la Cavalla⁵. Aici însă Papacostea observă o deosebire de grafie în transcrierea acestui nume: Καβαλιώτου și nu Καβαλλιώτου, cu doi λ, cum ar trebui să fie după numele orașului Cavalla (Καβάλλα)⁶.

Numele de „Moscopolean“ cred că îl va fi luat după locul în care profesa și unde ajunsese ilustru, iar, asupra locului de naștere al lui Cavalioti, găsesc cu cale să dau această notă⁷.

S'a stabilit că e Aromin ca origine. Privitor însă la locul de naștere, se vede că e încă îndoială. Aceasta mă face să aduc informația de față, care poate fi luată în considerație cu mai multă probabilitate atita vreme cit vor lipsi dovezile precise.

D. Nicu Balamace, Aromin care locuiește la Corița în Albania, vorbindu-mi despre ținutul Cavaia, în care sînt încă o sută până la o sută zece familii de Romini, a adăugat la numele ținutului că se pronunța altădată *Cavalia*, cu „l“ îndulcit⁸. Cum Papa-

¹ V. Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalioti, Trei manuscrise inedite*, extras din *Revista istorică romină*, I-II, 1931-1932, București 1932; cf. recensia mea, în *Arhivele Olteniei*, XII, 1933, pp. 292-3.

² V. discuție la Papacostea, *o. c.*, pp. 22-5.

³ După Thunmann, îl consideră Aromin și Th. Capidan, *Arominii, dialectul aromin*, Academia Romină, *Studii și cercetări*, XX, București 1932, pp. 49-50; ortografiază *Cavallioti*; tot așa ortografiază Capidan și în *Daniil Moscopoleanul*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj 1931. p. 101.

⁴ Papacostea, *o. c.*, p. 24.

⁵ *Ibid.*, p. 25.

⁶ *Ibid.*, p. 25, n. 1. Observația este foarte prețioasă.

⁷ În recensia citată am stăruit numai asupra paternității Rominiilor, nu și asupra locului de origine, ceia ce mă face să revin acum.

⁸ Ținutul Cavaia e așezat cam la 15 km. la Sud de Durazzo, pe drumul spre Elbasan. Privitor la Romini de acolo Capidan, *Arominii*, p. 11, arată „un număr destul de mare“. iar în *Fărșeroții, Dacoromania*, VI, 1929-1930, p. 59: „nu trece de 500 de suflete“. G. Weigand, *Die Aromunen in Nord-*

costea relevă faptul că Teodor Cavalioti vorbea greaca, aromina și albanesa ca limbi materne¹, pe care nu le-ar fi putut învăța la Cavalla, e poate probabil să le fi învățat din copilărie în această regiune albanesă. Și e mai probabil să fie așa, intru cît la Moscopole nu erau Albanesi, ci Aromini, iar cei veniți acum sint din Opari². Majoritatea locuitorilor este și azi cea aromină. Cît despre Greci, ei au fost totdeauna în număr foarte restrins în toată regiunea moscopolitană. Inșă Cavaia, tîrg așezat în plin centru albanes și pe drumul comercial de la Mare spre interior, cu un apreciabil element grecesc fixat sau de fluctuație, și de-a lungul căilor fărșerote, intrunește în sine toate națiunile Albaniei. Adăugăm că aici, la Mare, era regiunea vestitelor saline albanese. În cazul acesta, cel mai probabil lucru este să admitem originea lui Cavalioti din Cavaia-Cavalia. Numele va trebui ortografiat numai Cavalioti.

A. Sacerdoțeanu.

Două documente privitoare la poetul Constantin Aristia

- comunicate de dr. Ananescu -

I.

Traducție din grecește :

Intru mărirea lui Hristos și Dumnezeuul nostru.

Fiindcă Sfînta Providență a binevoit ca fiica mea să se mărite, de aceia pe cît am putut după datoria mea părintească, am făcut această foaie de zestre, care cuprinde toate cîte din suflet și din inimă, d'împreună cu binecuvîntarea mea, dau de zestre fiicii mele Luxița, iar Dumnezeuul tuturor și dătătorul bunătăților să dea ei bunurile lui Avram, Isaac și Iacov, amin.

---

albanien, in *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, XVI, 1910, p. 202: „etwa 60 Familien Aromunen“. Informația d-lui Balamace că se zicea altă dată Cavalia de către Aromini e întărită de fenomenul observat de Capidan, *Arominii*, pp. 349-50, tot numai la Rominii din Albania; cf. și *idem.*, *Fărșeroții*, pp. 193-8.

¹ Papacostea, *o. c.*, p. 24.

² După comunicația d-lui Balamace.

	<u>Lei, parale</u>
În un șal negru — — — — —	1.500.—
În un șalop nou — — — — —	450.—
Întăia rochie de mireasă cu fusta și cu toate accesoriile	400.—
A doua rochie, fular — — — — —	250.—
A treia rochie, de gros de Naples — — — — —	200.—
A patra rochie de mătasă — — — — —	200.—
În cinci rochii de toate zilele bune — — — — —	300.—
În două capoate de noapte, șase cămăși de batistă de zi și șase pantaloni și două cămăși de noapte cu toate accesoriile lor — — — — —	500.—
În trei boccalicuri, două pentru mirele și unul pentru Mitropolit — — — — —	1.000.—
În două gevrele cusute cu fir pentru făcliile — — — — —	60.—
În două semizete — — — — —	100.—
În patru batiste de mână — — — — —	60.—
În patru prosoape cusute cu fir și trei cu lână — — — — —	150.—
În patru peșchire pentru șters mîinile — — — — —	50.—

A șternutul.

O plapomă de atlas dublu simplu, altă plapomă de stambă, două rînduri de cearșafuri de batistă suptîre, unul brodat și celalt simplu, de opt perine, patru brodate și patru simple, de batistă, îmbrăcate cu mătăsărie și umplute cu puf subțîre. Saltea cu trei perine mari, cu două rînduri de fețe, cel întăiu cu damasc și cel al doilea cu stampă bună.

	<u>Lei, parale</u>
Aceste toatea costă — — — — —	1.700.—
În o duzină de fețe de masă pentru douăsprezece persoane	250.—

Bijuterie.

O pereche de cercei de diamant lungi — — — — —	3.500.—
Un inel de brilliant — — — — —	2.000.—
Alt inel cu diamantele cu rubin în mijloc — — — — —	500.—

Argintărie.

1 tavă de argint,	}
12 cuțite și furculițe cu lingurile lor,	

1 lingură mare de supă, poleită,	}	4.112.20	
1 păreche solnițe poleite,			
1 păreche sfeșnice de argint			
1 coșuleț săpat, cu șase lingurițe săpate pentru dulceață,			
12 farfurii de argint.			
Cele de sus toate au greutate de dramuri 1645.			
12 cești pentru cafea în loc de filigiane, Argintăriile de mai sus sânt nouă, proba cu- titelor și cu cești costă una sută parale dramul.			
În câteva cevrele pentru dar	—	—	120.—
În un scrin pentru haine	—	—	320.—
În un lighian galben pentru spălat	—	—	120.—
			lei . . . 17.842,20
În numerar	—	—	17.500.—
			<u>35.342,20</u>

Adecă lei treizeci și cinci mii, trei sute patruzeci și doi, parale douăzeci.

Îi mai dau și o vie la capătul Podului de Pământ, de zece po-
goane: are crama, alături două camere; sînt însă doi sau trei ani
că am luat-o păragină și nu am căutat-o, neputînd.

Este situație excelentă. Se poate face vie ori grădină excelentă.
Tot odată s'a făcut și biserică acolo aproape, și are să ajungă la
mare preț.

(ss) **Mărgărit Ioan Serdar**. 1836, Ianuar 12, București.

Am primit toate cele însemnate pe pagina din dos,

(ss) **C. Aristias**.

II.

În Numele Sîntei Treime, de o ființă și nedespărțită.

Noi subscrișii, Constantin Aristias tatăl și Alexandra Aristias,
mama Arsliei, de origine Helleni, de patriă Romîni, de religie
Christiani Ortodoxi, născuți în Capitala Romîniei București, astăzi
cu aquel sublim pact irrevocabil și suprema voință aquellui fără
de mörte părinte al tatălui Dumnezeu, noi părinții unei singure
nóstre fică Aristeea, prețuind moralul physic, meritul personal,
onorabilul caracter, omul de inimă și de suflet selectu în junele

profesor Român, profesor de științe înalte d. Demetrius Ananescu, considerînd sympathia de om format, născut și crescut bine și amorul divin declarat spontan și crescut din ambele părți fără întrevăderi frecvente, ci foarte rar și numai de patru ori în casa părintească, vîzându-se și fața cu noi, astfel noi pe de una parte admirînd frumosul în integritatea sa, onestul amor spre căsătoria și junele pe de altă parte stimînd caracterul părinților copillei și plin de nobleță simțire și convins fiind el quă omul de merit, de inimă și onóre caută iar tot merit, inimă și onóre, nu venéză la viței de aur, nu adoră metalul conruptor de inime, am decis și decidem în numele Provedinței qua prin angajamentul finçal (logodnă) astăzi în anul una miă optu sute șezeci și patru (1864), lanuarius douăzeci și șese (26), mărturisindu-ne de spre făcuta allegere, față și cu mai mulți nobili părinți și mame de familiă invitați aqui la noi à casă, și, prin uă ceremoniă religiósă, schimbînd și inelele, am decis a concludere măritagiul lor, à uni și formal după leggē și după religiă inimile lor, unite dejă de quînd junele ne-a querut copilla, prin nunțiul unirei, trimis de sus, d. Alexi Marin, profesor de științe superiôare, am decis și decidem a effectuă a lor căsătoria bine cuvîntată de Dumnezeu, Creatorul, de la quare se speră tot binele și tótă feriçirea umană atît în astă viață provisoriă, quît și în aquea eternă, și tot de uă dată bine cuvînd numele Aristeea și declarăm și despre zestrea copillei nóstre quelle que soçul ei fôrte voios acceptă în generositatea sa, offerite de noi, aqui mai jos înscrise și adeverate cu autographa nóstră subscriere.

Foaia de zestre.

I-ii. Casele nóstre din quartierul Stejar, vis-à-vi de ecclesia Calvină, prețuită galbeni cesaroimperiali două mii adică No. . . .	galbeni 2.000.
II. Bani numerați galb. patru sute — —	galbeni 400.
III. Argintăriă (fără lucru) doă ocă — —	galbeni 62 $\frac{1}{2}$.
IV. Un clavir șapte-zeci și quinci — —	galbeni 75.—
V. Una pereche cercei de diamante galbeni șezeci „	60.—
VI. Un inel de diamante cu un rubin la mijloc	
galbeni doș-zeci — — —	galbeni 20.—
VII-a. Garderobul doș-sute galbeni și doș-zeci	galbeni 220.—
	galbeni 2.837. $\frac{1}{2}$.

Total opt-zeci și noë de mii opt-sute, adică 89.800 sau galbeni cesaroimperiali două mii opt sute treizeci și șapte și jumătate,
galbeni 2.837.¹/₂.

Anul 1864, Mart 20.

(ss) C. Aristias, (ss) Alexandra Aristias.

— Am primit pe deplin cele coprinse obiecte și bani suma arătată.

(ss) Ananescu.

Un Aromîn dascăl al Academiei din Constantinopol

În același timp cînd, urmaș în judecata liberă a chestiunilor teologice, al lui Teofil Coridaleu, Ioan Cariofil se luptă cu arhieriei tradiționaliști și cu invidia lui Alexandru Mavrocordat, care-l făcu să fie condamnat de un sinod, preda la aceiași Academie patriarhală din Constantinopol un Anastasie, zis Pantodynamos, „atot puternicul“, pentru că se încumeta la toate, despre care se spune că era din Cărpeniș și că tatăl său era „un cioban dintre așa-zișii Vlahi“¹.

Fusese elevul lui Evghenie Ianuli, ai cărui ascultători l-ar fi „smomit“ la școala lui din Cărpeniș (1644-5). De acolo trece, tot la Aromîni, în Tyrnabon, Tîrnova Tesaliei. Împăcat cu Ianuli, capătă de la acesta voia de a fi „sholarh“ și în capitala Imperiului. El întrece pe toți, și-l laudă și gura rea a criticului universal care era Cariofil.

Predă la Constantinopol „gramatica și poetica“ de la 1655 până la 1660. Apoi e chemat de Mitropolitul Adrianopolei ca director de școală acolo.

Ajunge și Mitropolit de Salonic, la 1671. Dar nu-l primesc locuitorii, cari aveau alt candidat. Așa încît, întors la Adrianopol, își mîntuie acolo viața, la o dată necunoscută.

N. Iorga.

¹ Ποιμένος τινός ἐκ τῶν καλουμένων Βλάχων οἶδος; Manuil I. Ghedeon, *Χρονικά τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, Constantinopol 1883, p. 92. Cf. *ibid.*, p. 112. Izvorul e cartea lui Gordios, pe care n'o am la îndemînă.

Însemnări armenestî

D. Garabed Basmadjian, cunoscutul filolog și istoric armean, publică în ziarul „Haratch“ din Paris (10 Oct. 1934) memorialul unei Evanghelii, scrisă în anul 1329 și nerelevantă până acum. Memorialul spune :

„S'a terminat această sfîntă Evanghelie, în anul șapte sute șaptezeci și opt, era armeană (=1329), în timpul catolicosului Hagop și supt domnia credinciosului și iubitorului de Hristos regele Leon al IV-lea, de mina păcătosului și nedemnului Hovhannes, pentru usul nepotului meu Minas. S'a terminat scrisul acesteia în anul cînd regele nostru a ridicat viața prin sabie generalismului Armenilor Constantin și fratelui acestuia, marele baron Oșin, pe cari să-i miluiască Domnul nostru Isus Hristos. Tot odată el a ridicat viața reginei sale tot prin sabie.“

Acest memorial lămurește mai multe puncte rămase până acum nelămurite pentru istoricii armeni și străini.

I. În primul rînd, el consacră definitiv clasificarea regilor armeni cu numele de Leon. Într'adevăr, regii armeni cu același nume sînt în număr de șase, după unii istorici, și cinci după alții. Cei cari ridică numărul lor la șase încep prin acela care a domnit în Armenia Ciliciană între anii 1123, 1137 ca simplu baron, domnitorii Ciliciei neavînd atunci titlul și drepturile de rege. Acei istorici clasifică astfel seria regilor armeni cu numele de Leon : Leon I (1123—1137), Leon II (1185—1219), Leon III (1270—1289), Leon IV (1305—1308), Leon V (1320—1341), Leon VI (1374—1375).

Pentru alții, însă, seria regilor armeni cu numele de Leon începe cu Leon Magnificul, care era al doilea Leon printre baronii Armeniei Ciliciene, urcat pe tronul princiar în anul 1185, iar în anul 1196 investit ca rege, deschizînd astfel dinastia regească a Armeno-Ciliciei și tot odată seria regilor armeni cu numele de Leon.

Manuscriptul pomenit, scris de un contimporan, desemnînd ca Leon al IV-lea pe cel care a domnit între anii 1320 și 1341 și pe care unii l-au considerat greșit că al V-lea, reduce astfel numărul regilor cu nume de Leon la cinci, Leon al V-lea (1374—1375) fiind ultimul Leon și tot odată ultimul rege al Ciliciei.

Adăogăm că d. G. Basmadjian, în lucrarea sa *Leon al V-lea*

de Lusignan (pp. 15-19), dovedise că ultimul Leon era al V-lea.

D. N. Iorga (*Brève Histoire de la Petite-Arménie*, Paris, 1930, p. 52), vorbind și d-*sa* despre ultimul Leon, îl numește Leon al V-lea, adăugînd că el este al cincilea printre regii cu numele de Leon, de și era al VI-lea printre domnitori.

II. Memorialul precisează și sfârșitul tragic al reginei, afirmînd că regele Leon al IV-lea a ucis pe Constantin și pe marele bail Oșin, și împreună cu ei și pe soția sa, pe toți trei cu sabia.

III. Memorialul precisează definitiv și data acestui eveniment tragic, spunînd că el s'a întîmplat în anul când a fost scrisă Evanghelia (= 1329), dată care corespunde și relatării d-lui N. Iorga, care spune: „Le roi (= Léon IV), devenu majeur, essaya un coup contre les barons, vrais maitres du pays. Il fit arrêter Ochine de Gorigos, son beau-père, et Constantin de Lampron et les condamna à mort. Puis, s'étant débarassé par le bourreau de sa femme arménienne, — une cousine épousée par permission du Pape, — accusée d'adultère, il montra ses préférences latines en épousant la veuve du roi Henri de Chypre, Constance, qui était la propre fille du roi de Sicile, en 1330“ (*Brève Histoire de la Petite Arménie*, p. 139).

H. Dj. Sirouni.

Însemnări pe o Biblie a lui Șerban Cantacuzino

Pe cînd eram student, d. I. Vlădescu mi-a dat o Biblie a lui Șerban Cantacuzino, de am transcris însemnările din ea. Îmi pare, după cît mi-aduc aminte, că era a d-nei Alexandrina Cantacuzino, provenind din cărțile brîncovenesti. Legătura, posterioară unora din aceste însemnări, a făcut să fie tăiate în parte. Găsindu-le acum între hîrțile mele, cred că folosește publicarea lor.

*

Pagina 156 :

...să știe.... în measeța Iunie 10 zile, leat 7200 [1629], și au fost mare jale de acel boer. Și am scris eu, Costandin sin Mihai Clucer ot Netofi, ca pentru să nu să uite.

*

P. 286 :

...care ținu Costandin Vo[evod] fecioru Ducăi-Vo[dă] care a fost la Mo[[]dova [să] fie Domn, și a[colo], scoțîndu-l din Domnie, du-

su-i-au la Țarigrad, și acolo i s'au tămplat morte, și au fost mare jale tătine-său lui Costandin Vo[vo]jd și mări-sa, Doamnei Maricăi, de moarte fie-sa¹. Și am scris eu, Costandin sin Mihai Clucer ot Netoți, ca să se știe, umblându văleat 7205 [1697], în meseța Iulie dni 9.

*

P. 738 :

...și, rămăind păreții, în zilele lui Costandin Voevod, și multă pagubă se-au făcut². Și am scris eu, Costandin sin Mihai Clucer, în zioa de S-ții Grig[ore], și, făcînd clacă cu vecinii la loc, casele le-au dres, iar de pagubă nimic n'au mai ales.

*

P. 740 :

...apoi, mazilind împărăția de'n Domnie, dusu-i-au la Țarigrad, și acolo i s'au întâmplat moarte, făcînd un cocon : au murit și ia și coconul. Și au fost mare jale de acea Doamnă tăti-seu, lui Costandin Voevod, și mări-sa Doamnei Maricăi, și moașă-sa, Stanca Brîncoveanca, și surorilor și fraților ei, și toate rudeniile cu amară jale o plîngea³. Și au murit în luna lui Iul. dni 4, la leat 7205 [1697]. Și am scris eu, Costandin sin Mihai Clucer ot Netoți, pentru să să știe minte.

*

P. 744 :

...au trăit cu Doamna lui Ilinca un an, și au murit e[le], și l-au îngropat în Mitropolia den Țirgoviște, și multă jale a avut Costandin Voevod și Doamna Marica de gineri-său Scarlatache⁴. Și am scris eu, Costandin sin Mihai Clucer ot Netoți, pentru ca să să știe minte, Avgust 2 zile, leat 7207 [1699].

*

¹ Maria.

² E vorba de arderea unor case brîncovenesti.

³ Cred că e vorba de aceeași fiică a lui Constantin Brîncoveanu, pomenită în însemnarea de mai sus, anume Maria, soția lui Constantin Duca, Domnul Moldovei, mazilit în 1695, despre care vorbește și Radu Greceanu, *Istoria Țerii Românești*, în *Magazin istoric*, II, 1846, p. 333, unde nu se dă însă și motivul morții.

⁴ E vorba de Scarlatachi Mavrocordat, despre care Radu Greceanu, loc. cit., p. 353, lămurește că a răposat la 28 Iulie 1699, după un an și jumătate de căsnicie, fără copii. Văduva Ilinca s'a măritat apoi cu Șerban Greceanu ; v. N. Iorga, *Constantin-Vodă Brîncoveanu. Viața și Domnia lui*, București 1914, p. 154.

P. 3, copertă :

La leat 1833 a venit vremea de am cetit și eu pă această sf. carte și am iscălit numele ce me-au rămas de la sfântul botez, ca cine va ceti să zică: Dumnezeu să erte. Popa Nicolae, ce am slujit la sf. bis. Crețulescu.

Aurel Sacerdoțeanu.

De Hauterive secretar domnesc în Moldova (1785)

Este destul de cunoscut numele autorului cărții pe care Academia Română a editat-o la 1902 supt titlul *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, în românește și în franțuzește¹: nobilul frances, pentru epoca lui, rămîne unul dintre informatorii cei mai conștienți ai opiniei publice apusene cu privire la țerile noastre. Mai puțin cunoscut – dacă nu aproape de loc – este rolul lui de secretar domnesc și împrejurările politice în care a venit să ocupe acest post, la Curtea Domnului Moldovei, în 1785.

„Alexandre-Maurice Blanc de la Nautte, comte d'Hauterive“, – care mai târziu avea să joace un rol important și în viața publică francesă² – și-a început cariera la vrista de treizeci de ani, luat fiind în suita contelui de Choiseul-Gouffier, care pleca în 1784 să represinte pe Ludovic al XVI-lea în calitate de ambasador pe lingă Poarta otomană, – destinat să îndeplinească funcția de bibliotecar al ambasadei francese din Constantinopol³.

Pe acea vreme, și în tot timpul vechiului regim până la Revoluția

¹ Lucrării cu acest titlu i-au fost adăugate, în același volum, încă alte două, ce mai fuseseră publicate de Ubicini: a) *Journal inédit d'un voyage de Constantinopol à Jassy (Revue de Géographie, 1877, II, pp. 120-31, 274-87)*; b) *La Moldavie en 1785 (ibid., 1879, pp. 366-76; 1880, I, pp. 45-58)*.

² Comandor al Legiunii de onoare, consilier de Stat, consul al Franciei în America, director al Arhivelor Naționale, membru al Academiei de Inscriptii, a servit „cu zel“ pe Napoleon, iar Ludovic al XVIII-lea i-a lăsat sarcina Ministeriului Afacerilor Străine supt „cele o sută de zile“, cind s'a întors Napoleon din insula Elba.

³ Cf. raportul consulului prusian König, din 3 Maiu 1785: „Son secrétaire (al Domnului Moldovei) d'Hauterive, ci-devant bibliothécaire de l'ambassadeur de France à Constantinople, vient tous les jours me voir“; Hurmuzaki-Iorga, X, p. 21, No. XIX.

francesă, plecarea ambasadurilor de la Versailles în Orient era însoțită de o misiune științifică, cu savanți trimeși de Academia de Inscricții, în scop de a căuta manuscrise rare și urme arheologice ale vechilor civilizații, din a căror protecție și din înlesnirea cercetărilor noul Trimes își făcea un titlu de glorie¹.

Cum după ambasada lui St-Priest, care se termină în 1784, Franța a făcut o tentativă de reluare a vechii influențe în Imperiul Otoman – pierdută pe vremea ambasadei lui Vergennes, în urma inversării alianțelor politice în Europa² –, misiunii științifice obișnuite a lui Choiseul-Gouffier i s'a adăugat și una militară, supt conducerea baronului de Tott³, care avea de scop să încerce o reformă a armatei turcești supt toate raporturile: să formeze ofițerii, să disciplineze trupele, să ridice fortificații și să construiască vase de războiu⁴. Însă, cu toate că în această misiune militară au venit la Constantinopol ingineri – ca Chambaud, Le Roy, Durest, Monnier –, ofițeri din diferite arme, lucrători de toate specialitățile, ieșiți din arsenalele franceze, cu toate că Lafitte punea în grabă în stare de apărare Oceacovul, în fața cetății rusești Chînburn, pe vremea cînd se punea la cale voiajul triumfal al Ecaterinei a II-a în Crimeia, această încercare de modernizare a Turciei supt raportul militar a rămas fără rezultate apreciable, datorită în primul rînd spiritului de neînțelegere al bătrînilor Turci și, în al doilea rînd, propagandei Statelor adverse, care, influențîndu-i, făcea să se pună tot felul de obstacole misiunii franceze⁵.

Pentru construirea flotei, ambasadorul frances propunea Turcilor un proiect prin care Pașii ținuturilor și toți demnitarii cari ocupă funcțiuni rentabile în Imperiu să fie obligați a construi pe propria

¹ Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient au XVII-e et XVIII-e siècles* (Collection des documents inédits sur l'histoire de France), Paris, 1902, I, Introducere.

² Prin tratatul din Versailles (1756), Franța devine aliata Austriei și Rusiei, dușmanele firești ale Imperiului Otoman. Locul Franciei în Orient de la acea dată îl eau Anglia și Prusia.

³ Cf. Baron de Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784, II, partea a 2-a, *passim*.

⁴ Léonce Pingaud, *La France en Orient sous Louis XVI. L'ambassade de Choiseul-Gouffier*. Paris, 1887, p. 95.

⁵ V. *Archives des Affaires étrangères (France), Mémoires et documents, Turquie*, vol. XXVIII, memoriul 23; Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIII-e siècle*, Paris 1911, p. 275.

lor socoteală vase de războiu ¹, dar, în urmă, dindu-și sama că această insistență i-ar aduce dușmării neîmpăcate printre demnitarii Porții, s'a mulțămît să obțină ca numai Domnii principatelor – Muntenia și Moldova – să fie supuși la această contribuție. La 15 Novembre 1785, Choiseul-Gouffier raporta lui Vergennes, ministrul de Externe frances, că Domnii construiesc la Galați fiecare cite o fregată de douăzeci și șase tunuri, iar, pentru ca aceste vase să nu mai fie executate în proporții tot așa de defectuoase ca acele pe care Turcii le au acum și nu servesc aproape la nimic, ambasadorul a dispus să trimeată la Galați lucrători specialiști, supt conducerea unui maestru turc, căruia inginerul frances Le Roy i-a fixat principiile după care să urmeze executarea; ar fi expediat un maestru frances în Moldova, însă n'a putut, de oare ce, pentru construcția de vase, la Constantinopol exista doar cite unul de fiecare specialitate ².

Tot în acel timp Turcii aveau unele neînțelegeri cu Austriei, cari li căutau diferite pretexte pentru a pune în discuție chestia amestecului în Principatele românești. Unul dintre aceste pretexte a fost formulat în modul următor: pe la sfârșitul anului 1784, Guvernul austriac constată că mulți locuitori din Ardeal au trecut în cele două Principate de supt suzeranitatea turcească: opt mii de familii în Moldova și șaisprezece mii în Muntenia sau un total de nouăzeci și șase de mii de suflete. A și trimis în Moldova un căpitan cu zece sergenți, cu misiunea de a controla în fiecare sat „numele și semnalmentele“ locuitorilor trecuți din Ardeal, spre a-i reclamá de la Poartă. Dar consulul prusian din Iași, König, observă cu această ocazie că emisarii austrieci atrag cu tot felul de promisiuni foarte mulți locuitori originari din Moldova, în scopul de a-i colonisa în Bucovina și Polonia imperială ³. Cum o parte dintre locuitorii ademeniți se pregăteau să emigreze, Domnul, Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli beiu), s'a opus. Față de acest act de autoritate, la Constantinopol internunțul austriac Herbert și ambasadorul rus Bulgacov, de comun acord, au cerut

¹ Ideia nu constituie o noutate, de oare ce a mai fost experimentată în Imperiul Otoman pe vremea asediului Vienei, în 1683-1684.

² *Affaires Étrangères, Turquie*, vol. 173, fol. 210. V. anexa III.

³ Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 189. – V. și raportul lui Raicevich către Herbert din 26 Ianuar 1785, Iași, despre doleanțele supușilor austrieci în principate, etc.; Hurmuzaki, XIX ¹, p. 234, No. CCVII.

Turcilor mazilirea Domnului, care s'a și efectuat la 12 Ianuar 1785¹.

Singur ambasadorul frances a îndemnat, de și fără efect, pe Turci la rezistență. Aceasta părea a duce la o răcire de relații — cel puțin în chestiile orientale — între Franța și Austria. Sesișat de ceia ce s'a petrecut la Constantinopol, Vergennes comunica ambasadorului său să nu ducă lucrurile prea departe și să găsească o formulă convenabilă pentru a ceda față de Internunțiu, mai cu samă că Turcii, cu toate că au avut slăbiciunea de a sacrifica pe Domnul Moldovei intrigilor Curții din Viena², se pregăteau de oarecare demonstrații la granița austriacă și rusească³. Se vorbea atunci că, și din partea Rușilor, trupe se adună la granița din spre Turcia, iar Iosif al II-lea ordona ca treisprezece regimente să se îndrepte către frontiera Moldovei și Țerii-Românești⁴. Zvonul circula că Austriecii au căutat aceste pretexte Turcilor ca să li dea prilej să ieie în stăpînire o parte din Muntenia, și Moldova în întregime, spre a li da posibilitatea să stabilească o mai strînsă comunicație cu Bucovina⁵. Din partea Turcilor, Domnii Moldovei și Munteniei⁶ primiau ordinul de a avea privirea ațintită asupra mișcărilor pe care le fac Austriecii la frontiere⁷.

Față de această încordare, ambasadorul frances găsește prilejul să intervină ca mediator. Internunțul raporta Guvernului din Viena, la 10 Februar 1785, faptul că a remarcat o ușoară schimbare în atitudinea lui Choiseul-Gouffier, ceia ce-l face să presupună că

¹ Iorga, *l. c.*, p. 190.

² Scrisoarea regelui Prusiei din 26 Mart 1785: „Cependant ils (Turcii) ont eu la foiblesse de déposer le prince de Moldavie et de le sacrifier aux intrigues de la Cour de Vienne“ (Iorga, *l. c.*, p. 192).

³ La 12 April, regele scria: „Ils [Turcii] ont fait defiler beaucoup de troupes en Europe, jusqu'en Moldavie et à Belgrade“ (*ibid.*, p. 193).

⁴ Raportul ambasadorului Diez către regele Prusiei, Constantinopol, 25 Februar 1785 (*ibid.*, p. 191).

⁵ Același ambasador scria la 25 Mart: „Il est vrai qu'il court le bruit sourd à Vienne que l'Empereur augmente le nombre de ses troupes du côté de la Valachie et que, de coucert avec la Russie, il songeoit à s'emparer d'une partie de cette province et de la Moldavie, pour avoir la communication avec la Bukovine“ (*ibid.*, p. 192).

⁶ Alexandru Ioan Mavrocordat Firariul (1785—1786) și Mihai Suțu I (1783—1786).

⁷ Raportul lui Diez din 9 April, către rege: „Les princes de Moldavie et de Valachie vont recevoir l'ordre d'avoir l'oeil à tous les mouvements des Autrichiens aux frontières“ (Iorga, *l. c.*, p. 193).

acesta a primit, fie direct de la Versailles, fie prin intermediul ambasadorului francez de la Viena, marchisul de Noailles, un avertisment în acest sens¹. Internunții se grăbi să profite de această dispoziție pentru a vorbi cu el în chestia conflictului din Moldova și asupra „extravaganțelor“ Domnului mazilit².

La acea dată, Rusia, Austria – recent de tot Prusia – erau reprezentate oficial în țările noastre, având instalați consuli, în baza dispozițiilor tratatului de la Chiuciuc-Cainargi și a modificărilor ulterioare ce i s'au adus, prin convenția explicativă din 1779. Franța nu avea încă o Agenție consulară, însă, de la jumătatea secolului, ea a fost reprezentată aproape în permanență, în mod semi-oficial, prin secretarul francez al Domnilor, care a sîrșit prin a fi o instituție în Principatele românești³. Nu e aici locul să arăt rolul acestei instituții a secretariatului francez⁴, care din punct de vedere politic a fost un prețios auxiliar al ambasadorilor în Orient, o pirghie prin care ei puneau în mod indirect, și fără a se compromite, în mișcare resorturile ascunse ale susceptibilității turcești pentru a o determina la acțiune în sensul vederilor politice de la Versailles.

Cum, în primele zile ale lunii Februar, noul Domn al Moldovei, Alexandru Ioan Maurocordat Firariul, era numit și se pregătea de plecare la Iași, Choiseul-Gouffier îi propune ca secretar pe d'Hauterive, care este acceptat cu un salariu de cînsprezece mii de livre pe an⁵, avînd misiunea principală de a căuta să se

¹ „J'ai remarqué dans la conduite de mr. le comte de Choiseul quelque changement léger qui me fait presumer qu'il a reçu ou directement de sa Cour, ou par le canal de Mr. le marquis de Noailles quelque avertissement salutaire“ (Hurmuzaki, VII, p. 433, no. CCLXXI).

² „J'ai profité d'abord de cette disposition pour causer un peu avec lui sur nos griefs, entre autres sur ceux de la Moldavie et les extravagances du prince déposé“ (*ibid.*).

³ Ubicini, într-o notiță referitoare la d'Hauterive (*Revue de Géographie*, 1877, II, p. 120, nota 3), crede că această instituție este mai veche decît anul 1769; n'a putut găsi însă data exactă. O putem spune acum: ea începe în anul 1749, supt Constantin Racoviță.

⁴ Cf. lucrarea noastră (în manuscris) asupra politicii orientale franceze și Țerile românești în secolul al XVIII-lea.

⁵ Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 149. — D'Hauterive își începuse cariera cu un salariu de 160 de livre pe an, pe care Vergennes i l-a ridicat la 1200. Modul cum era plătit în Moldova devenia dintr-o dată excepțional (Artaud de Montor, *Histoire de la vie et des travaux politiques du comte d'Hauterive*, Paris 1839, p. 56).

pună de acord cu Raicevich, consulul austriac, pentru aplanarea neînțelegerilor turco-imperiale din Moldova. În raportul către Vergennes de la 10 Februar, ambasadorul relatează faptul că a anunțat pe Internunțiu despre alegerea pe care a făcut-o Domnul Moldovei în persoana lui d'Hauterive, rugându-l să binevoiască a-l preveni asupra chestiilor în discuție de la frontiera moldavo-austriacă și tot odată asigurându-l de zelul pe care d'Hauterive îl va aduce pentru lichidarea acestor neînțelegeri, ceia ce a determinat pe represintantul austriac să-i dea un răspuns "satisfăcător" ¹.

În raportul Internunțului către Guvernul austriac cu aceeași dată găsim, pe lângă relatarea ideilor de mai sus, și mențiunea că d'Hauterive s'a dus să-i ofere serviciile cu dorința evidentă de a fi recompensat de Curtea din Viena ². În scrisoarea de recomandare către Raicevich, de la 12 Februar, Internunțul face cunoscut consulului că d'Hauterive, atît prin înclinația firească, cit și prin recomandarea expresă a ambasadorului, este dispus să întrebuițeze influența sa pe lângă Domnul Moldovei în serviciul Curții austriace, în scopul de a-i fi util ³.

Posedăm, din momentul cînd se pregătia să plece în Moldova, o singură scrisoare a acestui secretar domnesc; ea e trimisă direct lui Vergennes, care i-a răspuns. În ea, d'Hauterive se arată mai puțin măgulit de postul pe care-l ocupă la Iași, ci mai mult de stîmă pentru ambasadorul care i l-a procurat, regretînd în același timp că s'a despărțit de dînsul. A plecat în Moldova cu un cifru

¹ Constantinopol, 10 Februar 1785, Choiseul-Gouffier către Vergennes: „J'ai cru devoir faire part à l'Internonce du choix que le Prince de Moldavie avoit fait de l'abbé d'Hauterive, en le priant de vouloir bien le prévenir des objets de discussion qui pourroient naitre sur les frontières autrichiennes et l'assurant du zèle qu'il apporteroit à étouffer les affaires qui ne deviennent fâcheuses que par la maladresse ou la mauvaise volonté de ceux qui les ont d'abord traitées. J'ai été pleinement satisfait des reponses de ce ministre et de sa loyauté" (Hurmuzaki, Supl. I^a, p. 36, no. LIX).

² Herbert către Ministeriu: „L'abbé d'Hauterive vient ensuite me faire des exhibition: de service, avec un desir très visible de mériter les bontés de la Cour Imperiale" (Hurmuzaki, VII, p. 433, no. CCLXXI).

³ Herbert către Raicevich, Pera, 12 Februar 1785: „M. l'abbé d'Hauterive est très disposé, et par l'inclination naturelle, et par la recommandation expresse de son ambassadeur d'employer son influence à Jassy au service d'une Cour amie et alliée de la France, de sorte qu'il pourra vous être fort utile auprès d'un prince entouré de gens qui ne cherchent qu'à surprendre sa religion" (*ibid.*, p. 438).

pentru corespondența directă cu Choiseul-Gouffier, însă ar fi dorit să mai aibă unul prin care să poată ținea în curent, direct, pe ministrul Afacerilor Străine cu chestiunile „utile de care el ar putea fi instruit”¹. În răspunsul lui Vergennes de la 21 Mart, i se recomandă să aibă în purtarea lui toată înțelepciunea pe care o reclamă țara unde se află și postul ce i s'a încredințat. Cit privește cifrul, ministrul e de părere să renunțe, pentru motive de siguranță, la ideea de a corespunde direct cu abatele și să se mulțamească a o face prin intermediul ambasadorului din Constantinopol. Ii promite în schimb să dea samă regelui despre serviciile aduse, spre a fi recompensat noul secretar ca și predecesorii lui în această funcțiune².

Nu cunoaștem în amănunte modul cum s'a achitat d'Hauterive în chestiunea neînțelegerilor turco-austriece, de oare ce corespondența lui cu Choiseul-Gouffier se găsește – cu toată probabilitatea – în arhivele ambasadei franceze din Constantinopol, care nu sînt încă deschise cercetătorilor. Însă aceste pretexte austriece au fost reluate în anii următori de represintanții Rusiei supt altă formă³ și au constituit prefața războiului care s'a terminat cu păcile de la Șiștov și Iași.

D'Hauterive nu s'a putut acomoda în Moldova, unde, închis într'un „castel” din împrejurimile Iașilor, nu putea să comunice cu niciun călător⁴. După doi ani, la începutul lui 1787, el cere voie să se întoarcă în Franța, și noul ministru de Externe, – Vergennes murise în anul precedent –, contele de Montmorin, îi acordă permișiunea⁵.

În afară de memoriul asupra stării Moldovei pe care l-a scris pentru principele Alexandru Ipsilanti în anul plecării, interesant pentru istoria noastră ar putea fi și acela pe care Napoleon i l-a cerut în 1808, cu ocazia întrevederii de la Erfurt, privitor la o eventuală împărțire a Turciei⁶.

¹ D'Hauterive către Vergennes, Constantinopol, 10 Februar 1785. Anexa I.

² Vergennes către d'Hauterive, Versailles, 21 Mart 1785. Anexa II.

³ Cf. Giers, *Din trecutul consulatului Rusiei în Iași*, în revista *Arhiva*, VIII (1897), pp. 640-54; v. și XIX (190), pp. 17-19, 59-63, 117-21, 204-8, *passim*.

⁴ Confiné dans un chateau aux environs de la résidence, il ne pouvoit communiquer avec aucun voyageur.

⁵ Artaud de Montor, l. c. p. 57.

⁶ Șt. Orășanu, în *Memoriu despre starea Moldovei*, p. 392, după P. de Par-dines, în Hoefter, *Nouvelle biographie générale Didot*, XXXIII, col. 589.

Mai trebuie semnalat și faptul că d'Hauterive a fost contemporan cu cavalerul de Gentz, confidentul intim al lui Metternich, cu care a avut discuții de idei politice generale¹. Gentz, se știe, a purtat o întinsă corespondență cu Domnii Munteniei la începutul veacului trecut².

Cînd se va putea cerceta corespondența pe care d'Hauterive a avut-o din Moldova pe timpul scurtului său stagi, nu rămîne îndoială că eventualele lui observații vor constitui încă o reală contribuție la cunoașterea mai amănunțită a vieții politice din Principatele noastre, în legătură cu mersul general al evenimentelor.

* * *

Scrisorile care urmează în anexă, inedite, se dau păstrîndu-li ortografia.

I.

Constantinopol, 10 Februar 1785.

D'Hauterive către Vergennes, comunicîndu-i numirea ca secretar al Domnului Moldovei și cerîndu-i un cifru de corespondență.

Monseigneur,

Monsieur le comte de Choiseul-Gouffier a bien voulu vous rendre compte du choix que le nouveau prince de Moldavie a fait de moi pour son premier secretaire. Je suis moins flatté de cette place que de l'estime de Monsieur l'ambassadeur qui me l'a procurée, et les regrets que j'ai de me separer de lui ne sont adoucis que par l'esperance de justifier son suffrage et de meriter vos bontés.

Je vous supplie, Monseigneur, d'être bien persuadé que je serai toute ma vie un des serviteurs les plus zelés du roi, et que je ne negligerais rien pour remplir dans toutes les circonstances les ordres dont vous voudrés bien m'honorer. Monsieur le comte de Choiseul m'a assuré que vous me permettrés de vous rendre compte des objets dont il me paraitra utile que vous soyés instruit. Il m'a remis une table de chiffres pour correspondre

¹ C. Krupenski, *Cîteva cuvinte asupra lui Gentz*, în *Convorbiri Literare*, LI (1919), pp. 604-5.

² V. Chevalier de Gentz, *Dépêches inédites aux hospodars de Valachie, pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813-1828)*. Publicată de contele Prokesch-Osten fiul, Paris, 1876-7, 3 vol. în 8°. — Analisate de I. C. Filitti, în *Corespondența Domnilor și boierilor romîni cu Metternich și cu Gentz (Memoriile Academiei Române, sect. ist., XXXVI, 1914)*.

avec lui. Je vous prie de m'en faire passer une pour chiffrer les dépêches qui pourroient exiger cette precaution."

(*Aff. Étr., Turquie, vol. 172, fol. 76.*)

II.

Versailles, 21 Mart 1785.

Vergennes către d'Hauterive, recomandându-i norme de purtare în postul pe care-l ocupă și promițându-i din partea regelui o recompensă.

Je ne doute pas, Monsieur, que vous ne vous fassiez une juste idée des nouveaux devoirs auxquels vous venez d'être appelé et que vous ne soez disposé à mettre dans votre conduite toute la sagesse qu'exige le pays que vous allez habiter et le poste qui vous est confié.

Je ne pourrois avoir des occasions de vous écrire directement et vous ferez très bien de n'entretenir correspondance qu'avec M. le comte de Choiseul, parce que vos lettres peuvent lui parvenir surement et que passé Constantinople il pourroit en être autrement. Soyez assuré, Monsieur, que je n'en serai pas moins instruit de vos services et à portée d'en rendre compte au Roy, pour vous procurer les recompenses qui n'ont pas été refusées à ceux de vos predecesseurs qui se sont bien conduits¹.

(*Ibid., fol. 124.*)

III.

Constantinopol, 15 Novembre 1785.

Choiseul-Gouffier către Vergennes, privitor la construirea flotei turcești.

....J'avois suggeré au Capitan-Pacha l'idée de faire donner des vaisseaux par les Pachas et les personnes en charge les plus opulentes, mais j'ai bientôt senti que je ne manquerois pas de me faire des ennemis redoutables, si je mettois trop de chaleur à un projet si peu fait pour être accueilli, et je me suis restraint à faire contribuer les Princes de Valachie et de Moldavie; ils feront construire à Galatz chacun une fregate de 26 canons, et, afin que ces batimens ne soient pas executés sur de proportions aussi vicieuses que ceux des Turcs, presque tous incapables d'aucun service, j'en fais preparer ici les gabaris, qui seront envoyés à Galatz

¹ Dintre predecesorii lui, la postul de secretar în Moldova, Linchoult a obținut numai promisiunea unei pensiuni, ori scrisori de înobilare (după cum ar fi preferat), fără să fie tradusă în fapt această promisiune, iar De la Roche primia, începind de la 1767, o pensie de patru mii de livre pe an, pe care a ținut-o până în 1791, data cînd a murit.

avec un charpentier turc, auquel le Sieur Le Roi a donné quelques principes ; il seroit à souhaiter de pouvoir detacher un de nos maîtres, mais n'en ayant qu'un seul de chaque espece, le service plus essentiel du vaisseau pourroit en souffrir....

(*Ibid.* vol. 173, fol. 210.)

V. Mihordea.

Două acte din Titești-Argeș

Adaug la documentele argeșene care s'au publicat până acum aceste două acte necunoscute Mi-au fost date spre transcriere și publicare de d. I. Conea, asistent universitar, care a stăruit îndelung în cercetarea geografică a ținutului din Nordul județului Argeș. Ele sînt în posesia d-lui Conea.

I.

1709 (7217), Sept. 12. Cartea de judecată a vameșului Zamfir către diaconul Dumitru¹ și Ion Cizmaru din Titești, pentru o bute cu vin, care s'a vărsat.

† Dat-am cartea noastră de judecată lui Dumitru diiacon ot Titești și lui Ion Cizmariu precum să să știe că, aducînd o bute cu vin a jupânului Danciul și o au adus tot vinu, numai cînd au vrut să o descarce s'au întimplat de au sărit cercuri la un căpătii de bute și au cărsu vinul jumătate. Apoi jupânul Danciul așa bănuia că cuiul de la mijlocul cariului au ajunsu de au scos cercuri[le], dar noi așa am jurrat (*sic*) cu sufletele noastre cum nu s'au făcut de la cuiul acela paguba, ce s'au întamplat paguba, fiind cercurile slabe, au sărit; ci așa am adevărat cum ei să fie răbdători de chirie și dumnealui să fie răb[dă]tori, pentru că așa am aflat cu drept. Ačasta scriem.

Sept. 26 dni 7217.

Запаръс Бауцотъс.

II.

1728 (7237), Noemv. 26. Zapisul diaconului Oprea din Titești, prin care vinde mai multe bucăți de pămînt popei Dimitrie.

† Adecă eu Oprea diiacon, snū pop[e]i Irimiei ot Titești, dat-am zapisul meu ca să fie de bun[ă] credință la mîna vāru-mieu pop[e]i

¹ Ctitor la biserica din Titești. V. Brătulescu, *Biserica din Titești, Buletînul Com. Mon. Istorice*, fasc. 75, 1933, p. 40.

Dimitrie ot tam, precum să să ştie că i-am vîndut livadea de la Săcături, de la lac şi dincoacă de lac şi dincolo, până în multe, drept bani gata bani 200 şi cămaş[ă] 1. Şi iar i-am vîndut un loc supt coasta Putineului, car[e] se întimpină în căp[ă]tăiu cu al Mărtiniştilor, drept bani gata bani 100. Şi i-am mai vîndut un loc în faţa Sintilii, pe din jos de al lui, car[e] l-au fost cumpărat de la uncheşul Iordan, dreptu bani gata tl. 1. Şi iar i-am [vîndut], — afar din care i-au fost vîndut soru[-mea] Voica, pe din sus de aceaia, precum vine răzorul seliştii mătuşii —, drept în cornul Malului prin pruni[i] cei văratič. drept bani gata tl. 1, grău — 1, zeche 1.

Şi acestea le-am vîndut de a mea bună voe, nesilit de nimini, să-i fie lui moşie stătătoare, lui şi fečorilor lui şi nepoţilor lui ciţ Dumnezeu îi va da, să-i fie moşie în veac şi de cătră fečor[i] miei şi de cătră suroril[e] mele şi de cătră nepoţii miei val şi băntuială să nu aibă. Iar cin să va ispiti din rudele mele peste zăpisul meu, să fie supt blestem[ul] acelor 318 sfinţi părinţi car[i] au fost la Nichiia.

Şi, cînd am făcut acest zăpis, fost-au mulţi oameni buni mărturii, care să vor iscăli mai jos. Şi pentru mai adevérit[ă] credinţă mi-am pus numele mai jos ca s[ă se] crează. Şi am scris eu, Barbul dascal, cu zisa lui.

Mța. Noem. 26 dni, lt. 7237.

† Eu diaconul Oprea †
 Eu popa Matei, martur.
 Eu Gheo[r]ghie Ungureanul, martur.
 Eu Iane Timiraş ot Boişor, martor.

[Pe Vo:]

Zăpisu cu livadia de la lacu, i cu locurile pecum arată, şi în faţa Sintili, pe din jos de cel de la Iordan.

*

Actul al doilea e rupt într'un loc, unde, fiind nume proprii, nu se poate completa. Se vede că vînzătorul, „diaconul“ Oprea¹, nu învăţase încă să se iscălească.

A. Sacerdoţeanu.

La vechile documente moldoveneşti pentru satul Vicşani

Colecţia de documente moldoveneşti până la 1504, pe care ni-au dat-o Mihai Costăchescu şi Ioan Bogdan pune la îndemina

¹ Diaconul Oprea este cel care sapă în piatră, la 1722, inscripţia de la Boişoara, în slavoneşte. V. Brătulescu, *Biserici din Argeş*, *Buletinul Com. Mon. Istorice*, 1933, fasc. 75, p. 41.

cercetătorilor istoriei Moldovei cel mai temeinic material¹. Meritul colecției e de netăgăduit; cuvintele frumoase care s'au spus din partea celor mai chemați să se pronunțe sint suficiente mărturii². Deci nu ni e în gând să mai vorbim despre acest lucru. În rîndurile de față dorim să aducem o simplă complectare bibliografică la trei din documentele publicate, care întimplător imi este cunoscută. La un al patrulea document, privilegiul Liovului din 1408, am dat notița în altă parte³. Fac aceasta cu gîndul că nu e inutil a cunoaște încă o discuție.

Mă refer la documentele din 18 Novembre 1393, 1-iu Februar 1429⁴ și 15 Mart 1488⁵. În afară de bibliografia dată de editori, ele au fost cunoscute și resumate pentru întăia oară de Engel, a cărui inserție o dăm în întregime⁶:

„A. Donation des Fuersten Roman, mittelst welcher er den Gebruedern Theodor, Petre, Michailo, Dumitru und Schursche Dragomire das Dorf Wikschany mit den beschriebenen Graenzen. ddo. 18 Nov. 6908=1400.

„B. Confirmation des Fuersten Alexander ueber die von dem Bojaren Schursche Dragomira seinem Sohne Ivaschka gegebene Haelfte des Dorfs Wikschany. ddo. 5 Febr. 6957=1429.

„C. Donation des Fuersten Stephan, worin geschrieben, dass der

¹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan-cel-Mare*, Iași 1931-1932; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, București 1913; M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan-cel-Mare*, Iași 1933. Bogdan a fost editat de Comisia Istorică a României, iar Costăchescu de Fundația Regală Ferdinand I.

² Pentru Bogdan v. informația la P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la Romîni*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, VII, București 1928, p. XXVI. Pentru Costăchescu, v. N. Iorga, *La cronologia vechilor Domni moldoveni*, în *Academia Romînă, Memoriile secțiunii istorice*, XII, 1931-1932, pp. 35-40; *idem.*, *O culegere de acte moldovenești*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, X, 1931, pp. 81-91; *idem.* în *Revista Istorică*, XVIII, 1932, pp. 362-73; XX, 1934, p. 70; *Revue Historique du Sud-Est européen*, IX, 1932, pp. 335-6; și P. P. Panaitescu, în *Revista Istorică Romînă*, I, 1931, pp. 152-6; II, 1932, pp. 411-4; III, 1933, pp. 418-9.

³ A. Sacerdoțeanu, *Despre circulația monetară la Romîni în evul mediu, după documente*, în: Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie, „Cursul de diplomatică”, IV, București 1934, unde se menționează și două inedite.

⁴ Costăchescu, *Documentele moldovenești*, I, pp. 13-5 și 242-4.

⁵ Bogdan, *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, I, pp. 331-3.

⁶ J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachbey*, I, Halle 1804, pp. 74-5. Engel întrebuintează originalele; cf. *ibid.*, p. 73.

gedachte Fuerst das ganze Dorf Wikschany erkaufft, und solches dem Kloster Putna verliehen habe, ddo. 15 Maerz 6996 = 1488¹.

După cum se vede, data primului document e greșită, dar este aceeași pe care o dau și alții¹; la cel de-al doilea nu corespunde data zilei², iar pentru mileniu este o evidentă greșeală de tipar: 6957 pentru 6937. Evident că datele admise de Costăchescu sînt cele bune.

Ceia ce mă face să relevez aceste resumate este însă altceva. Ele au fost întrebuițate și interpretate de Șincai, care, cel d'întăiu, a observat unele nepotriviri. Iată notele sale: supt anul 1400, din cronica sa scrie că Roman ar fi domnit „după tatăl său Petru III“, după cum se vede „și dintr'un hrisov ce se aduce de la preavestitul Engel³, prin carele Roman, in anul de la plăsmuirea lumii 6908, iar de la Hristos 1400, in 18 Noemvrie, au dăruit la patru frați, lui Teodor, Petru, Mihail și Dimitrie Dragomir, satul Vișanii; ci eu pentru aceia pre Roman acesta nu-l pun în sireaoa Domnilor Moldovei acum de odată, dară l-oiu pune la anul 1403⁴“. Pentru cel de-al doilea act supt anul 1429⁵ scrie: „Mai nainte de a se întimpla, care le-am scris mai sus, adecă in 5 Fevruar din anul de la plăsmuirea lumii 6957⁶, carele iaste de la Hs. 1429, au dat Alexandru I, Domnul Moldovei, un hrisov prin carele au întărit giumătatea satului Vișanii lui Ivașco Dragomir, precum i se dăduse prin tatăl lui Giurge Dragomir, după cum arată preavestitul Enghel⁷“. Tot de la Engel știe, supt anul 1488⁸, că Ștefan „prin hrisovul său cel dat in 15 Martie din anul de la plăsmuirea lumii 6996, carele este de la Hs. 1488, au cumpărat satul Vișanii, și l-au dăruit mănăstirii de la Putna; a doao, că același prinț, prin

¹ D. Onciul. *La cheștiunea lui Iuga-Vodă*, in *Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 271 și 276-7 nota; D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, ed. A.R., București 1905, p. 174.

² F. A. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, I, Cernăuți 1886, p. 147, dă tot 5 Februar.

³ Engel, in *Introductione Litteraria ad Historiam Moldaviae*, no. 70 (nota lui Șincai).

⁴ Gh. Șincai, *Chronica Românilor*, ed. II, t. I, București 1886, pp. 590-1.

⁵ *Ibid.*, p. 613.

⁶ Șincai transcrie aici greșeala de tipar a lui Engel, nebagînd de samă neconcordanța.

⁷ Ioann. Christ. Engel in *Historia Moldaviae*, v. 1, p. 75 (nota lui Șincai).

⁸ Șincai, *o. c.*, II, p. 127.

hrisovul său cel dat în 3 Aprilie din acelaș an¹, au dăruit iarăși mănăstirei de la Putna și satul Cosminului, în care hrisov se înseamnă și marginile otarului Cosminului“.

Adăugăm că documentele acestea n'au rămas necunoscute lui Hasdeu, însă direct prin Engel, și nu prin ediția întâiu a lui Șincai, de la Iași, 1853, care i-ar fi putut fi accesibilă².

A. Sacerdoțeanu.

Contribuție la pribegia lui Constantin-Vodă Șerban

Constantin, fiu nelegitim al lui Radu Șerban și al fiicei preotului din Dobreni, căruia i se mai zise și „Cirnul“, a avut o viață foarte zbuciumată și plină de aventuri, dar nu lipsită de eroismul caracteristic Domnilor pămînteni. După ce a domnit în Muntenia (9 April 1654—Mărt 1658) patru ani, din cauza politicii sale creștine a fost nevoit să iea drumul pribegiei spre Ardeal, unde-l aștepta Gheorghe Rákóczy al II-lea, devenit bun prieten după pacificarea Munteniei prin lupta de la Șoplea (1655). La 12 Maiu 1658 Constantin-Vodă era salutată la Cluj de studenții teologi, cărora Domnul li-a dăruit o sumă de bani³, iar spre sfîrșitul lunii își cumpăra un castel în Ardeal, unde se stabilia cu familia.

Din Ardeal Constantin Șerban a încercat să ocupe din nou tronul Țerii-Românești, însă n'a reușit, și atunci s'a gândit că ar putea ajunge Domn al Moldovei. La 21 Octombrie 1659 Constantin-Vodă, trecînd pe la Oituz cu o armată improvizată, se îndreptă spre Capitala Moldovei. La 14 Novembre Domnul pribeg a fost bătut de Gheorghe al II-lea Ghica, Voevodul Moldovei⁴, iar la 21 Novembre 1659 Aloise Molin scria dogelui Venetiei că Vodă Constantin Șerban a ocupat toată Moldova⁵. Această veste era confirmată și la 28 Novembre 1659⁶. Dar, cu

¹ Publicat de Bogdan, o. c., I, pp. 333-41, în original și dapă două surete. De adaus, la bibliografia resumatelor, Engel, o. c., p. 75.

² Hasdeu, *Negoțul moldovean supt Alexandru Bunul*, în *Foaia de storiă română*, I [1859], p. 7.

³ *Revista Istorică*, XV, n-le 7-9, p. 265.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, IX¹, p. 152.

⁵ *Ibid.*, pp. 156-157.

⁶ *Ibid.*, p. 18.

tot succesul momentan, Constantin Șerban nu s'a putut menține.

Începutul anului 1660 Constantin-Vodă Șerban l-a întrebuințat pentru ocuparea tronului Munteniei, unde de asemeni nu s'a putut ține. Din Muntenia a încercat din nou să capete tronul Moldovei, pentru care a susținut mai multe lupte lângă Iași, însă fără să poată rămânea ca Domn.

După luptele purtate la Iași, Constantin-Vodă avu doar timpul necesar să-și desgroape bogățiile ascunse în heleșteul de la Dobreni, lăsate acolo după o fugă a sa anterioară, și luă drumul spre Ardeal. La granița Ardealului însă, trupele lui Acațiu Barcsai voind să-l prindă, Constantin-Vodă a luat-o în sus prin munți și a trecut Nistrul pe la Hotin spre Mohilău, ducându-se la Cazaci, unde-și avea prieteni de arme în chiar persoana hatmanului Hmilnițchi.

De la Cazaci Domnul pribeg a încercat din nou să ocupe Domnia Moldovei. Cu vre-o 5.000 de Cazaci alungă pe Ștefăniță-Vodă, și la 26 Ianuar 1661 el dădea un act de Domnie la Iași. La 30 Ianuar se știa și în Ardeal că el luase Moldova¹.

Ștefăniță-Vodă, vechiul stăpinitor al Moldovei, veni cu ajutor tătărăsc și izgoni pe Domnul intrus. De data aceasta Constantin-Vodă Șerban a plecat în Polonia, unde-și asigurase intrarea încă din Martie 1660 printr'un „universal" dat de regele polon prin intervenția marelui Cancelariu al Coroanei polone, Nicolai Prazmowski, prieten personal al Domnului pribeg².

Se știe în ce condiții a pierdut Constantin Șerban tronul Munteniei, ca și încercările lui de mai târziu de a ocupa, cind tronul Țerii-Românești, cind pe cel al Moldovei, ceia ce a iritat și mai mult pe Turci. De aceia fuga lui în Polonia a fost imediat urmată de o intervenție a Turcilor pentru a fi extrădat și apoi decapitat. Încă nu ajunsese bine la Camenița și Marele Vizir s'a și grăbit să-l ceară viu sau mort³. Extrădarea însă n'a avut loc. La 12 Mart 1661 Constantin-Vodă trimetea din Camenița scrisoare de mulțămire Cancelariului Nicolae Prazmowski că i s'a permis să locuiască pe teritoriul Poloniei.

În Camenița a stat până în Iunie 1662, cind i s'a permis să

¹ Hurmuzaki, XV², p. 1306.

² Documentul din 12 Mart 1661.

³ Hurmuzaki, V², pp. 82 și 85.

plece spre Cracovia ca să mulțamească personal regelui pentru ospitalitate. În scrisoarea din 24 Iunie 1662, dată din Podhaecz, mulțamește Cancelariului că a intervenit la rege să fie mutat din Camenița, unde dușmanii lui căutau mereu să-l omoare. Dar cere scuse că nu poate pleca direct la Cracovia, intru cit în Podhaecz vrea să se întâlnească el cu Voievodul Krakowski, la care va interveni ca să i se aducă în Polonia și soția, care se afla în Ardeal.

La 6 Iulie era tot în Podhaecz, unde-i sosise și Doamna. Cere din nou iertare că a trebuit să zăbovească atita pe drumuri, însă spune că altfel nu și ar fi putut aduce nevasta, care dorește de asemeni să se bucure de ospitalitatea Republicii polone. Roagă pe prietenul său Nicolae Praznowski să intervie la rege ca să-i ușureze căpătarea indigenatului polon.

Se vede că se afla și în strimtorare financiară pe timpul șederii în Podhaecz, fiindcă arată în scrisoarea de la 6 Iulie că, dacă nu i-ar fi venit Doamna, nu știe cum s'ar fi descurcat de datorii.

Constantin-Vodă Șerban iscălește scrisorile polone cu cirilice, ceea ce dovedește că nu știa încă limba polonă, de și stătuse mai mult de un an și jumătate în regat. De sigur că mai târziu o va fi învățat, fiindcă a trăit în Polonia până la moarte. Nu se știe sigur cînd a murit, știm însă că la 24 August 1681 încă trăia, fiindcă la acea dată iscălia o scrisoare¹.

A N E X E.

No. 1.

Constantin-Vodă Șerban scrie lui Nicolae Praznowski că prin stăruința lui a căpătat din partea regelui universal protectorial.

Jasnie Wielmożny Miłosciwy Książę Kanclerzu.

Moi wiele M. P. i Panowie.

Jakom tak rok przed posła mego otrzymał z miłosciwej łaski J. K. M. Pana mego miłosciwego Uniwersał Protektorjalny, i od Wielmożnego mego M. Pana i Patrona, tak i teraz²..., onim całe sie uciekam pod płaszcz Majestatu J. K. M. i Protekcję W. mego miłosciwego Pana, uniżenie upraszając (ponieważ sie fata tak) że obiecawszy mi fortuna łaskaw się w sprawach moich stawicz, niechoiała umysł swój do effectu przywieść abyś W mój M. P. i

¹ *Revista Istorică*, 1936, n-le. 7-9, pp. 213-5.

² Un cuvînt necetet.

Patron do końca chociaż promovere desideria moje u J. K. M. Pana mego miłościwego i wszystkiej Rzeczypospolitej żeby się z tego nie urągał i owszem we wyszcie został w czym jednak poseł mój będzie potrzebował łaski Miłościwej W. mego M. P. i patrona aby łaskawe jako mógł otrzymać pokornie prośbę winien zostając W. M. memu M. P. i Patronu memu powolności usług moich zawsze jako we wszem życzliwym i uniżony sługa.

Datum w Kameneć Podolski, dnia 12 Marca 1661.

ІВ КОНСТАНТИНЪ ВОЕВОДА.

[Pe plic :¹]

Jaśnie Wielmożnemu a mojemu wiele miłościwemu Panu i Przyjacielowi Jego Miłości Księdzu Mikołajowi Prażmowskiemu Kancelarzowi Wielkiemu, Biskupowi Żuckiemu, Opatowi Sieniechowskiemu M. Panu.

(Originalul se afla în Arhivum Głowne din Varşovia, dział tatarski, no. 70).

Traducerea :

Prea-luminate și milostive principe Cancelar,
Mult cinstitii miei domni.

Cam un an în urmă am primit prin solul meu, din milostiva bunătațe a Maiestății Sale Regelui, domnul meu milostiv, și de la meu domn și patron, un universal protectorial. Așa și acuma cu totul mă ascund supt haina maiestoasă a Maiestății Sale Regelui și supt protecția măritului și milostivului domn. Cer iertare (pentru că se întimplă așa) că din nou solul meu va avea nevoie de ajutorul milostivului domn și patron la Maiestatea Sa Regele și la întreaga Republică, pentru ca dorințele mele să fie duse la bun sfârșit; nu ca să mă fălesc cu aceasta, ci ca să rămân de rușine (?). Mă rog cu multă plecăciune și rămân dator milostivului domn și patron, în toate binevoitor și slugă plecată.

S'a scris în Camenița Podoliei, ziua 12 Mart, anul 1661.

Io Constantin Voevod.

[Pe plic:]

Prea-luminatului și măritului meu domn mult milostiv și prieten, principelui Nicolai Prażmowski, Cancelariu Mare, episcopu lui de Zuck, domnului Sieniechowski, Domn milostiv.

¹ Toate scrisorile lui Constantin-Vodă Șerban sînt închise în plic, pe care stă scrisă adresa.

No. 2.

Constantin-Vodă mulțamește lui Nicolae Prazmowski că a binevoit să-i permită a se muta din Camenița, unde oameni răi vroiau să l'omoare; însă nu va merge direct la Cracovia, ci se va opri în Podhaecz, ca să se întâlnească cu Voevodul Krakowski.

Jaśnie Wielmożny M. Książę Kanclerzu Wielki Korony, Panie Panie mój miłościwy i dobrodzieju.

Dostalem wielkiej łaski W. M. Pana i dobrodzieja i zawsze doznawam, kiedy mnie sługa swego mniej zasłużonego Jego M. M. Pan i dobrodziej, wzięwszy mnie w opiekę i miłościwą protekcją podawac nie choiał (?) krwie mojej pragnącym ludziom ale owszem jako łaskawy ojciec ogarnawszy mnie łaską swą pańka sprowadzać z Kamieńca nie zadbywasz takową łaską miłościwą protekcją W. M. Pana i dobrodzieja a pokornie a uniżeniepodzię kowawszy za to (?) zostaja i deklaruję sie¹ moją jego W. M. M. P. i dobrodziejowi. Ale do zniesienia się z Jego Mością Panem wojewodą Krakowskim zatrzymałem się w Podchajcach, rozumiem iż mi to niema nic szkodzie w łasce W. M. Pana i dobrodzieja, ponieważ gotowem sequi mandatum J. K. M. i Jego W. M. Pana i dobrodzieja gdziekolwiek będzie rozkazanie samego W. M. Pana i dobrodzieja, i zaraz zniósłszy się z Jego M., po Domne swoje posle aby i ona cieszyć się łaską W. M. P. do Państwa Jego K. M. ze wszystką wyszła²... siebie samego całe miłościwej protekcji W. M. Pana i dobrodzieja oddawszy zostaję zawsze W. M. M. Pana z usługą, najniższym sługą.

ІВ КОНСТАНТИНЪ БОРОДА.

W Podchajcach, 24 Czerwca 1662.

[Pe plic:]

List od Hospodara Constantego do Jego M. KS. Kanclerza.

Traducerea :

Prea-luminate principe, mare Cancelariu al Coroanei,

Domnul, domnul meu milostiv și binefăcător.

Am primit marea milostivire a măritului Domn și a binefăcătorului meu, și totdeauna am primit, căci pe mine, sluga cea mai puțin demnă, măritul Domn m'a luat supt protecția sa și nu m'a lăsat pradă oamenilor miei doritori de singele meu, ci a binevoit să mă aducă din Camenița, iar pentru aceasta cu umilință și plecăciune mulțamesc și rămân și mă declar ... al măritului Domn

¹ Un cuvint neceteț.

² Un cuvint neceteț.

și binefăcătorului meu. Dar pînă la înțelegerea cu Măria Sa Voevodul Krakowski m'am oprit in Podhaecz. Am nădejde însă că aceasta nu-mi va strica întru nimic in mila măritului domn și a binefăcătorului, și, îndată ce mă voiu înțelege cu Măria Sa, voiu trimete după doamna mea, pentru ca și ea să se poată bucura de mila Măriei Sale in țara M. S. R., Lăsindu-mă cu totul in nădejdea protecției măritului domn și a binefăcătorului, rămîn pentru totdeauna cea mai plecată slugă: Constantin Voevod.

In Podhaecz, 24 Iunie 1662.

[Pe plic.]

Scrisoare de la domnul Constantin către M. S. principele Cancelariu.

(Archiwum Główne din Varșovia, dział tatarski, No. 11.)

No. 3.

Constantin-Vodă mulțamește regelui că a binevoit să-l elibereze din Camenița.

Najaśniejszy Miłosciwy P. Panie mój miłosciwy.

Majestatowi Waszej Królewskiej Mości Pana Pana mego Miłosciwego za ojcowskie pieczilowanie i wyswobodzenie z Kamieńca pokornie a uniżenie podziękowawszy, Pana Boga mego za długo fortunae panowanie cum¹ aby on długoletnie W. K. M. P. P. Miłosciwego chowaj dla mnie najniższego slugi W. K. Mości raczył prosić nigdy nie przestanc. Że tedy teraz do zniesienia z Jego Miłością Panem Wojewodą Krakowskim zostaje w Podhajcach, rozumiem że mi niema nio zskodzić w łasce W. K. M. Pana mego miłosciwego, i owszem gotowem sequi mandatum W. K. Mości gdziekolwiek będzie wola i pokazanie W. K. M., gdyż po zniesieniu się z Jego Mością Panem wojewodą zaraz i po Domne swoje pošlę aby ona cieszyć sie miłosciwą protekcją Jego K. M. ze wszystkim w Państwa W. K. M. wysyła siebie samego na ten czas sub protekcją W. K. M. oddawszy zostaję Waszej Królewskiej Mości P. M. miłosciwego najniższym sluga.

ІВ КОНСТАНТИНЪ ВОЕВОДА.

W. Podhajcach, 24 Czerwca 1662.

[Pe plic:]

List do K. M. od Hospodara Constantego, 24 Iunii z Podhajec 1662 pisany; o swoje wprowadzenie z Kamienca pisze.

(Archiwum Główne din Varșovia, dział tatarski, No. 10.)

¹ Două cuvinte latinești necetete.

Traducerea.

Prea-luminate și milostive rege, domnul meu milostiv.

Maiestății Voastre Regale, domnului meu milostiv, mulțămesc pentru îngrijirea părintească și eliberarea din Camenița. Pe Domnul Dumnezeu îl voi ruga pentru o domnie lungă și fericită... și nici-odată nu voi înceta de a-L ruga pentru aceasta. Cum că acuma, pină la întâlnirea cu domnul Krakowski, stau în Podhaecz, cred că aceasta întru nimic nu mă va incurca în mila Măriei Voastre Regale, domnul meu milostiv, căci oricând sint gata să urmez voința și arătarea Milostivirii Voastre Regale, fiindcă după întâlnirea cu domnul Krakowski îndată voi trimete și după Doamna mea, pentru ca și ea să se bucu.e de milostiva protecție a Măriei Voastre Regale, cu de toate, în țara Milostivirii voastre Regale. Rămîn al Milostivirii Voastre Regale cea mai umilită slugă :

Constantin Voevod.

În Podhaecz, 24 Iunie 1662.

No. 4.

Constantin-Vodă roagă pe Nicolae Prazmowski să intervie la rege în chestiunea căpătării indigenatului.

Jaśnie Wielmożny Mnie Wielę Mości Książę Kanclerzu Panie Mój Wiele Miłościwy i dobrodzieju.

Widzę ja to bardzo dobrze że W. M. M. M. Pan i dobrodziej antecedentis mentis mei tak wiele pokazałeś mi dobrodziejstwo w Jego Królewskiej Mosci Pana Mego Miłościwego na których zasłużenie jeżeli sie zdobędę, jako jest in noto (?) u mnie Boga mego o to prosić będę. Sprowadzony z Kamieńca z woli Jego K. M. Pana Mego miłościwego, zem zastanowił się przy łasce J. M. Hetmana Wielkiego Koronnego dobrodzieja mego w domu Jego Miłość dla dalszego zniesienia się, i umówienia dostateczniejszego, rozumiem że mi to nic nie będzie szkodzić w łasce J. K. M. i Jego W. M. M. M. Pana dobrodzieja, każde gotów exequi mandatu i przyjmować me ochotnie zaś poznawszy... Miłościwej łasce i protekcej J. K. M. przez powagę Jego M. M. M. Pana dobrodzieja. Tego bowiem nieuczyniwszy Panu tym i dobrodziejowi swemu wypisnego (przez półtora lata w zasrzymaniu zostając a tym bardziej przez mych ludzi zawiedzony wyniszczyc się przysięło ja żadnej subsystemacji we Lwowie mieć nie mógł bym, a pogotowiu (credytorowie moi, którzy dla mnie siła czynili bardzobyście zawiedli). Te tedy czas (?) mego zatrzymania sie z woli M. Pana wojewody Krakowskiego w domu Jego Mości sincere W. M. M. M. Panu dobrodziejowi wypisawszy, uniżenie upraszam, aby ta która

și se zăușe '... , mōgla i dalej namme exteadi łaske W. M. M. M. Pana dobrodziejowi Protekcej. Ossobliwie gdy formae moje umyślilem całe sprowadzić w Państwa J. K. M. Pana mego Miłosciwego, aby formata loca mōgł miec na zausze (?) od Waszej Mości, na którebym z fortuna moja szedłszy me tam i lokował, i sekuras przy indygenacie J. K. M. Pana Mego Miłosciwego pozwolonym, który zausze wszyscy uciekający się pod skszydła J. K. Mości i miłości i łaski uznawali, abym od tego nie był oddalony będą się o to starał, żeby m ja najpierwszym oglądaniem wesolej twarży W. M. M. M. Pana dobrodzieja, takowe dobrodziejstwo...² ja wdzięczył J. K. M., zasię Panu memu Miłosciwemu i wszyskiej Rzeczpospolitej do żywotnia moje moneo (?) et tenevo (?) usługe. Mam nadzieję dobrą że i niebo same w tym mi się opaczne nie stani gdy to jeszcze mogę przynieść (?) przysługi co może być umyślonym umyśle, oddaję sie przy tym całe Miłosciwej łasce W. M. M. M. Pana dobrodzieja Protekcej, zostając zausze Jego M. M. M. Pana zyczliwym przyjacielowi i słuę powolnym.

ІВ КОНСТАНТИНАХ БОГРОДА.

W. Podchajcach, 6 Lipca 1662.

(Archiwum Główne din Varșovia, dział tatarski, No. 12.)

• Traducerea.

Prea-luminate și puternice al meu principe Cancelariu, Domnul meu mult milostiv și binefăcător.

Văd eu prea bine că prea-măritul și binefăcătorul meu domn, în timpul cit am stat în regatul măritului domn, mi-a aratat foarte multe binefaceri, pentru care, de voiu fi în stare, mă voiu ruga, precum imi este obiceiul, lui Dumnezeu. Fiind adus din Camenița din ordinul M. S. R., că m'am oprit prin bunătatea Marelui Hatman al Coroanei în casa d-sale, socot că acest lucru nu va putea supăra îndurarea M. S. R., precum și a măritului domn binefăcător mie, căci în fiecare moment sint gata să ascult și să execut orice ordin vine din partea prea-măritului meu binefăcător. Căci, nefăcind acest pas mai întâiu, imi dau sama că niciodată n'aș fi putut să-mi aduc Doamna; apoi recunosc în mod sincer (în timp de un an și jumătate fiind reținut și mai ales desamăgit de oamenii miei, am fost nevoit să mă scap de ei), că la Liov nu puteam să am niciun fel de existență la îndemină (iar creditorii miei, cari dădeau năvală, s'ar fi amăgit amar). Astfel că pentru

¹ Un cuvint neceteț.

² Un cuvint neceteț.

oprirea mea in casa Voevodului Krakowski cer umil iertare și aștept ca protecția binefăcătorului meu să se reverse și mai departe asupra mea. Dar, întru cit am de gînd să mă stabilesc pentru totdeauna în țara M. Voastre, rog să mă aveți supt protecția M. Voastre la căpătarea indigenatului, așa precum toți bejenarii găsesc opoșire supt aripa M. Voastre. Eu sint recunoscător pentru aceasta tuturor, și întregii Republici voiu rămîne dator. Am nădejde că nici Dumnezeu nu va rămînea la aceasta indiferent. Serviciile ce se pot face le voiu face. Dîndu-mă în întregime bunătății și milostivirii M. Voastre, rămîn pentru totdeauna prieten și slugă redată.

Constantin Voevod.

În Podhaecz, la 6 Iulie 1662.

T. Holban.

Un călător engles în Orientul turc la începutul secolului al XIX-lea: J. C. Hobhouse

Cu aceleași preocupări ca și mulți dintre concetățenii săi, John Cam Hobhouse¹ lord Broughton, vizitează în anii 1809 și 1810 provinciile europene ale Turciei: Albania (asupra căreia dă bogate și prețioase informații) și Grecia, — precum și cele asiatice, unde însă amintirea vechilor colonii grecești îl cucerește, transformîndu-se astfel partea aceasta mai mult într'un studiu de anti-chități.

Călătorul, bun prieten al lordului Byron, va avea și o interesantă carieră politică liberală, fiind la început un panegirist al lui Napoleon, petrecînd cele „O Sută de zile” la Paris, închis apoi la Newgate din pricina unor scrisori apologetice asupra Împăratului, în sfîrșit ales în Camera Comunelor și membru activ al partidului liberal, cu timpul ideile sale evoluînd de la un aprig radicalism la o concepție mult mai conservatoare.

Călătoria aceasta interesează, în afară de lucrurile aduse din mediul său, prin cercetarea plină de simpatie a realității prezente, sa-

¹ J. C. Hobhouse, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810* (Londra, fără an [1813], 2 vol.). Cf. nota de d. N. Iorga, în *Revue historique*, Octombrie-Dece mbre 1928, p. 333.

crificată de alți călători amintirilor clasice, descrierea urmînd să dea cetitorilor și o parte de informație asupra posibilităților de viitor ale locurilor vizitate.

Părăsind Malta în toamna anului 1809, Hobhouse se îndreaptă prin Patras, unde se remarcă (p. 3) aspectul pitoresc al orașului, și spre Prevesa. Și, pentru că nu poate da o relație completă și sigură asupra antichităților de aici, dar mai ales din faptul că, trecînd rîpede prin Albania și urmînd un drum central, nu putea să aibă astfel o informație proprie asupra părților muntoase și asupra coastei, el va întrebuița, — după cum o mărturisește (p. 10), — călătoria atît de importantă a aceluia care va deveni în 1812 consul al Franței pe lîngă Ali-Pașa din Janina, Fr. Pouqueville¹. Acesta, un observator serios și inteligent al întregii Peninsule Balcanice, interesîndu-se, din cauza rolului său aici, de realități, a căutat mai tîrziu, pe lîngă o altă călătorie în Grecia², să deie și o sintesă a revoluției grecești³, pe care a privit-o mai ales din părțile albanese. Pentru Hobhouse însă „partea savantă și de ipoteze din această carte este de sigur cea mai slabă... Dar, în ciuda tuturor defectelor ei... nu este o altă carte pe care călătorul în Albania să o poată duce cu dînsul” (p. 10). O comparație, de altfel, a celor spuse de Pouqueville cu rapoartele oficiale, pe care în calitatea sa de consul le-a trimes, nu s'a făcut încă⁴.

Prevesa are un aspect miserabil; palatul guvernatorului, aparținînd lui Ali-Pașa, — și astfel de palate vor fi amintite în toate punctele vizitate, — este o adunare de „barrack-rooms”. Se remarcă marele număr al Albanesilor și se trece apoi (pp. 18, 19) la povestirea asediului orașului, întărit de Francesi prin inginerul Richemont și generalul la Salcette, de către trupele lui Ali. După cum observă un alt călător englez de mai tîrziu, Thomas Smart Hughes, continuatorul istoriei Angliei lui Hume, orașul este marele deposit naval⁵; și sistemul acesta de a sprijini porturile se va observa și la alte localități ca Salora și Galaxidi.

¹ Porqueville, *Le voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, (3 vol.).

² *Voyage dans la Grèce* (1826), 3 vol.

³ *Histoire de la régénération de la Grèce* (4 vol.).

⁴ Caracterizare de d. N. Iorga în *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, pp. 121-3.

⁵ T. S. Hughes, *Voyage à Janina en Albanie par la Sicile et la Grèce. Traduit*

Starea de decădere a oraşului se observă şi aici (p. 176), ca şi în preţioasa carte a Englesului Leake¹: „but the greater part of dwellings are wretched huts, made of wattled branches plastered with mud“.

La Salora, unde nu există decît cîteva case, – Pouqueville vorbise de „un misérable village“² –, se notează comerţul, dîndu-se relaţii asupra vămii: „3% pe orice marfă de import aparţinînd unui Turc şi 4% pe bunurile comerţului creştin“ (p. 30). Informaţia pare, de altfel, luată din Pouqueville, întrebuiţîndu-se chiar expresia acestuia: „Salagora, qui est l'entrepôt général du commerce de la Basse Albanie, l'échelle de Ianina et d'Arta“ (l. c.). Aşezarea se datoreşte în întregime lui Ali, care ar fi ordonat constituirea unui oraş³. Tot aici se descriu moravurile curioase pentru Occidental ale localnicilor la o cină şi apoi se dau cîtece în care se vede toată mîndria Albanesilor pentru cel care a cucerit Prevesa.

La Arta, urme de civilizaţie apuseană atribuite stăpînirii veneţiene şi şederii în acest oraş a consulului frances, înainte de mutarea acestuia la Ianina. Oraşul, de şi mai îngrijit decît cele văzute pînă acum, este socotit în decădere, mai ales de cînd se ridică Ianina (p. 39-40). Situaţia, astfel cum este dată, pare a nu corespunde tendinţilor lui Ali-Paşă, care urmăria înainte de orice crearea unor forţe navale cuprinzînd Albania, Grecia şi Tesalia, constituînd astfel un bloc asămănător celui al lui Mehemet-Ali. Alţi călători remarcă lucruri contrare celor spuse de Hobhouse: Cockerell⁴ spune: „Arta is a flourishing place under the special eye of the vizier. The bazaar is considerable and there is every sign of industry“, iar Henry Holland dă în amănunţime comerţul Artei⁵.

Ianina, reşedinţa temutului Paşă, are o înfăţişare deosebit de pitorescă (p. 52), şi impresia se evidenţiază la toţi vizitatorii acestor

---

de l'anglais de Thomas Smart Hughes par l'auteur de „Londres en 1819“ (Paris, 1821, 2 vol.), I, p. 178.

¹ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece (1845)*, 4 vol.; I, p. 176.

² *Le voyage en Morée*, III, p. 133. Cf. Hughes, o. c., I, 183.

³ Vezi şi Leake, *Travels*, I, p. 200.

⁴ C. R. Cockerell, *Travels in southern Europe and the Levant, 1810-1817*, Londra 1903, p. 233.

⁵ Henry Holland, *Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc...*, during the year 1812 and 1813 (Londra 1819, 2 vol.), I, pp. 122-3.

locuri; pentru Hughes „cele trei palate, frumoasa întindere de apă care li este vecină și munții măreți cari formează fundul tabloului oferă o priveliște de o strălucire deosebită”¹. Ali lipsește însă din oraș pentru a termina, — după expresia celui trimis să salute pe călători —, „une petite guerre”.

Pitorescă și descrierea vizitei la fiul lui Muctar-Pașa (p. 55), în care se arată fină educație a acestui copil de numai zece ani; el e mult iubit de Albanesi². Tot atât de bună impresia pe care o face un alt nepot al lui Ali, Mohamed, fiul lui Veli, cirmuitorul Moreii, despre care spune că „ar avea geniul bunicului”. Și pentru Hughes: „un tânăr dintre cei mai interesanți din câți am văzut...; o călimară, citeva pene ne făcură să înțelegem că, de și numai de cinsprezece ani, își trecea timpul cu studii”³. Aceasta cu atât mai nou, cu cât amândoi călătorii au aceeași antipatie pentru bizantinism și pentru ceia ce a înlocuit bizantinismul: Imperiul Otoman.

Ianina „have been almost unknown” (p. 67); trebuie pusă după Salonic, Adrianopol și poate Vidin (și aici domina Pasvantglu cel întru toate asemănător lui Ali), reieșind astfel ca una din cele mai importante așezări din Imperiu. Ceia ce se descrie aici este un oraș în plină înflorire, datorită în mare parte lui Ali, ceia ce, după cum se spune (și însemnări de felul acesta vor reveni), se datorește și străinilor (e vorba aici de Francesi⁴).

Însă tot accentul cade asupra întinsului comerț pe care îl face orașul: este vorba, la pagina 61, de drumul trecind prin ținutul Zagora și îndreptându-se spre „Valahia”: „acest drum este luat de către negustori călătorind spre Valahia, ca fiind mult mai sigur decît cel care merge prin cîmpiile Tesaliei”. Pentru un și mai bun cunoscător al acestor locuri „Ianina, în afară de prerogativa culturii sale născinde, e antrepositul unui comerț considerabil, care se întinde în toate părțile Imperiului. Se găsesc mulți dintre negustorii ei în Rumelia, Valahia, Moldova, Ungaria și chiar în Viena”⁵.

Pentru un altul⁶, în afară de știrea asupra învățămîntului, — este

¹ Hughes, o. c., I, p. 192. Cf. Leake, o. c., IV, pp. 130-64.

² „In the whole of the conduct of his people towards him, there was a singular mixture of familiarity and respect”; p. 56.

³ Hughes, o. c., I, pp. 221, 223.

⁴ Hobhouse, o. c., I, p. 70.

⁵ Pouqueville, o. c., III, p. 42.

⁶ Hughes, o. c., I, pp. 298-300.

vorba de o școală întemeiată de un Ghioni, „acum o sută treizeci de ani”, care se îmbogățise în urma speculațiilor comerciale făcute în Muntenia, — negoțul se face cu Constantinopolul, Rusia, Veneția, Malta. Din Turcia ar veni chihlimbar, șaluri, din Nord boi, cai și blănuri, din Veneția catifea, iar din Malta produse ale manufacturii engleze; multe case din Ianina au rezidenți în toate aceste țeri.

Grecii (pp. 71-72) stau trei sau patru ani în Trieste, Genova, Viena și Veneția, dar pentru aceasta li trebuie o specială învoire a Pașei, acesta urmărind mai ales întărirea activității comerciale în Albania; se vede, de altfel, și în Holland că „această metodă de a preveni emigrarea are drept efect reținerea aici a vechilor familii și stabilirea legăturilor comerciale”¹. Într-o familie grecească, — înseamnă același călător, — dintre patru frați, unul s'a stabilit la Ianina, altul la Moscova, al treilea la Constantinopol, și ultimul undeva în Germania

Bilciurile anuale, care acum renasc, sînt orînduite și la Ianina (p. 73) cu lucruri de import din Insulele Ionice, din Malta supt steagul turcesc; sînt depuse la Prevesa, Salora, Vallona și Durazzo; Lipsca își trimete postaturile. Legăturile cu Apusul sînt mai ales importante, din Albania aceste produse răspîndindu-se în toate colțurile Imperiului². Supt denumirea generală de Greci se pot foarte bine ascunde o sumă de neguțatori vlahi, ale căror acte se găsesc în Archivele venețiene. Hobhouse nu-i remarcă, pentru că părțile muntoase răsăritene nu au fost vizitate de dinsul, iar ceia ce a auzit de la alții a fost prea puțin pentru a-și da el sama de importanța acestora.

În Octombre, călătorii părăsesc Ianina, îndreptîndu-se spre Nord. La Zița, orașul este în întregime grecesc, neavînd decît un singur Turc, cel însărcinat cu grija casei Pașei. Preotul satului se plînge că suma de 13.000 piaștri pe care o cere anual Ali este prea mare, mănăstirea neplătînd nicio taxă. De fapt, o libertate perfectă a cultului creștin, însoțită de o puternică dezvoltare a lăcașurilor, este observată de Leake³, iar un călător german⁴ remarcă că însuși Ali

¹ Holland, o. c., I, pp. 214-5.

² Dezvoltarea acestui comerț se poate cerceta în N. Iorga, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcons*, p. 37.

³ Leake, o. c., IV, p. 93.

⁴ Bartholdy, *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804 par J. L. S. Bartholdy, traduit de l'allemand par A. du C.* (Paris 1807, 2 vol.), II, p. 22.

caută prin susținerea clerului să aibă o cit mai puternică influență asupra populației, aceasta în vederea mișcării separatiste pe care o pregătește.

Înaintind spre nord, culturile încep să abunde, cu toate că tirgurile au aceiași înfățișare sărăcăcioasă. Totuși Delvinachi are¹ o activitate comercială asemănătoare cu a Ianinei; ținuturile de aici sint mai populate, și elementul albanes predomină. Se ajunge astfel la afirmarea că „Albania propriu-zisă sau țara de baștină a Albanesilor începe de la tirgul Delvinachi“ (p. 93). Pentru Pouqueville, partea aceasta este „un pays bien cultivé“², în Holland³ găsindu-se chiar afirmația Pașei că această regiune este deosebit de bogată și mai mult locuită decit cea din jurul Ianinei.

Arghirocastro nu-l pot visita drumeții, această cetate fiind în stăpînirea lui Ibrahim-Pașa din Vallona, cu care Ali duce războiu, asediîndu-l în ultima-i așezare, Berat³.

La Tepeleni (p. 105), locul de naștere al lui Ali, se vorbește de aspectul feudal al Curtii. Și acest cuvint atrage de fapt atenția asupra caracterului acestei dominații cu care trebuiesc comparate încercările de autonomie ale unui Mehemed-Ali, Pasvantglu, Veli-Pașa din Moreia, cari cu toții încearcă, în acest început de veac, sprijinindu-se mai ales pe elemente locale, — și se va vedea cit de strînși sint Albanesii în jurul lui Ali, — o rușere din Imperiul Otoman. Pentru Leake⁴, aspectul feudal „afford some fine pictures of feudal life, which carry one back in imagination to Europe in the tenth century“.

Palatul lui Ali, de fapt o frumoasă casă de țară, e destul de bogat mobilat, ridicîndu-se pe o înălțime de unde domină totul⁵.

Albanesii formează paza în jurul Pașei. Ei sint considerați în întreaga Turcie, fie servind cirmuitoților, fie așezați în mase. Asistăm astfel la o adevărată diaspora albanesă. Pouqueville vorbește, în legătură cu Pașa din Tripolița, „despre Albanesi (popor mai ales războinic) cari se găsesc în serviciul tuturor Pașalelor“⁶.

¹ Pouqueville, o. c., III, p. 33; cf. Leake, o. c., IV, pp. 99-103, 110.

² H. Holland, o. c., I, 260.

³ Cf. Leake, o. c., I, p. 26.

⁴ *Ibid.*, I, p. 53.

⁵ Cf. Pouqueville, o. c., I, 286, și Leake, o. c., I, p. 30.

⁶ Pouqueville, o. c., I, p. 56; v. și traducerea italiană de la Torino, 1828, vol. I, p. 98.

Bartholdy îi găsește în întreaga Moreie¹. Un călător francez, Forbin, îi va întâlni până și la Curtea lui Mehemed-Alî din Egipt². Pentru Ali, în afară de mărturia lui Hobhouse, cea interesantă a lui Leake³, în care se vede că însuși fiii Pașei poartă costumul albanes.

Ceia ce mai întâlnesc aici călătorii și ceia ce-i face să se apropie și mai mult de o adevărată caracterizare a puterii lui Alî sînt străinii în serviciul lui. Hobhouse amintește (p. 107) doi medici străini, unul Frances din Alsacia și altul Grec; de pe escadra engleză sînt chemați alți doi medici. Francesii, — și nu poate fi vorba decît de întrebuițarea lor în ceia ce Orientalii nu pot da, — sînt arătați (p. 107). Italieni, Dalmatieni, ingineri franceși și lemnari sînt însemnați și de Leake⁴. Curtea pare deci a fi formată după trebuințele lui Ali, dînd impresia unei culturi specifice; lordul Byron a redat aspectul general în „Childe Harold's Pilgrimage“.

În sfîrșit sînt primiți de către Pașa, și impresia nu poate fi decît bună; se notează și simplitatea îmbrăcămînții (p. 109). În genere, călătorii englezi nu au decît cuvinte de admirație pentru acest om, pe care toți îl socotesc extraordinar. Leake observă dorința lui de-a se face cunoscut în Europa⁵. Dorința aceasta de reclamă explică primirea în deosebi de curtenitoare ce se face tuturor. Holland, fiind medic, — s'a arătat numărul însemnat al medicilor la curtea din Tepeleni, — a avut dese ori ocazia de a vorbi cu Pașa; el mărturisește⁶ impresia de inteligență și vioiciune și, mai ales, dorința neconținută de a ști tot ceia ce i-ar putea folosi. Altul notează purtarea lui atît de „agreabilă și atrăgătoare“⁷. Cockerell vorbește în același sens: „spunînd aceasta, rise cu atita bonomie, purtarea-i era atît de dulce și părintească și atît de încîntătoare în felul ei de sinceritate, incît, aducîndu-mi aminte de istoriile singeroase relative la dînsul, cu greu puteam crede ochilor“⁸.

¹ Bartholdy, o. c., II, p. 70.

² Comte de Forbin, *Voyage dans le Levant en 1817 et 1818* (1819), p. 301.

³ Leake, o. c., I, 39.

⁴ *Ibid.*, p. 43.

⁵ *Ibid.*, IV, pp. 220-1.

⁶ Holland, o. c., I, pp. 79-186.

⁷ Hughes, o. c., I, 205.

⁸ Cockerell, o. c., 236; la p. 243: „a most agreeable old man he is. I was more than ever struck with the easy familiarity and perfect good humour of his manners“.

Chiar trimesul Franciei, cu toată antipatia pe care trebuia să i-o inspire cel de la care suferise atâtea, nu se poate opri asupra lui fără să vorbească de nobleța persoanei stăpînitorului¹; și tot aici aflăm că el se socotește ca un Pyrrhus modern, plătind tributul Porții numai de formă, dar fiind de fapt independent.

La o primă întrevvedere cu Ali, acesta caută să producă o impresie de putere asupra lui Hobhouse (pp. 110-11), spunind: „acest om pe care-l vedeți pe drum este sfătuitorul lui Ibrahim-Pașa, dușmanul meu, și el vine la mine părăsindu-și stăpînul pentru a lua partea celui puternic“. Într-o a doua convorbire, Ali nu poate decît să-l măgulească pe oaspe laudînd pe Englesi (p. 112); îi va da sfaturi cum să se îndrepte spre Moreia, purtîndu-se familiar cu interpretul lor (p. 113).

Întinderea dominației lui Ali cuprinde, în afară de pašalicul laninei, cel al Ohridei, toată Tesalia, Teba, Negroponte și întregul golf de Lepanto: „în tot acest Ținut firmanul imperial este puțin respectat, în timp ce o scrisoare cu semnătura lui Ali cere supunere desăvîrșită“ (pp. 118-9). Armata-i se ridică la 8.000 de soldați (p. 120), 400 de sate sînt stăpînite de el în plină proprietate, veniturile fiind de 6.000.000 de piaștri. Albanesii, în folosul cărora Ali încearcă o independență de fapt, îl socotesc ca pe un stăpîn excepțional.

În scrisorile următoare se dau, după un scurt istoric al Albaniei (pp. 125-130), informații cu privire la portul și obiceiurile Albanesilor. Descrierea se face cu multă simpatie; costumul nu e lipsit de o oarecare bogăție: „the whole Albanian costume, when quite clean and new, is incomparably more elegant than any worn in the Turkish Empire and it may be made very costly“ (p. 136). La femeile albanese acel obicei notat de toți călătorii, — și în deosebi de Francesul Castellan, în deosebit de poetica-i carte,² — de-a purta banii zestrei în șuvițele de păr.

Locuințele descrise (pp. 137-8) se apropie de cele din părțile noastre, ca, de altfel, multe din obiceiurile și din ocupațiile albanese; se dau indicații cu privire la limba albanesă; în regiunile muntoase se remarcă stăruința localnicilor de a rămînea în ortodoxie, — „the Christian religion, if the degrading superstition

¹ Pouqueville, o. c., III, p. 24.

² A. L. Castellan, *Lettres sur la Morée*, partea II, p. 97.

of the Greek church can deserve such a title", — pe coastă populația fiind atrasă la catolicism.

Dragostea Albanesilor de independență explică în bună parte adorația de care se bucură Ali Pașa. Dorința lor de a purta arme și popularitatea „clefților” pornesc din aceeași vitalitate (pp. 149-55)¹. Clefți albanesi trăiesc în regiunile muntoase, fiind în bună înțelegere cu păstorii; și aici trebuie să găsim existența elementului vlah, arătat de toți cari au trecut prin aceste regiuni. Holland dă relații asupra lor, arătându-i ca „un popor rătăcitor din munții Albaniei, cari își hrănesc turmele vara în regiunile deluroase și iarna se îndreaptă peste cimpii în vecinătatea golfului Arta și în lungul coastei... Numărul cailor întovărășind pe emigranți poate depăși mia... Aceste triburi de păstori sînt mai ales din districtele muntoase în continuarea Pindului”².

În scrisoarea a XIV-a, Hobhouse descrie Albania, ocupindu-se mai ales de împărțirea administrativă. Unele districte și orașe sînt comandate de un singur om (bulubbașă), alții, — și informația relevă o existență a unei organizații populare —, ascultă de bătrînii lor (p. 160). Poarta a împărțit țara în provincii, dar acum, supt conducerea lui Ali, — și cu sprijinul elementelor tradiționale rurale am adăuga noi, — unitatea se reface³.

Prin Patras ajung la Galaxidi, „unde se face un oarecare trafic” (p. 240). Peste cîtiva ani însă „comerțul înfloreste de citva timp aici, și se găsesc chiar lucruri necunoscute în alte părți ale Greciei... Această încurajare, această protecție de care se bucurau locuitorii din Galaxidi vine din dorința lui Ali-Pașa de a-și crea o putere maritimă”⁴.

Ajung astfel prin Beoția la Atena, unde autorul se găsește în acea societate în care au trăit toți cei cari au vizitat orașul în primele decenii ale secolului. Pictorul napolitan Lusieri, în serviciul lordului Elgin, și mai ales cel cunoscut și admirat de toți, consulul Franciei, Fauvel, un bun cunoscător al antichității clasice, par să fi

¹ Cf. Pouqueville, III, p. 21: „Eux seuls, dans l'État de décadence de l'Empire, ont conservé leur caractère fier et avide de combats; ils tressaillent, ils s'animent au bruit des armes”.

² Holland, o. c., I, pp. 132-3; v. și Pouqueville, o. c., vol. III.

³ Organizația Albaniei este redată mai complet de Pouqueville „Voyage de la Grèce”, vol. I, II.

⁴ Hughes, o. c., I, pp. 165-7.

fost în relații strinse cu Hobhouse. Albanesii locuiesc și aici vre-o trei sute de case (p. 293), și se observă că „mulți dintre Atenienii din ziua de azi sint tot atit de familiarizați cu limba albanesă ca și cu cea proprie lor“ (p. 295); în Atica populația e formată în bună parte din coloni albanesi și—Hobhouse iarăși nu o spune — probabil Vlahi. Ei fuseseră însemnați și în Attica, dar și în Beotia, de doi călători ai secolului al XVII-lea: Iacob Spon și George Wheler¹. Atmosfera generală e mult mai ospitalieră, accentuându-se fertilitatea solului și cultura în deosebi de bogată a acestui ținut, spre deosebire de alte regiuni grecești.

Eleusis (p. 375) este locuită, — treizeci de case, — de Albanesi; la fel Keratea (p. 410); iar la Marathon sint găzduiți în „albanian cottages“, Chouli fiind numit „an albanian village“. „Scimitari“ (p. 444) e proprietatea lui Ali-Pașa. La Argos, Hughes remarcase „case locuite în cea mai mare parte de Albanesi, popor care în diferite epoci a inundat toată Grecia..., pretutindeni păstrându-și obiceiurile, costumul, limba și acea activitate care îi face superiori Grecilor și Turcilor“². La Megara, aceiași scoboritori ai Albanesilor, în număr de trei mii. Și iată ce spune Hobhouse despre Vlahi: „țeranii locuind în fiecare din aceste orașe formează o rasă deosebită de restul Grecilor, fiind cu toții ocupați cu cultivarea pământului, conducind turmele sau tăind lemnul în munți; sint de o fire puternică..., purtarea lor fiind extrem de simplă. Se îmbracă cu lină albă, ca acea a plugarilor greci, dar au pentru serbători costume de-o extremă strălucire... De credință ortodoxă, mulți intră în mănăstiri. Limba lor este un dialect al aceleia vorbită de Albanesi în Epir... Țara locuită de Vlahii de Sud este formată din hotarele Macedoniei, Tesaliei și Epirului, cuprinzind Castoria, Larisa, Farsala, Demetriada și părțile de jos ale Tesaliei și văile Pindului, unde poporul este numit de Greci: Cuțo-Vlahi“ (pp. 488-93). Autorul i-a auzit spunînd: „noi sentem de sângue rumena“.

Se trece la arătarea patriotismului Grecilor, spunîndu se că toate

¹ Jacob Spon et George Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait es années 1675 et 1676*, Amsterdam, 3 vol.; II, p. 96: „le lendemain matin nous parrîmes de Thèbes et passâmes une plaine de sept ou huit milles, puis nous traversâmes des lieux montagneux et incultes pendant deux heures et vinmes diner à un village appelé Vlaghi, parce que il est peuplé d'Albanois ou de Vlaques, car c'est le nom qu'ils se donnent dans leur langage particulier“.

² Hughes, o. c., I, p. 90.

silințele lor se îndreaptă spre restabilirea Imperiului bizantin; Revoluția franceză a deșteptat multe simpatii în Grecia. Suli a fost în 1790 centrul operațiilor grecești (p. 589); trei Greci din acest oraș s'au dus la Petersburg și l-au salutat pe Marele Duce Constantin cu noul și augustul titlu de Împărat al Elenilor (βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων).

Pe un vas se trece la Smirna, unde activitatea comercială este importantă; consulatele franceze și englese foarte puternice, de și antipatisate de Turci; Greci, Armeni, Turci în mare număr, relevându-se și infiltrații occidentale (pp. 616-21)¹. Călătorii parcurg coasta occidentală a Asiei Mici, cu preocupări de antichități. La Constantinopol se dau relații cu privire la reformele militare ale lui Selim al III-lea, la crearea prin acest Sultan, de influență apuseană, a unui corp de armată, „nizam gedid“, menit să înlocuiască pe Ieniceri, turburările provocate de aceste reforme și intronarea lui Mahmud².

Călătoria se sfârșește aici.

Marcel Ciuntu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un Saxon despre miseria Moților, pe la începutul veacului trecut

În *Revue historique du Sud-Est Européen*, XII, 1-3 (Ian.-Mart 1933) am publicat însemnările Austriacului Joh. Friedel despre suferințele Rominilor din Banat, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Dau azi o nouă dovadă, rămasă și ea neobservată, a miseriei în care se afla populația românească din Ardeal, în timpul stăpînirii maghiare.

Informatorul nostru este, de data aceasta, un Saxon, *Wilhelm Gottlieb Ernst Becker*, „Bergmeister“ la Freiberg, care întreprinde, în August 1805, o călătorie în Ungaria și Transilvania, unde va sta pînă în Mart 1806, cu scopul a se documenta asupra progreselor tehnice realizate în exploatarea minelor din acele țeri.

Resultatul studiilor sale îl avem într'un ziar publicat supt titlul: *Journal einer Bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen*.

¹ Cf. Forbin, o. c., p. 49.

² Cf. Pouqueville, *Voyage en Morée...*, pp. 160-1. Asupra reformei marinei prin străini (Suedesi, Francesi), p. 209.

Freiberg (Craz und Gerlach), 1815-1816, in 8-o, VIII-224 pp. și 6 planșe și X-212 pp.- 1 F., cu 3 planșe și cinci tabele.

Crezind că publicarea *in extenso* a principalului pasagiu care ne interesează este preferabilă celei mai bune traduceri, îl dau precum urmează :

II, p. 179: *Vöröspatak* (Roşia Montană, Abrud), 29 Novembre 1805: „Die Unmöglichkeit, in den rauhen unzugänglichen Gebirgen eine andere Lebensart zu ergreifen“ erhält die Bergarbeiter in der Notwendigkeit, nicht nur selbst bey der Bergarbeit auszudauern, sondern auch ihre Kinder dazu anzuhalten, um einer ähnlichen Dürftigkeit entgegenzugehen; denn ich habe noch keine ärmere Klasse von Bergleuten gesehen als die Wallachen in der reichen Goldgegend um *Vöröspatak*. Ihr starker und dauerhafter Körper gibt ihnen eine seltene Gesundheit unter dem Bergvolke, und Arbeitsamkeit macht sie zu Anstrengungen fähig, welche nicht oft belohnt werden. In einem engen Kreis der Thätigkeit eingeschlossen, kennen sie weiter nichts als Bohren, Schiesen, Aufbereiten und bei den Pochwerken zu wachen, und ohne den unverdrossensten Fleis ihrer Hände sind sie nicht im Stande die Natur zu nötigen, ihnen Unterkunft zu geben. Indem sie sich bestreben, ihren eigenen Vortheil zu befördern, werden sie dem Staate durch die reinen Einkünfte welche er durch die Früchte ihrer Anstrengungen bezieht, vielleicht eben so einträglich als durch die Belebung und die Betriebsamkeit einer Gegend, welche ausserdem wahrscheinlich eine Wildnisz und blos von Bären und Wölfen bewohnt wäre; aber es bleibt ihnen gerade nur so viel Gewinn übrig, als in einem sehr wohlfeilen Lande nöthig ist um nicht zu verhungern. Bey vielen Personen ist der Hunger allerdings ein sehr kräftiges Zwangsmittel zur Bergarbeit; allein ich konnte mich nicht enthalten die Frage aufzuwerfen, ob es nicht politisch vortheilhafter seyn möchte, etwas für das Wohl so vieler armen Familien zu thun und ihnen den Glauben an die Möglichkeit nicht ganz zu benehmen, durch den Bergbau zu einem geringeren Grade von Gemächlichkeit und Wohlstand gelangen zu können. Das Zunehmen der Miszverhältnisse, unter welchen die *Vöröspataker* Bergarbeiter seufzen, kann auch den Fall herbeyführen dasz die unvertilgbare Sehnsucht nach einem besseren Zustande ihnen endlich den Muth macht, ihre Lebensart zu verlassen und

dadurch dem ganzen Bergbau einen Nachtheil beyzufügen, der um so grössere Folgen hat, weil sich seine Hebung kaum durch Befehle und Verordnungen schnell bewirken, sondern nur von dem langsamen Erfolge neuer Privilegien und Unterstützungen erwarten lässt“.

Dacă viața Moților este aspră și azi, trebuie să fi fost într'adevăr încă mult mai grea pe vremea cînd s'au scris acele rînduri

Constantin Karadja.

DĂRI DE SAMĂ

Regina Maria, *The story of my life*, Londra 1934, 2 vol.; traducere românească a volumului I-ii.

Noua carte a reginei văduve arată în chip strălucit darurile ei de scriitoare, al cărei simț pentru culoare și viață, al cărei instinct de frumuseță și putință de a smulge lucrurilor filosofia lor sînt de sigur vrednice de admirație: traducerea, anonimă, a primului volum e departe de original. Ea cuprinde multe pagini, pline de humour, despre o tinereță departe de noi, în țara de origine, care i-a rămas fanatic de scumpă, ori în călătorii, la rude princiere; din mijlocul lor se desfac portrete, de o mare pătrundere sufletească, ale conducătorilor Europei și mediului lor superior, stînd alături de schițe ale casnicilor celor mai umili, pentru cari firește că interesul publicului, de astfel mișcat pentru așa de duioase amintiri, va fi mult mai mic. Romîni, către cari nu e îndreptată în primul rînd această mărturisire, primită, cum era de așteptat, așa de călduros în Anglia, vor găsi despre regele Carol I-ii și despre regina Elisabeta, ca și despre familia amîndurora, judecăți care se explică prin deosebirea fundamentală în ce privește concepția vieții, dar pe care în întregimea lor ni-ar fi greu să le acceptăm; alături societatea românească e presintată numai în ce privește o aristocrație pe sfîrșite, foarte amestecată, pentru ale cărei capricii și interese n'am avut și n'avem inimă. Dimitrie Sturdza apare ca împăciuitor, aproape simpatic, în ciuda obișnuitei note de caricatură a unui fisic care nu era de sigur cel mai atrăgător. În rîndul „personalităților politice“ prea puțin cunoscute d'inainte de războiu, găsim cu mirare pe Fotin Enescu, pe atunci un onest funcționar la cooperative.

Pentru studiile viitorului Carol al II-lea, se denunță acțiunea, judecată „socialistă” periculoasă, a unui Mörlin — numele e trecut supt tăcere —, despre care am auzit de la Elvețieni distinși numai bine, și se uită cu totul profesorii lui, între cari un om de valoarea lui Murgoci, ca și urmarea lui la Universitate; regina își atribuie meritul trimeterii prințului la Potsdam.

Partea politică, din care nu lipsesc, în treacăt, unele revelații pentru pregătirea intervenției noastre în războiu — le relevez în revista mea franceză, — e redusă la minimum. Dar se vor ceti cu emoție paginile care presintă pe viitoarea regină în mijlocul holerizicilor campaniei din Bulgaria.

Publicația se oprește la 1914.

* * *

K. S. Chandan, *La paix européenne, la Hongrie et les attentats*, Paris 1934.

În cartea aceasta a unui scriitor politic iugoslav se dau precisări asupra vinovăției ungurești în crima îndoită de la Marsilia. Se lămurește mai deplin rolul lagărului de conspiratori de la Ianka-Pusztá. Se definește rolul Croaților din gruparea *ustași* a lui Ante Pavelić, desfăcuți din vechiul partid frankist, partisan al trialismului în Monarhia habsburgică (Radici îi considera ca „agenți ai străinului”; p. 56). Se înșiră isprăvile acestei grupări de asasini (și mașinile infernale din trenuri, și pentru „a pedepsi pe turiștii cari merg în Iugoslavia”). Se regăsește în lista infamă cutare consilier maghiar de Legație la București, implicat în falsificarea bițetelor de bancă (p. 66). Se reproduce comunicatul maghiar că refugiații de la Ianka-Pusztá făceau „agricultură” (p. 71). Pentru legăturile cu asociația O. R. I. M. a lui Vancea Mihailov, p. 75 și urm. Acusările aduse violent și brutal Papei (p. 97 și urm.) sînt însă regretabile: Piu al XI-lea e presintat ca pregătind restabilirea Statului habsburgic. Urmează note despre eroicul rege Alexandru, cu extrase din discursurile și proclamațiile lui. Interesul lui pentru istorie, p. 172. Alt adaus se ocupă de împrejurările de la 1913 înainte în vechea Serbie: detalii oribile privitoare la purtarea „pedepsitorilor” austro-ungari învie astfel. Însăpămîntă ordinul oficial din 14 August, care cuprinde această instrucție: „Nu s’ar putea arăta nici umanitate, nici bunătate de inimă față de

o astfel de populație“, ci „cea mai mare severitate, cea mai mare asprime, cea mai mare neîncredere“: „cine ar arăta milă, ar fi pedepsit cu cea mai mare severitate“; serviciul divin va fi permis numai în vecinătatea „unui detașament armat gata să tragă“. Între ostategii împușcați au fost copii de opt ani. Iscălește o bestie care se cheamă generalul Horstein (pp. 197-9). Retragera armatei sîrbești e înfățișată zguduitoare (mai ales, pp. 226-9). Multe acte oficiale.

* * *

R. N. Coudnhove-Kalergi, *Europa erwacht!*, Zürich, Viena Lipsca [1934].

Că în toate lucrările propagandistului Paneuropei, și aici sînt cu grămada vederile originale, în care istoria are o largă parte. Se arată decăderea prin discordie a hegemoniei europene. Se observă cu dreptate „deseuropenizarea“ Imperiului britanic și a Rusiei și europenizarea Asiei Mici prin revoluția chemalistă. Tot așa caracterul de „religie“ al Uniunii sovietice. Privirea generală asupra istoriei Europei (p. 46 și urm.) e justă. Ideia lui Teodoric ca suveran pangermanic e însă contrară adevărului (p. 52). Carol-cel-Mare nu e „european“, ci catolic (*ibid.*). După o lucrare a lui Ludwig Waldecker, *Die Stellung der menschlichen Gesellschaft zum Völkerbund* (1931) se acordă cuvenită importanță planului de uniune europeană al lui Pierre Dubois (pp. 63-4), apoi, după lucrarea lui J. Kapras (*The Peace-League of George Podjebrad*), aceluia al lui Antonio Marini, care nu e numit (pp. 63-5, 67-9), atribuindu-se ideia lui Gheorghe de Podiebrad, regele Boemiei, care l-a acceptat. Urmează alte planuri, moderne. De la acești iniațiatori, mari și mici, se trece la ideia cum a fost manifestată după Marele Războiu. Sînt foarte interesante și observațiile asupra civilizației și asupra rasei (dar Romînia apar ca mai mult „Slavi și... Turanieni“ ; p. 270).

* * *

Sever Stoica, *Mileniul*, Cluj 1934.

Foarte bună lucrare, cu totul nouă, plină de fapte și documente, despre agitația pe care a produs-o la Romînia din Ungaria sfidătoare serbare a descălecatului milenar maghiar. Se desemnează energica figură a studentului în medicină Al. Vaida Voevod, om de convingeri, de acțiune și de curaj. În schimb, lui D. A. Sturdza

nu i se înțelege în de ajuns ciudatul suflet, și Slavici e tratat cu cruzime.

Multe idei istorice juste în prefață, poate prea mult influențată de jongleriile teoretice ale unui Spengler.

* * *

Ioan Lupu, *Vina și procesul ei la Români* (din *Cercetări sociologice, vol. I*), Iași 1934.

D. Ioan Lupu prezintă întinsa lucrare, plină de o enormă cantitate de fapte, bine alese, ca o contribuție la una din multele sociologii de care se vorbește și care se predau în vremea noastră, doritoare de noutăți. De fapt e vorba, în aceste peste patru sute de pagini, de o excelentă cercetare istorică, de care se vor folosi firește juriștii, dar și istoricii înșii, cari nu se vor împiedeca de terminologia neobișnuită (v. d. ex. „vina colectivă în serviciul sancțiunii contractuale“, p. 28; une ori definiția cere frase întregi, p. 39). În capitolul I, „vina colectivă“ înseamnă întâiu conspirație și trădare, apoi acțiunea criminală la care participă mai mulți.

Trimeterea la opera, așa de frumoasă, dar astăzi rămasă în urmă, a lui Xenopol dă unora din pagini un caracter de vechime și veștejire. În afară de faptul că aceia la izvoarele înseși era mai indicată.

Se pare că *Studiile și documentele* mele nu se află toate la bibliotecile din Iași, căci nu putem crede ca ele să fie considerate ca neputind forma de obicei basă unei informații.

Oricum, lucrarea, în a cărei arhitectură trebuie o inițiere nu tocmai ușoară, merită, și din cauza condițiilor în care autorul, format la Paris, a trebuit să lucreze ca împovărat profesor de liceu, toată recunoașterea și lauda. A-l ajuta de acum înainte e mai recomandabil decât a-l critica¹.

Și o întinsă tablă.

* * *

V. Martianu, *Tara Năsăudului înaintea de instituirea regimentului de grăniceri*, Năsăud [1934].

Meritusul fost maior I. Martianu dă aici, cu câteva reproduceri

¹ Interesantă datina „sufării pe gît de lup“ ca să între „lucrul cel rău“ în cel urmărit; p. 313, no. 5.

de monumente și obiecte, o clară și precisă presintare populară în Ținutul pe care-l cunoaște așa de bine. Mica lucrare e prețioasă mai ales pentru geografia istorică a regiunii. La urmă, câteva documente și o hartă.

* * *

I. Xenofon, *Filarmonica de la 1833, Centenarul primei reprezentări de teatru național în București*, 1934.

Foarte bună presintare, și pe basă de inedit, a începutului teatrului muntean în limba națională. Bine informată, e și de o lectură ușoară și plăcută. Aflăm că Biblioteca Teatrului Național posedă memoriile (1821-66) colonelului Ioan Voinescu.

* * *

Joseph Calmette, *L'élaboration du monde moderne* (în colecția „Clio“, „Introduction aux études historiques“, 5), Paris 1934 (prefață de d. S. Charléty).

Acest volum, care cuprinde secolul al XIV-lea și al XV-lea, e precedat de o bibliografie bogată și aleasă — o altă bibliografie, critică, e după fiecare capitol. Arătând care sînt instrumentele de lucru pentru student, e o carte neobișnuit de vie, scrisă cu o energie, o bogăție de color și un simț pentru pitoresc care erau socotite, până ieri, — și mulți o cred și astăzi, — o greșeală. Nu e un rînd care să nu fie nou în ce privește concepția sau forma, ori și amîndouă. Caracterisările, scurte, dau imaginea. Dacă planul e tot cel vechiu, pe capitole naționale și cronologice, e de sigur în vederea obișnuințelor tineretului universitar frances și a cerințelor de examen cărora trebuie să li se răspundă. De aceia și micile paragrafe, potrivite pentru memorisarea încă în vigoare.

Foarte scurtele capitole despre Orient — autorul zice: „Chestia Orientului“ — sînt, afară de paragraful despre Romîni (p. 237), juste. Mai mult decît Bizanțul e ținută în samă interesanta creațiune francesă din Moreia.

Cartea nu va folosi numai studenților. Fiecare va putea găsi, mai ales în bibliografie, ceva necunoscut pentru dînsul.

* * *

Teodor Balan, *Documente bucovinene, volumul II, 1519-1662*, Cernăuți 1934.

Acest al doilea volum, foarte frumos tipărit, din colecția buco-

vineană a d-lui Teodor Balan cuprinde documente slavone și românești. Între actele cele mai importante, cel din Siretiu, 25 Noiembrie 1591 (text românesc; dar publicat și în *Uricariul*, XXII). La cel, din 1592, al Maricăi Șeptelici trebuia reprodus din „Arhiva Istorică” și textul slavon; tot așa și aiurea. Important actul de la Petru Șchiopul (1592), în care e vorba de Dumitru Aprod, fiul lui Văscan Movilă, pîrcălab de Hotin (no. 12), în ale cărui afaceri de pămînt intervine Mitropolitul Gheorghie Movilă. Mărturii orășenești din Suceava la 1594, no. 13. Pentru reconstituirea unui document ars, din care rămăseseră numai bucăți, no. 14. Un document privitor la Toader Movilă, no. 19. Hatmanul Orăș apare ca Orăș Tălăsmanul (?), no. 29. Numele de femeie Năramza la 1610, no. 21. Act siretean din 1610 (traducere după o versiune germană), no. 22. V. și no. 23 (ureadnicul Isac, alături de șoltuz și de pîrgari; după „Arhiva Istorică”). Un staroste de Cernăuți. Petrea Scaraoțchi, în 1615, no. 26. La no. 27, în loc de „mănăstirea Iațcov” din traducere, trebuia: „a lui Iațco”, Ițcanii. Constantin Cantacuzino Ceașnic pe lângă Miron-Vodă Barnovschi la 1628?, no. 39. N-l 40 l-am tipărit și eu în *Cronicile muntene*. Nu cunoșteam publicația d-lui Erast Hostiuc despre mănăstirea Ițcani. Curios Tăutul Mare Logofăt la 1638; no. 45. N-l. 47 arată coborîrea Prăjeștilor din Petru Vartic. Cf. no. 57. Munți moldovenești pe cari nu-i are România de azi apar la 1647, no. 60. Despre prada Cazacilor lui Timuș la Suceava, n-le 68 și 69. „Camăna cojocărească” la 1656, no. 76. „Morog” în transcriere ungurească nu poate fi Moțoc (no. 78). Safta, văduva lui Nicolae Ureche, la 1658, no. 84. Tot acolo biserica de la Toporăuți: „sfânta mănăstire de la Sintămărie, ce easte zidită de răposatul Bărnovschi-Vodă”. Închinarea, de Ghica-Vodă, către Schitul Mare, a dijmii Cernăuțului, no. 86. Extrem de important actul de „pe la 1660”, în care se vede cum proegumenul de Moldovița, prin „giudeațali” sale, aduce pe un Țigan care-i furase „un cal de 6 ai” și fugise în „Țara-Ungurească” înaintea șoltuzului și pîrgarilor din Baia și „li-l dă pre mina lor”, cari, „dîndu-i strînsoare”, capătă mărturisirea. E reținut la închisoare opt săptămîni. Călugării nu vreau să-l răscumpere, ci „se leapadă de dînsul”. „Deci noi l-am scos la pîrzare, cum iaste leagea țării și cum să cade furului”. Vistierul Pelin, rugat de frații Țiganului (ciudat „Baia-de-her”) ca să-l răscumpere, „să nu-l lase să piea”, intervine pe lângă proigumen,

dîndu-i și „un cal drept 40 lei“, ca să fie iertat Țiganul, ceia ce și căpătă. Dar șoltuzul „a cerșut globa“ sa, și i se dau treizeci de lei. Pe lingă aceasta, un frate al Țiganului îl „iea în chizășie“ înaintea a „tot târgul“ că „șade la dumialui“ și nu va mai fura; no. 87. E un rarisim act de jurisdicție orășenească pufînd merge până la pedeapsa cu moarte. „Melisian Tăban“ ca fost pîrcălab de Putna, la 1662, într'o traducere (no. 95) pare dubios.

Bune table (și de lucruri) și liste de slujbași după demnități.

N. Iorga.

CRONICA

În *Arhivele Olteniei*, XIII, Iulie-Decembre 1934, studiul d-lui Aurelian Sacerdoțeanu scoate înainte un conflict romîno-rutean la 1277 (de ce se mai păstrează formele „Linioy“ și „Lytva“?), după un izvor până acum neîntrebuînat, Toscanul Toma (în *Monumenta Germaniae Historica*, XXII, p. 525). — Despre represintații de operă la Craiova după 1840 de d. George Simonis. Note de d. Ion Donat despre sensul în documente al cuvîntului *plasă* (de pămînt). Despre boierul muntean Sandu Bucșănescu d. I. Ionașcu (și testamentul lui). Despre biserici craiovene d. G. Mil-Demetrescu. Despre originea Brîncovenilor d. Ilie Chiriță. Note despre delicatul poet N. Milcu de d. Radu Gyr. Despre Al. Odobescu d. Vasile Mihăilescu.

*

D. Sterie Stinghe reproduce în caiete și foi răzlețe centigrafiate musică de cîntece populare ardelenene și, din manuscriptul lui Ucenescu, elevul așezat la Brașov al lui Anton Pann, aria profană după care s'a potrivit *Deșteaptă-te Romîne*. Răposatul Mitropolit al Moldovei, Iosif, a spus-o totdeauna.

*

Despre „10 ani de la reînființarea episcopiei Hotinului“ (f. dată) are în adevăr ce povesti d. Const. N. Popescu, în frumoasa sa publicație cu acest titlu. Opera părintelui episcop Visarion Puiu, ctitor bisericesc și național în aceste părți ale Bălților și Hotinului, uitată și de Dumnezeu și de oameni, merită, în toate privințile, cele mai mari laude. Se dă înfățișarea măreței catedrale a Bălților;

și reședința episcopală e demnă de biserică. Se văd și alte biserici de un stil simplu și bun : și Sfinții Apostoli și atât de eleganta bisericuță a Adormirii, chiar și schitul ; Cuvioasa Paraschiva e mai greoaie. De semnalat școlarii albaneși și greci de la Dobrușa (pp. 172-5). Dintre vechile lăcașuri, biserica din Vascăuți păstrează bunele linii moldovenești (p. 185), poate și cea din Cobâlca (p. 187). Cea din Cahurești, evident nouă, are o foarte potrivită formă (p. 190).

*

În *Analele Dobrogei*, XV, d. Teofil Sauciuc-Săveanu se ocupă de o stelă funerară din Constanța : articolul e de o extraordinară erudiție. Alt articol, despre antichități dobrogene, de același ; un al treilea de d. Gr. Florescu ; despre Bizone-Cavarna d. Octavian Mărculescu. Și o cronică a studiilor relative la Scitia Minoră de d. Radu Vulpe. — În alt articol se vorbește de legături ale lui Maiorescu cu *Sămănătorul* care n'au existat nicio dată (v. p. 35). — Despre Xavier Hommaire de Hell în Dobrogea (soția lui, Adela, a publicat frumoase versuri) vorbește d. Marin Rareș (interesante știri, până acum neobservate, despre toată Dobrogea). — Știri despre poetul Cerna, de d. G. Coatu-Cerna. (Tatăl, din Șumla ; note despre populația și viața satului Cerna ; preotul, Gheorghe Popa, era Român : el a adus ca învățător bulgar pe tatăl scriitorului, care e înlocuit la venirea Românilor cu un Iftimie Vilcu, predecesorul, naționalist bulgar, dând lecții particulare : el luptă și cu urmașul lui Vilcu, Vasile Popescu. Cerna e *fiu postum* ; mama, „tot de origine din Bulgaria, numită după părinții săi Maria Vasile Stancu“, fusese eleva viitorului soț ; cel de-al doilea, Naum Costea, era din Ohrida ; copilul avea cinci luni la contractarea căsătoriei ; e înscris la școală supt numele de Costescu ; la liceul din Brăila-l ținea nașul, un Grec bogat. — Note lingvistice despre Grecii din satul tulcean Regele Ferdinand. — Și supt Români documente private în grecește (pp. 89-90). O scrisoare a lui V. Bogrea.

*

În *Revista Institutului social Banat-Crișana*, anul II, o biografie întinsă a lui Andrei Mocioni, de d. Teodor Botiș.

*

Note despre Sarmizegetusa, de d. C. Daicoviciu, în revista *Gînd Românesc*, II, 12. Se relevă „o dăinuire a clădirilor oraşului cel puţin un secol după părăsire“ (p. 633). „Săliile clădirilor mari“ au fost „întrebuinţate, târziu, de populaţia nenorocită“. În *villae rusticae* viaţa a continuat şi mai departe (*ibid*).

*

În *Gînd românesc*, II, 12, d. Coriolan Suciuc arată că la începutul nobilei sale cariere Augustin Bunea voia să se facă apostol al Romînilor din Macedonia.

*

În *Arhivele Olteniei* d. Ion C. Filitti publică scrisori de-ale lui Petrache Poenaru, în legătură mai ales cu fundaţia Lazaro-Oteteleşanu din Craiova. Se arată că acest întemeietor al învăţămîntului superior muntean era fiu al lui Costachi Poenaru, nu al lui Barbu (p. 266). Nouă şi ştirea despre călătoria lui Poenaru la Laybach, cu episcopul de Argeş Ilarion şi cu „Giani Orăşanu“ (p. 268). Un mare număr de scrisori inedite se adaugă la acest important studiu. Ele sînt o adevărată comoară de informaţii culturale.

*

D. dr. S. Ţovaru prezintă „problema şcolii româneşti din Balcani“ (Bucureşti 1934). Constatările, aşa de triste, sînt, din nenorocire, foarte adevărate. Partea istorică, scurtă, e bine informată şi sigură. Sînt întregi laturi ale chestiunii care se studiază aici înţiaşi dată. E o carte de mare valoare şi care va aduce mult folos. Frumoasă formula: „Şcoala românească din Balcani e clădită pe sînge“ (p. 63). O dreaptă judecată a lui Apostol Mărgărit, p. 73. Scăderile de azi, p. 88 şi urm. Curioasă reproducere literară de d. Iuliu Maniu a cuvîntelor lui N. Bălcescu despre Aromîni, fără a arăta izvorul (cf. pp. 5, 109, 116).

*

În *Revista Clasică*, IV-V (1932-3), d. D. M. Pippidi arată zădărnica păreri lui Gregorovius că un epitaf grecesc în versuri de pe insula Capri, al unui copilăndru de cincisprezece ani, n'are nimic a face cu presupusele desfrînări ale lui Tiberiu: el nu cuprinde decît locuri comune, care se află şi în alte inscripţii latineşti şi greceşti.

*

D. Al. David dă o bogată contribuție basarabeană la bibliografia românească: *Tipăriturile românești în Basarabia supț stăpînirea rusă (1812-1918)*, *Bibliografia, vol. I (1814-1880)* (Chișinău 1914). Se începe cu *Bucoavna* ruso-romînă din 1814. Mai mult cărți bisericesti. O gramatică românească încă din 1819. A lui Margela, ruso-romînă, e din 1827. Crestomatia românească a lui I. Hîncu poartă data de 1840. La 1838 o slujbă pentru înfrîngerea lui Carol al XII-lea la Pultava. Se vede că regiunea școlară Odesa a recomandat în 1863 predarea limbii românești. Și multe ilustrații.

De același, *Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace* (Chișinău 1933).

*

D. G. Popa-Lisseanu tipărește ca n-rele IV-VI din ale sale *Izvoarele istoriei Romînilor* două cronici: a lui Kéza, a lui Rogerius, *Miserabile Carmen*, și descrierea de călătorie a lui Ricardus (București 1935). Li se adaugă traduceri, și cu introduceri limpezi, îndreptîndu-se contra părerilor exagerate (de ce în V-VI, p. 16, nota 1: „Lytivoi“ pentru Litovoiu?). Se citează lucrarea d-lui I. Baltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania*. Și o notă despre alfabetul secuiesc, atît de discutat.

*

În *Țara Bîrsei*, VII, 1, cîteva documente asupra comerțului între Brașov și Cîmpulung la începutul secolului al XIX-lea le publică N. Iorga. D. Aurelian Sacerdoțeanu începe o amănunțită cercetare a părerii d-lui Sceopul despre Diploma Andreiană. De d. A. P. Bănuț o notiță despre bunul scriitor popular Zaharia Boiu.

*

De d. Ioan D. Condurachi, *Istoricul sistemelor monetare în țările romîne până la 1867* (București 1934). Se recurge la diferite izvoare pentru a da o privire mergînd une ori și până în amănunte. E o excelentă lucrare.

*

În volumul, de frumoasă presintare, *Ploestii*, I, d. Alexandru R. Rudescu dă știri demografice și economice, și cu unele însemnări istorice, despre un oraș a cărui dezvoltare se pare a fi păstrată pentru al doilea volum. Sînt și multe ilustrații interesante.

*

În broșura *Regiunea Cobîlelor de la Bacău (satele : Odobești, Sălăvestri, Băluș, Chiticești, Berbinceni, Căutușeni, Negușeni, Poiana lui Iurașcu, Călinești, Drăgești, Secuieni, Șcheia, Fundeni, Movila, Cîrnești, Răsăști, Lăzăni, Ciumălești, Certioana, Bogdănești, Prăjești)*, d. Cesar Uncescu semnalează existența unei întregi regiuni de autonomie în județele Bacău și Roman, al cărui nume n'are, firește, nimic a face cu „cobila“, iapă, ci cu Cabulul din Turchestan, și, probabil, cu Cabiliile din Nordul Africei, ale căror „cabile“ sînt o colecție de sate („gurbî“).

*

Știri variate se adună de d. Ioan D. Condurachi în *Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc* (București 1934).

*

Pe lîngă incursiuni pline de rîvnă în mai vechiul trecut românesc se vor găsi prețioase știri de istorie locală contemporană în cartea p. Gheorghe Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, 2 părți (Timișoara 1934).

*

D. Friedrich Müller discută într'o broșură (*Offenes Brief an Herrn Universitätsprofessor dr. Ion Lupaș, Sibiu* (1934)), chestia originii orașelor săsești. În multe are dreptate, dar nu în teoria că Bulgarii au fost chemați pe la 1400 ca să lucreze la Biserica Neagră din Brașov și că aceasta e originea Romînilor, de loc Bulgari, din Șcheii Brașovului (Bulgari e în loc de Șchei, Slavi). Discuția urmează în *Siebenbürgisch-deutsches Tageblatt*, n-le 18526 și 18530.

•

În revista *Prahova*, I, 2, note despre vechiul Ploești iscălite Rodica Vasiliu.

*

În *Blajul*, I, 12, p. Șt. Manciulea începe un studiu despre „Granița de Vest“. Se apasă prea mult, după ilusia d-lui Drăgan, asupra elementului românesc (ceteste: roman) din Panonia. O scrioare din 1789 a lui Șincai.

•

În *Două erori istorice* (București 1934), generalul Teodor Nicolau caută să fixeze locul unde s'a dat în adevăr lupta de la Rovine și acela unde Vlad Țepeș a prins pe pașa Hamza. Cerce-

tarea, sprijinită pe izvoare, are o îndoită greșeală de metodă: încrederea în toate izvoarele, nesupuse criticei, și credința că în secolele al XIV-lea și al XV-lea se urmează de conducătorii de oștiri regulele strategiei de astăzi. Mărturia pentru Rovinele Craiovei a lui Orbini nu poate fi înlăturată: prin părțile oltene trebuia să se desfășure o ofensivă turcească în legătură cu călăuzirea de către Marcu Cralievici (Mircea n'avea o „capitală“ în adevăratul sens al cuvântului, nici lupta de la Argeș n'a existat decît în fantasia unor istorici turci ulteriori). De sigur că pentru incidentul cu Hamza, pașă la Vidin (nu la Nicopol), Chalkokondylas rămîne izvorul principal: nu e vorba acolo de o luptă și încă de una de o astfel de importanță cum i-o atribuie autorul. Altfel, broșura cuprinde și observații interesante și juste.

*

Influențat de cugetarea germană și urmînd cărți la modă (Spengler, Wells, Ludwig), d. dr. C. Grofșoreanu încearcă o „critică a materialismului istoric“, supt titlul *Curentele social-politice contemporane* (Timișoara 1934).

*

Mai mult după lucrarea de geografie istorică a lui Márki despre părțile Ardealului și după romanul istoric al lui Drăgescu, *Noptile Carpatine*, decît după studiul critic al lui N. Densusianu presintă d. Iosif Moldovanu, în „Biblioteca Frăția ortodoxă romînă“, secția Arad, *Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan* (Arad 1934).

*

În *Raze de lumină*, VI, 4, d. Damian P. Bogdan arată cum s'a format fondul de documente slavone al Academiei Romîne. O notă a d-lui Dan Simonescu despre *Noul Testament* bulgăresc din București, 1828.

*

D. V. Anghel tratează cu curaj problema „sfirșitului dominațiunii capitaliste spre un nou ideal social“ (București 1934). Critica, presintată într'o frumoasă formă literară, e pătrunzătoare. Sînt o mulțime de observații de bun simț, care merită aplaudate; soluțiile de un caracter general sînt une ori ingenioase, dar nu totdeauna aplicabile. Unele enunțări istorice (v. pp. 124-5) sînt pripițe și naive.

Documente despre plecarea lui Gheorghe Lazăr din Sibiu în 1816, despre relațiile lui Samuil Clain, când pregătea publicarea „Propovădaniilor“, cu Vlădica Bob, și o recomandatie a Lexiconului romîno-latino-maghiar de acesta, la 1822, în revista *Blajul*, I, 11.

*

În *Viața Basarabiei*, III, 11, note despre poetul Alexie Mateievici, de d. V. Țepordei, și prețioase știri, de d. Th. Holban, despre Rușii în România (mai ales statistici).

*

În *Contribuții la vechea lirică românească*, d. Al. David se ocupă de *Șalul Negru* al lui Pușchin și de ceia ce *ar putea fi* originea lui românească.

*

În *Revista Fundațiilor Regale*, pe 1-iu Ianuar 1935, versuri de o rafinată simplitate, înviind vechi farmece clasice, de d. N. Davidescu. A se înscrie în seria „îndreptărilor“. Pagini de duioasă amintire ale d-lui Brătescu-Voinești.

*

În *Revista Fundațiilor regale*, II, 1, partea întâiu dintr'un studiu al d-lui Al. Busuioceanu despre pictorul Ion Andreescu.

*

În *Zwingliana*, VI, 2, 1934, d. Oskar Netoliczka arată raporturi neobservate între cărturarul sas Honterus și Zürichul, în ce privește opera de cartograf a lui Honterus.

*

În *Historisk Tidskrift* din Oslo, XXX, 2, d. Halvdan Koht presintă pe o largă basă de istorie universală legătura Norvegiei cu Suedia (dar, p. 89, Godefroy de Bouillon n'a fost rege al Ierusalimului). Inclinarea către Sfint era un mijloc de a scăpa de suzeranitatea danesă.

*

*

În frumosul volum *Lui Gavriil Musicescu omagiu* [București] 1934, știri și caracterisări despre meritosul compositor ieșean.

*

D. Al. Hallunga publică prima parte din traducerea vestitei cărți a lui Adam Smith, *Avuția națiunilor* (București 1934).

*

În broșura *Izvoarele de inspirație a câtorva poezii de Eminescu* (Cluj 1934), d. Radu I. Paul arată raporturi cu Crețianu, prin exemple care nu sînt totdeauna convingătoare.

*

Note despre Țigani (cu ilustrații) în broșura d-lui Julius Ernst Gyurgyevich, *Die Romi, Zur Volkwerdung der Zigeuner Rumăniens* (din *Der Spiegel* de la Sibiu, 1934).

*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În studiul *Răspîndirea satelor de răzeși*, din *Arhivele Basarabiei*, 1934, 1, d. Victor Tufescu aduce o vedere clară a situației de astăzi a chestiunii, cu unele ipoteze discutabile. Se încearcă stabilirea de grupe.

*

Lămuriri despre lupta de la Caporetto în lucrarea d-lui Rocco Morretta, *Gli eventi dell'autunno 1917 e la sviluppo storico dell'Italia*, Modena 1934. În acel moment nenorocit al „spargerii de la Isonzo“, autorul vede motivul moral care a trezit energia războinică în poporul italian. Se relevă, după notele generalului Cadorna, că vestea iminentului atac al Austro-Ungurilor a fost adusă în liniile italiene de „doi ofițeri austrieci de naționalitate romînă“, adăugind și planurile complete (p. 32). Se relevează splendidul sacrificiu al ofițerilor cavaleriei italiene (p. 86). Miseria pribegilor, p. 90. Se relevă frumoasa atitudine a claselor de sus, pp. 134-5. Se aude din nou „Fuori i barbari“, p. 137. Se descopăr desertorii din munte, p. 139. Polemica împotriva atitudinii ajutătorilor francesi, oricît ar fi adevărate unele fapte (v. pp. 142-4), lovește displăcut (v. și p. 181, nota 1).

*

În *Povestea luptelor de la Robănești* de d. George Vasilescu-Balș (Balș 1934), frumosul act de vitejie de la 10 Novembre 1916 e pus în legătură cu perfecta cunoaștere a locurilor. Frumoase rîndurile lăsate de locotentul Băbeanu, unul din morții eroici (p. 43).

*

În articolul d-lui Ion Donat, *Dionisie Ecclesiarhul (Arhivele Otteniei*, pp. 74-6) mi se atribuie greșeala de a fi spus că Dionisie ar fi mers în Apus cu Filaret pe la 1786 „după ce-și alcătui cronică“, iar aceasta era gata abia la 1814-5. E obișnuitul sistem de a critica înainte de a-și da sama de ce a voit să spuie autorul. Deschid exemplarul meu și aflu îndreptarea greșelii de tipar, vizibilă prin context, că e vorba de *condica* din 1786. La a doua ediție s'a trecut cu vederea îndreptarea. „În această vreme“ ceva mai departe la mine nu înseamnă *în acel an*, 1792. Și izvorul pentru drumul la Lipova nu era greu de găsit.

*
BCU.Cluj / Central University Library Cluj

Un foarte bun studiu despre opera lui G. Bogdan-Duică îl dă d. Șerban Cioculescu în *Revista fuudațiilor regale*, 1-iu Decembrie. D. Scarlat Struțeanu dă interesante scrisori ale lui Al. Odobescu, de la 1894 înainte, către soția sa.

*

Texte populare în broșura d-lui Petru Iroaie (al Iroaii), *Cernăuțul folkloric* (extras din revista *Făt-frumos Cernăuți*; 1934).

*

Dd. D. Șandru și F. Brînzeu dau, în *Grăiu și suflet*, V-VI, știri bogate lingvistice, folklorice și antropologice despre ciobanii din Jina lângă Săliște (ei nu sînt și n'au fost transhumanți, p. 304; aceasta înseamnă numai trecerea în altă regiune, căci, p. 308, ei fac într'un spațiu restrîns același lucru: suirea și coborîrea „de-a munte“, de la sat la „colibi“). Se fixează deosebirea mare față de Mărgineni. Multe texte.

*

D. I. Coman publică un studiu despre legăturile creștinismului cu orfismul (*Essai sur les rapports de l'orphisme et du christianisme d'après Vittorio Macchioro, méthode et critique*, București

1934). Se răspinge teoria de concordanță a eruditului italian. Analisa textelor e făcută strâns, așa încît se învederează greșelile înaintașului.

*

După o notiță a d-lui Richard Walzer, în *Forschungen und Fortschritte*, X, 32, într'o bibliotecă din Constantinopol s'a găsit o pagină dintr'o dramă a lui Euphorion, fiul lui Eshil.

*

În *Conferințele ținute la postul de radiodifuziune din București* ale d-lui V. Vilcovici (București 1934), una (p. 69 și urm.) se ocupă de dezvoltarea ingineriei la noi.

*

În cartea preotului Gh. C. Zaharescu, *Biserica Sf. Nicolae din orașul Roman*, Roman 1933, e vorba de o biserică din secolul al XVIII-lea (1747), solid și frumos clădită în locul alteia de lemn (existînd la 1706). Era a Brașovenilor și Lipscanilor.

Ca documente, se dă catastihul breslei meșterilor țigani din 1706 (p. 27 și urm.). Se reproduce o frumoasă icoană de tip rusesc (p. 45): ea face parte din vechea catapiteasmă mutată în județ, la satul Galbeni. Se dau și documente, de la 1809 înainte. Ele învederează existența, acum o sută de ani, a unei burghesii românești care a dispărut.

*

Păr. Ioan Lupaș dă în „biblioteca populară” a „Astrei” un „scurt manual de istorie națională”. Împărțirea e cea pe care a mai propus-o. Tratarea, cu egalitatea Ardealului față de țerile libere, ca și altă dată. Cetim: „Epoca medie începe cu întemeierea și organizarea Principatelor Romîne, *Transilvania*, Țara-Românească și Moldova”, p. 4; în luptele lor, „Muntenii și Moldovenii au fost ajutați de cetele numeroase ale Romînilor din Transilvania și Maramureș, cari au trecut munții ca să scape de asupririle regilor ungari și să poată trăi netulburați în vechea lor libertate și obiceiurile străbune”, p. 5. Viața orașelor amestecă — v. p. 16 — orașele străine din Ardeal cu cele din Principate: „Voevodul Transilvaniei era Domn aproape tot așa de puternic cum a fost mai târziu și Voevodul Munteniei sau al Moldovei, dar trebuia să asculte de regele Ungariei în mai mare măsură decît cei din urmă,

fiindcă el avea dreptul să-l numească ori să-l schimbe cu altul“ (p. 46)¹.

Voevodul ardelean apare la 1103 ca „princeps ultrasilvanus“ (de verificat și interpretat; p. 60). Ladislau Apor, totuși un Ungur, e pus în fruntea lui Basarab, intitulat „cel mare“. Pentru veacurile următoare sistemul nu se putea păstra. Evenimentele care au dus la unirea Românilor sînt neexplicabil de scurt prezentate.

Informația e, firește, exactă și forma ușoară, chiar plăcută.

*

În *Boabe de grîu*, V. 6, d. Marcu Beza dă, cu multe ilustrații, frumoasa-i descoperire la mănăstirile Meteora din Tesalia, și d. Traian Herseni se ocupă de ciobanii Țerii Oltului.

*

D. Herbert Eulenberg dă o istorie populară a foastei dinastii prusiene, *Die Hohenzollern* (Berlin 1928). Tendința e polemică: Hohenzollernii apar ca niște exploatare ai părții din teritoriul german peste care au ajuns a domni. Ei sînt caracterizați ca „desprețuitori ai spiritului și poporului german, osebiți de pulsul și circulația sîngelui nației“ (p. 11). Mai rău decît toți e tratat Wilhelm al II-lea. Paginile despre regina Luisa sînt foarte frumoase. Bune ilustrații.

*

D. Emil Biędrzycki, perfect cunoscător al lucrurilor românești, dă o Istorie a literaturii romîne în limba polonă (*Zarys dziejów literatury rumunskiej*, Liov 1935). Sînt și ilustrații, foarte bine alese. E curios Miron Costin de la Muzeul Regional Sobieski din Liov (p. 31), cu calota care ar trimete la secolul al XVIII-lea; dar costumul e polon și ar putea fi contemporan. La urmă, o serie de poezii.

*

În *Arhivele Basarabiei*, VI, 1, documente din Arhivele Senatorilor de d. T. G. Bulat (de același și documente de la Văratec). Despre satele de răzeși, d. Victor Tufescu. Prețioase știrile d-lui Bezveconni despre Sturdzeștii în Basarabia, cu portretele lui A. Sturdza și surorii lui, contesa Edling, și după memoriile ei, apărute

¹ Portretul lui Boirebista pare curios. Celnicii din Balcani arată a veni de la „ceată“, nu de la „cuvîntul bulgar *ceală*-frunte“ (p. 50, nota 1). Moneda lui Logdan nu mai pare a fi (v. p. 82) a descălecătorului.

în limba franceză, la 1888, în Moscova. Se vede cum fiica lui Scarlat Sturdza a deschis cariera lui Capodistria. Acesta și Alexandru ajută pe Țar la redactarea actului Sfintei Alianțe. Capodistria era un disgrațiat, care se fixase în Elveția, când a început capitolul grecesc din viața sa. Ruxanda Edling locuia și în Basarabia, pe moșia ei lângă Tighina, Manzîri. În călătoria ei prin Apus, a cunoscut și pe Chateaubriand. Se arată ce bogate și de mare însemnătate erau prietenii literare ale lui Sturdza cu scriitorii ruși (Caramzin, Jucovschi, Pușchin, Gogol). Goethe vorbește de scriitorul reacționar. Știri abundente despre activitatea literară a acestuia, și cu arătarea traducerilor în românește. Idealul uniunii românești depline la Sturdza, p. 49. Moare în 1854. Se pregătește un studiu și mai întins, basat și pe inedite. — În alte documente, mențiunea, la 1812, a profesorului Gobdelas, fost la Iași, p. 99.

Aceiași materie documentară în n-1 2. Alte acte le dau dd. A. V. Sava și L. T. Boga.

În n-1 3, acte despre scutelnici le publică d. T. G. Bulat. În altă culegere mențiunea Mitropolitului de Proilav, Daniil, înmormîntat în ctitoria sa de la Căușani, arătat ca sat moldovenesc (p. 231). Despre casa din Chișinău a poetului Constantin Stamatî, p. 263, și a lui Manega, pp. 268-9, de d. A. V. Sava. Cîteva acte orheiene.

*

Măsuri pentru protecția Pieilor Roșii în secolul al XVI-lea sînt presintate și analizate în seria *Ibero-Americana* de la Berkeley (California) de d. Lesley Byrd Simpson, în *Studies in the administration in New Spain* (1934). Se arată nedreptatea seculară făcută administrației spaniole. Se dovedește cu cîtă grijă s'a făcut așezarea și supraveghierea Indienilor.

*

Curioase știri despre Napoleon în insula Elba, unde vorbește cu toată lumea, și cu generalii săi, dialectul italian din Corsica, în revista *Corsica antica e moderna*, III, 4.

*

În *Viața Românească* (Septembre 1934) un bun studiu al d-lui Al. Ciorănescu, tînăr cercetător, de curioșități multiple, despre influența asupra lui Macedonski și altora a lui Maurice Rollinat și

a „satanismului“ lui. Se vede o largă inițiere în literatura franceză contemporană. D. Ciorănescu are tot ce trebuie unui excelent istoric literar. Aduug la mărturiile sale literare aceia că în Botoșanii, în Iașul adolescenței mele Rollinat era cetit cu interes și cu relativă plăcere. Numai te miri să găsești aici (p. 7 din extras) și pe Caion ca martor și judecător.

*

În *Berliner Monatshefte*, Octombrie 1934, d. Alexie Pelipenco cercetează propaganda Sfintului Sinod rusesc înainte de război în Galiția austriacă.

*

În cartea d-lui I. M. Dumitrescu, *În fața măgurii*, II (Focșani 1934), p. 31, „cuhalmul Siretului“. V. Cuhalmul din Ardeal.

*

Cîntecele populare de pe valea Bistriței ale d-lui Const. Tănase-Teiu (Piatra-Neamț, f. a) sînt în general banale. Se află însă și unele strigături spirituale. Bucata a doua de pe pagina 43 e cărturărească; tot așa bucata trei la p. 45.

*

Influențe italiene asupra bisericilor din Scania le semnalează d. Otto Rydbeck, în *Italienskt inflytande på skånsk kyrkobyggnads konst*, Stockholm (1934). E vorba mai ales de Lund, la 1145 „Capitala Danemarcei“. Se caută osebirea de Germania. Italienii contribuie la aceasta.

*

În *Făt-frumos* de la Cernăuți, IX, 4, se continuă de d. Teodor Balan cu actele privitoare la Budai-Deleanu.

*

În revista *Blajul*, I, 10, note de d. Ioan Georgescu despre Augustin Bunea.

*

În *Teodor Codrescu*, III, 11, un privilegiu al lui Moise Movilă pentru preoții din Iași. Pentru „legătura lui Mihail Voevod“, p. 164, no. 60.

*

În *Historisk Tidskrift* suedesă, 1934, caietul 3 e vorba (p. 267) de planul lui Gustav Adolf de a se face împărat al Scandinaviei (articol al d-lui Nils Ahlund). D. Franklin D. Scott vorbește despre candidatura lui Bernadotte în 1314 la tronul Franciei.

*

Lucrarea d-lui Ion Baltariu, notar public, despre *Vechile instituții juridice din Transilvania, contribuții la istoria dreptului român* (Aiud 1934), ar fi câștigat dacă s'ar fi făcut o mai bună alegere a materialului, divergent, care a fost întrebuițat. Dar multe observații juste, ca aceasta: „Faptul că Germizara, Blandiana, Apulum, Brucla, Salina, Potaissa și Napoca, localități parte aflate aici de Romani, parte fondate de ei, sînt locuite și azi, dovedește continuitatea vieții sedentare din Dacia“ (p. 16). La pagina 27 o listă de nume de organizare luate de la Slavi: și *nandor* = *na dvor*, *megye* = *mezda*. Drepte observațiile despre actul regal din 1292, p. 37, nota 1 (evident că e vorba numai de „Valahi“ plecați de la Szekes); despre numele de Farcaș al unor Romîni (p. 75): am arătat că e pentru numele Vilcea. Identificările de localități ale lui Wertner (p. 78, nota) sînt în adevăr hazlii. O folositoare listă a Voevozilor de sate, p. 50 și urm. Se recunoaște în decretul regal pentru Banatul Severinului din 1457 (p. 85 și urm.) o unitate de provincie trăind pentru sine pe vechi temelii. Despre Ținuturile bănățene, p. 92 și urm. Se admite rostul cnezilor din vremea năvălirii tătărești, reproducîndu-se textul din Rogerius, pe care de mult l-am interpretat așa (pp. 159-60). E inutil să mai repet că „Anonimul“ nu poate fi o basă pentru judecăți istorice.

N. Iorga.

NOTIȚE

Într'o descriere de călătorie în Rusia (vara anului 1814), pe care o cuprinde colecția *Le Correspondant* din 1817 (an. I, tom. II), la pagina 230, e vorba de o masă bogată la un nobil rus de lângă Moscova: se bea vin „de toute espèce, depuis le bourgogne le plus exquis jusqu'au jus délicieux de la Moldavie“.

*

În *Mes souvenirs de Crimée, 1854-1856*, ale generalului Thomas (Paris, f. an; în „Bibliothèque patriotique illustrée“) un întreg capitol (p. 95 și urm.) e cuprins de trecerea prin Dobrogea. Bazar-gicul e pe jumătate distrus. Cealaltă jumătate a fost prădată. În două zile se ajunge la Mangalia. Apa din puțuri e amestecată cu cadavre (Iulie). Holera face ca armata să se retragă. O holeră locală, numită *vrucin (sic)* (p. 402). Bașbuzucii suferă și ei de grozava boală. Lipsă de alimente la Cavarna. Se trece la Balcic. Varna arde. De aici îmbarcarea pentru Crimeia.

*

Pe o inscripție (Carl Maria Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg im Breisgau 1917, p. 221): „Fl. Eurialus vh. *comparavit* locum sibi“.

*

În *L'Albania* a lui Vico Mantegazza (Roma 1912), la pagina 176, un bilciu aromănesc. Asupra Aromînilor p. 179 și urm. Cartea lui, *Macedonia* (Milano 1904), face Aromînilor un loc întins. Autorul era în Ianina cînd a venit acolo primul consul român (p. 180). În cinsprezece zile nu află o casă la Greci.

*

În *My secret service in Vienna, Sofia, Constantinople, Nish, Belgrade, Asia Minor, etc.*, scriitorul care se ascunde supt pseudonimul „The man who dined with the kaiser“ (Londra 1916) arată că i s'a spus la sfîrșitul lui 1915 cum că la Brașov erau 80.000 de oameni concentrați contra Romînilor. Află în trenurile noastre ferestrele astupate. La București, „Meca amatorilor de plăcere“ (p. 43). Țara a ajuns „grînarul Balcanilor“. Romîni sînt „a delightful people“. Stă la Frascati; la Casino de Paris, ceartă în jurul Marsiliesei și a lui „Wacht am Rhein“ (pp. 45-6). La cinematograf un film, „Supt jugul Austro-Ungariei“, stîrnește demonstrații (pp. 46-7). Armata vrea războiul (p. 47).

*

În amintirile princesei Daisy de Pless (*Tanz auf dem Vulkan*, ed. a 2-a, 1930), II, p. 56, o scrisoare din 20 Octombrie 1914 de pe frontul sîrbesc a marchisului Pallavicini, care începuse anunțînd o apropiată victorie: „Războiul nu e glumă. Mai curînd descura-

jant. Aș dori ca Germanii să ni împrumute un bun general. Am avea nevoie de unul. Poate că Împăratul d-voastră ni-ar putea ajuta, căci tactica noastră e totdeauna falsă. E un războiu murdar, cu foarte rea conducere. Sperăm numai că în Nord merge acum mai bine — așa se pare —, căci atunci și în Sud va merge totul mai ușor“.

Tot acolo e menționată o scrisoare, din Iulie „1917“ (*a se ceta 1915*), a reginei României către autoare, scrisoare adusă de Bülow. „Die liebe Königin hatte mir einen sehr freundlichen Brief geschrieben. Er enthielt zwar wenig Politisches, ausgenommen die Bemerkung dass sie gar nicht einseitig empfand und die ausserordentliche Organisation in der deutschen Armee sehr bewundere. Sie schrieb auch dass sie den Gebrauch giftiger Gase bedauere, was in keinem Krieg fair sei“ (p. 157).

*

S'a uitat cu totul admirabila revistă despre România a lui Frédéric Damé, apărută la 1874, *La Roumanie contemporaine, revue de l'Europe Centrale*. Numărul 3, cu un portret al princesei Elisabeta (de Frédéric Chevalier), cuprinde un studiu al lui Louis Leger despre „literatura slavă în Bulgaria“ (Bogomilii), câteva pagini despre Țarul Nicolae I-iu ale lui Antonin Roques, traducerea unui capitol din „Istoria Critică“ a lui Hasdeu. Se continuă un „coup d'oeil sur l'histoire roumaine“ de Damé însuși și versiunea nuvelei *Marele Vistier Cîndescu* a lui Pantazi Ghica. Despre Biserica Episcopală din Argeș vorbește un anonim foarte competent. Și o versiune a Unirii. Un A.-P., despre Muntenegru. Încolo, notele statistice și o dare de samă teatrală. Dări de samă literare.

*

Într'o culegere de știri de prin ziare străine, făcută pentru D. A. Sturdza (azi în posesia mea), se cetește o telegramă din București, 7 Decembre 1878, în acest cuprins: „Schon vor mehreren Monaten haben sich unter den Bojaren die Anfänge einer Partei gebildet welche nach dem Ziele strebt Rumänien mit der österreichisch-ungarischen Monarchie in der Weise zu vereinigen dass die Walachei, die Moldau, die Dobrudscha, die Bukovina, Siebenbürgen und das Marmaroscher Comitât ein Königreich aus-

machen sollen, welches entweder eine Secundogenitur der Habsburger Dynastie bilden oder, mit Ungarn und Österreich vereinigt, die österreichisch-ungarisch-rumänische Monarchie bilden soll. Das Gerücht über diese Pläne war bald nach seinem Auftreten wieder verstummt, bis er in neuester Zeit, und zwar in verstärkter Masse, wieder auftritt; denn dasselbe spricht auch davon dass die besagten Pläne in gewissen Wiener Kreisen, die ich nicht näher zu bezeichnen brauche, mit günstigen Augen angesehen werden“.

În același timp (22 Decembrie) se pretindea că Țarul admite o Mare Bulgarie cu ducele de Edinburg.

*

După un exemplar din cartea lui Charles Jeannel, *Petit-Jean*, dată ca premii, se vede că la 1861 în „8-e [classe] préparatoire“ la Liceul Louis-le-Grand din Paris, era elevul Virnav, „Varnav“ (fără nume de botetz), din Iași. Cartea e în biblioteca mea.

*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În vechea publicație franceză *Affiches, annonces et avis divers*, no. 42 (21 Octobre 1778) (Bibl. Institutului Sud-Est European), la paginile 166-7, e o dare de seamă despre *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* a lui Carra. Judecata e aspră pentru partea istorică. Iată ce spune recensentul: „La partie historique de cet ouvrage est si confuse et si mal digérée qu'il nous serait bien difficile d'en extraire quelque trait capable de piquer la curiosité de nos lecteurs, si l'on en excepte ce qui concerne le prince Cantemir, qui, en s'alliant avec le Czar Pierre I, perdit la souveraineté de cette province“. Dar se dă crezare părții contemporane: „d'après ce qu'en dit l'auteur, dont le témoignage ne doit pas paroître suspect, puisqu'il n'avance rien qu'il ne l'ait vu et examiné“. Restul e făcut din citații și resumat. N. Iorga.

Revue historique du Sud-Est européen, 1935, 1, are acest sumar:

N. Iorga: Choses d'art arméniennes en Roumanie (conférence donnée au collège Morat en mars 1934). — Polyxène D. Popescu: Une lettre de la correspondance de Jean Alexandri. — Marie Holban: Texte d'un rapport inédit du Ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie.

Comptes-rendus, Cronique et Notices par N. Iorga.
